

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XXIII - 2

1976

Kültür Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1976

İ Ç İ N D E K İ L E R

<i>Arkeolog Mahmut Akok</i>	: Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi	5- 38
<i>Jacques Bordaz and Louise Bordaz</i>	: Erbaba Excavations, 1974	39- 44
<i>Afif Erzen</i>	: Çavuştepe Kazısı 1974 Çalışmaları	45- 47
<i>Afif Erzen</i>	: Van Kalesi Kazısı 1974 Çalışmaları	49- 52
<i>Robert Fleischer</i>	: Untersuchungen In Sagalassos 1974	53- 55
<i>Alpay Pasinli</i>	: Elaea'dan Gelen Kabartmalı Bir Pithos	57- 66
<i>Luigi Polacco</i>	: Topraklı - 1974 Field Expedition Excavation ..	67- 78
<i>Wolfgang Radt</i>	: Pergamon Vopbericht 1974	79- 95
<i>Hans - Georg Severin</i>	: Bericht Der Forschungen Im Alacadağ 1974 ...	97- 99
<i>Dr. O. Aytuğ Taşyürek</i>	: Adana Bölge ve Gaziantep Müzesindeki Urartu Heykelcik ve Madeni Kapları	101-104
<i>Dr. O. Aytuğ Taşyürek</i>	: Urartion Figurines And Metal Vessels In The Adana Regional And Gaziantep Museums ...	105-115
<i>Arkeolog Dünder Tokgöz</i>	: Şükranlı Nekropol Kazısı - 1974	117-142
<i>Herman Vettters</i>	: BERICHT Über Die Ausgrabungen In Den Jahren 1973/74	143-165
<i>Muhsin Yenim</i>	: İzmir Müzesindeki Mesafe Taşları	167-172

KAYSERİ ŞEHİRİ TARİHİ İÇ KALESİ

Arkeolog MAHMUT AKOK

Modern Kayseri şehri içinde, tarihî varlığı ile ayakta duran, iç kalenin durumunu tam anlamıyla açıklayabilmek için, Anadolu'muzun bu çağ içinde kurulmuş ve yaşantısını günümüze kadar sürdürmüş, kale tesislerine kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır. (Bu konuyu genişliğine açıklamak bu yazı çerçevesinde fazla olacağından) Ortaçağda varlığı bilinen Anadolu yayla ve sahil şehirlerinde beş türde kurulmuş kale örnekleri bulunurlar.

1 – Anadolu yaylası içinde kurulmuş, merkez idare şehirleriyle, pazar ve sanat şehirlerini güvence altına alan, içli ve dışlı tahkimatlarıyla varlık halinde bulunan müdafaa kaleleri.

2 – Ticaret ve pazar yolları üzerinde bulunan geçit ve kasabalarda, iç kale mahiyetinde orta ve küçük çapta kurulmuş, müdafaa ve emniyet kaleleri.

3 – Ticaret ve sefer yolları yakınında kurulmuş, karakol durumunda, koruyucu ve kısmen taarruz kaleleri.

4 – Anadolu sahil ve liman şehirlerinde kurulmuş, koruyucu ve vuruculukla güçlendirilmiş kaleler.

5 – Anadolu'muzun kara sınırı bölgelerinin stratejik yerlerinde kurulmuş vurucu (taarruz) kaleleri.

Anadolu'muzda, şehir yol ve sınır müdafasına elverişli tahkimat ve kale kuruluşları çok daha eski çağlarda başlamaktadır.

İlkçağın kalelerinin kuruluş anlamı ile, Ortaçağın kalelerinin yapılış isteği arasında geniş farklar ve ilerlemeler vardır.

İlkçağlardaki siyasi, idarî ve ticarî hareketlerin ölçüsünde kurulan, Ortaçağdaki şehirlerin savunmasına ve siyasi hareketlerin azlığına uyan, kale, karakol ve sınır koruma tesisleri düşünülmüştür, Ortaçağda, alabildiğine genişleyen, her bölgenin ticaret şehirlerinin savunmasına, sefer ve ticaret yollarının güvenine, tam anlamıyla eğilmek zorunu ortaya çekmiştir.

Anadolu'muzda ortaçağın, devlet ve mülk idaresinde, feodal şekli yürütülmekte olmasıyla, Beylik idare merkezleriyle sınırları ve yolları üzerinde de, yine böyle kaleli, karakollu bir emniyet tesislerinin kurulma ve kullanılması yolu tutularak Anadolu'muzun ortasında ve doğal sınırlarıyla ulaşım geçitlerinde yapısal kale kuruluşları alabildiğine çoğalmıştır.

Kayseri şehrinin kalesi, günümüze kadar gelen eski varlığı ve sonradan yapılan ekleriyle, tarihçilerin Ortaçağ diye adlandırdıkları bir devrenin malıdır. (En son kale ekleri 14. yüzyıl içinde yapılmıştır.)

Kayseri şehrinin tarihî kalesi iki kısımdan ibarettir. Biri, dış şehir sur ve burçlarının meydana getirdiği geniş koruma çerçevesi, ötekide; İçkale dediğimiz, bugün başlı başına bir kale gibi duran ve tarihi bünyesinden geniş varlıklar taşıyan kısımdır.

Biz bu yazılarımızda daha çok iç kale üzerinde durma istek ve emelindeyiz. Kayseri şehrinin tarihî dış kalesinde bugün önemli parçalar ayakta olmakla beraber, bir çok kısımları ancak izlerini işaret edecek durumda tahrip edilmişlerdir. (Resim 1-6)

Sivas kapısı, Geçi kapı ve Boyacı kapısı gibi tesislerin ancak yerlerinde adları yaşamakta ve kuruluşları yok olmuş bulunmaktadır. Dış şehir surlarının güney doğu köşesinde yer alan yoğun burç adlı kapısı, son yıllarda, eski eserlere verilmekte olan önem dolayısıyla, Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğünün himmetiyle canını kurtarmış olarak ayakta durabilmektedir.

Kayseri şehrinin, Tarihi dış kalesinin Cumhuriyet meydanı karşısından batıya, Düğen önüne doğru uzanan bir kolundan bazı sıra surlar ile, burç kısımları halâ ayakta. Döğen önü köşe burcundan doğu yönüne doğru, köşe ve dönüşler yaparak, Boyacı kapısı, Geçi-kapısı ve yoğun burç kapısına doğru uzanan kısmı'nda, kalenin güney kanadını meydana getirir. Modern bina ve tesislerin kısmen altında kalmış, sur izleriyle, bazı binaların kenarında bulunan, burç kalıntıları kendilerini rahatlıkla göstermektedir, dönüş köşelerde önemli büyükçe surlar parçaları, aralarında, üçgen plânlı burçlar görülürler. (Harita I.) (Resim 1-6)

Yoğun burçlu kapıdan kuzeye doğru uzanan, sur ve burçlar sırası, bir çok kısımlarda sağlam olmak üzere, Sivas kapısı ve yeni kapı yerlerinden geçerek içkaleye bağlandığı kabul edilmektedir.

İçkalenin, kuzeyindeki dış alanlarda görülen bazı sur ve burçların kalıntılarını bakarak, bu yönde'de, şehrin dış çevre kalesinin bulunduğu, ileri sürülmektedir. (Resim 3)

Bize görede, böyle bir kuzey yön müdafaa surlarının bulunmaları gereği vardır. Bu suretle, bugün ayakta duran iç kale, tarihi Kayseri şehrindeki yerini ve anlamını alabilmektedir.

Kayseri şehrinin tarihi kalesinden dış kısmın sur ve burçlarında, kuruluş itibariyle, (Plân ve çatki bakımından) farklı oluşlar vardır. İç kaleden, Döğen önüne ve yoğun burca doğru uzanan sur ve burçların arkaları (içleri) ayak, tonoz ve kemerli yüksek tutulmuş beden duvarlarıyla kademeli olarak kurulmuşlardır. Döğen önü

ile yoğun burçlu kapı arasındaki sur duvar ve burçları, yalın duvar ve mesif gövdeli tesisler halindedirler. Bu tarz yapıma biçimi, iç kalenin, Türk çağından önceki yapı ve kuruluş şeklini'de anlatmaktadır. Bu yapı ve kuruluş farkının, Tarihi Kayseri şehrindeki gelişme ve genişlemelere bağlamak daha yerinde bir düşünce olacaktır.

Dış kale çevresinde bugün dahi adları belirli (2) kapı yeri tesbit edilmiştir. (Re. 3). Bu kapıların iki yanında köşeli plân gösteren yüksek yapıda burçlarla korunmuşlardır. Tarihi Kayseri şehrinin kuşatan, surlu ve burçlu kale duvarlarının dışında, ilk direniş hattı olarak geniş bir su hendeginin bulunduğu'da, kabul edilmektedir.

İç kale kuruluşuna gelince :

Kayseri şehrindeki kale kuruluşunun genel düzenine göre, iç kalenin oturtuluşu; uzunluğu doğu-batı yönünde olmak üzere, dış şehir surlarının kuzey kenarı ucuna, iki kenarıyla, çevresine bağlanacak durumda yer almıştır. Bu kurulma tarzı tam anlamıyla klâsik bir düzene işaret eder. Dış şehrin kuzey kısmını çevreleyen parçası, sonradan görülen bir luzum üzerine kurulmuş gibi durmaktadır. (H-I)

Bugün iç kalenin, dış şehir çevre surlarından ayrılarak, yeniden eklenen sur duvarlarıyla, kapalı bir kale durumuna, getirilmiştir. Bu haliyle, Eski Akropol durumundan çıkarılmıştır.. (Resim 7) (Bakınız, G-II, G-III)

Tarihi Kayseri şehri kalesinin tümüyle kurulmuş olduğu geniş alan, düz sayılabilecek bir yerdir. Bu düzlük içinde iç kalenin biraz olsun yüksek kısımda olması gereği vardır. İç kalenin sur beden ve burçlarında, dış kale sur takımlarından daha yüksek tutulmuş olmasıyla belki bir anlam kazanmaktadır. Kayseri şehri tarihî iç kalesinde bu duruma karşılık, kalenin çevrelediği orta alanın içinde, yüksek kule durumunda, Dizdarlık tesisinin bulunabileceği luzumu ortaya çıkmaktadır. Türk çağında yapılan geniş değişiklikler sonucu çevre sur ve burç-

ları ile, kapı kuleleri gereği ölçüsünde yükseltilmiş olduğundan, orta kısmın başka türlü kullanma imkânı temin edilmiş olmalıdır.

Aşağıdaki yazı dizimizde, Kayseri şehri tarihî kalesinin, kuruluş zamanına değinince, Romalı çağı dışında olan bir tesis olarak görmek gereğini duyacağız. Çünkü Romalı çağının son günlerine kadar, Bu tür yapısal kuruluşlarıyla, MA-ZAKA adlı bir ören bugünkü Kayseri şehrinin (2) kilometre güney batısında yer tutmaktadır.

Gerçi; son Romalı çağının ve bütün Bizanslı çağı boyunca bir şehir haline gelmiş bu yerde, küçük çapta da olsa önemli sayılabilecek yerleşmenin bulunduğu kabul edilmelidir.

Nitekim (Bugün modern şehir sınırları içinde olan) tarihi şehrin, Doğu-güney alanlarında Gültepe denilen ve tarihî bir yerleşme yeri kalıntısı, genişçe bir Höyük bile bulunmaktadır.

Ortaçağın geniş bir şehrinin müdafaa kuruluşu olarak karşımıza çıkan Kayseri tarihî kaleleri, düz bir alanda yer almakla, orta Anadolu için tekbaşına bir örnek durumunda sayılır. Bizanslı çağının bu cesur kuruluşu, kendinden sonra gelen davrelere'de, örneklik etmekle, Anadolu'muzun birçok büyük şehirlerinin dış kaleleri güvenle her tarafta yapılmıştır. (İznik, Ankara, Trabzon, Konya kaleleri gibi).

Kayseri'de kalenin yapım üstünlüğü, bu bölgenin taş malzemesinin çok elverişli oluşuyla başarı sağlamıştır.

Rölöve ve Restorasyon çalışmalarını sürdürdüğümüz Kayseri şehri iç kalesi :

Rölöve ve Restorasyon tesbit ve projelendirme çalışmaları, Kayseri Belediyesinin bu kaleyi kullanma şufa hakkına karşılık, yapacağı kısmî onarım ve restorasyon işlerini usulünde yürütülmesi amacıyla ele alınmıştır.

İç kalede yapılacak onarım ve restorasyonlarında, Müzeler ve Eski Eserler

Genel Müdürlüğü ile Kayseri Müzesi teknik elamanlarının Proje, keşif ve kontrolleriyle yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Rölöve ve Restorasyon projelerinin yapımında, bu yazıların müellifine verildi. Bu işe ait (11) büyük pafta halinde planlar hazırlandı. İlk restorasyon programı olarakta, doğu ve batı yönlerdeki kapılar projelendi (Bakınız Kayseri iç kalesi projesi Planş 1-11'e).

1939 yıllarında iç kısmı tamamen boş durumda olan iç kalenin, o günlerden sonra, Kayseri'de daralan pazar alanları yüzünden, buradan faydalanma yolu arandı ve Belediye idaresinin teşebbüsü ile, iç kısımda geçici bir takım tesisler kurulup pazar yeri olarak kullanılması kararlaştırıldı.

Bu teşebbüsten önce, kale içinde bir inceleme yapma imkânı bulduğumuzda; terk edilerek tahribe uğramış geniş ölçüde yapılara ait enkazın her tarafı doldurmakta olduğu, (Kayseri Türk anıtları, tercüme, Ahmet Akif 1954 Planş vı-R. 1, 3) ve ancak bir cami binasıyla, ona ait bazı kalıntıların ayakta durmakta olduğu görülüyordu. Geniş yapı enkazı durumundan bir anlam çıkarmak gerekirse; iç kalede zaman, zaman sıklaşan yerleşme yolu tutulmuştur. Bunlardan önemli tesislerin cami çevresi ile, batı yönü duvar dibine yakın bulunanların, başkalık gösterdikleri anlaşılmakta ve öteki taraftakiler, sade yapıda konutlara işaret etmekte idiler.

Kale içinde, doğu kapısından güney kapısına ulaşan bir sokak görülüyor ve etrafında bina aralıkları durumunda bazı izler seziliyordu. Buradaki yıkıntıların kaldırılması, iç kalede tarihî değerine lâyık yeni bir tertip almak için düşünülmüştü. O günün imar plân ve programlarındaki takipsizlik yüzünden olacak, bu mekâna değerli bir şekil verilmemiştir. İçindeki yapı enkazı ulu orta bir çalışma ile tamamen kaldırıldıktan sonra, bu görülen geçici pazar yerinin kurulması kararlaştırılmıştı. Sonradan ve yeniden düşünülen ek kuruluşlarla, iskânın büyük bir kısmı, iç

kaleyi bozucu anlamda yerli tesislere dönüştürülmüştür.

Yeni çalışmalarla iç kaleyi Restora etmek programı ele alınınca, pazar yerinin temizlenmesi başta gelen bir düşünce olmaktadır. İç kalede varlığını sürdüren cami binası oturuş seviyesiyle, kapı eşikleri seviyeleri gözönüne alınarak, öteki set biçimindeki, yüksekliklerde, kaldırılan eski yapıların temel kalıntıları yerlerinde durmakta oldukları bir gerçektir. Geçici pazar tesisleri kaldırıldıktan sonra, bu yerlerde usulünce araştırma yapılırsa, bazı tarihî belgelerin açığa çıkacağı tahmin edilir.

Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi Plân ve Kuruluşu:

Son çalışmalarımız sırasında iç kalenin genel kuruluş plânını, iki planş halinde ve 1/50 ölçüsünde tertitledik. Birinci plânş'ta yere basan (zemin kat) yer plânını, ikinci planşta da, Beden üstü kat plânını toplumu ile çizmiş, göstermiş bulunmaktayız.

Her iki planşta da yapı devrelerini kısmen işaretlemiş olmaktadır. (Bakınız planş 1-2) Şimdi, bu iki planşı ayrı, ayrı inceleyerek iç kale kuruluşunu açıklığa kavuşturalım : (Res. 7-24)

Zemin kat plânına bakışta : bugün iç kale, hiçbir yönden dış kale kuruluşuna bağlı bulunmamaktadır. Doğu ve güney yönlerinde ayrı biçim ve kuruluşta iki kapısı mevcuttur. (Kapılar ayrıca ve ilerideki yazılarımızda bahse konu olacak-sada) her iki kapı Türk çağı yapı ekleriyle yeni ve çağının modern biçimine sokulmuştur.

İç kalenin doğuya bakan beden duvarları, eklendiği Kuzey ve Güney duvarlarına göre tam dik olmayıp, kuzey doğu yönünde çarpık (Eyik) olarak kurulmuştur. Bu kuruluşun nedeni, dış şehir surunun doğu uzantısının, bu istikameti tutmasından ve bir bağlantı yapmak imkânımından olsa gerektir.

Doğu yöndeki beden duvarının köşelerde ve ortalarında, muntazam ara-

lıklarla kurulmuş, dört tane, dik dörtgen plânlı burçları bulunmaktadır. (planında 8, 9, 10, 11 nolu), (Res. 18, 13, 18)

İç kalenin kuzeyinde, tamamen doğu ve batı uzantısında kurulmuş yüzünde, köşeler de dikdörtgen büyük kuruluşta iki burç ile, tam ortada, yine dikdörtgen, iki arada da çok köşeli kuruluşta iki burç olmak üzere beş burç sıralanmıştır. (planında 4, 5, 6, 7, 8 nolu), (Res. 19)

Batı bedeni, tamamen kuzey, güney doğrultusunda kurulmuştur. İki köşesi ile tam ortasında dikdörtgen plânda kurulmuş, büyük çapta üç burç bulunmaktadır. (planında 1, 2, 3 nolu) İki nolu burcun içinde üçgen plânlı eski kale kuruluşundan bir burcun kalıntıları, rahatlıkla görülmektedir. Güney kanadını meydana getiren beden duvarı ve yüzü, genel kuruluşu ile, doğu, batı yönünde isede, tam bir düz çizgi halinde bulunmamaktadır. Bununla beraber, bu yüzde, Türk çağında yapılan ek ve değişikliklere bağlamak gereği vardır. (Res. 20, 21)

Doğu ve batı köşelerinde iki dikdörtgen plânlı burç ile, güney kapı takımını bağlayan orta kısımda, yine aynı plânda bir burç, doğu köşesine yakın bir başka büyük çapta burçtan sonra, 18 ve 12 nolu burçlar arasına belirli aralıklarla sıralanmış, kuruluş ölçüleri birbirlerine çok yakın, beş tane dikdörtgen plânlı burç yerleştirilmiştir. Bizim çalışmalarımız sırasında yaptığımız incelemelerde, bu beden duvarının kuruluş yönü va hattı (1) nolu burçtan (18) nolu burca kadar eski yönü muhafaza etmekte isede (18) den (12) ye kadar olan beden duvarı birçok değişikliklere uğratılmıştır. Eskiden (13-17) burçların yerinde üçgen plânlı eski tipte en az iki burç bulunuyordu. (Res. 10)

Güney beden yüzü dışında, Türk çağı yapısı olarak kurulmuş, güney kapısı önü korunma duvarları ile, (11) nolu burcun doğu köşesinde kapı, peçe duvarı bulunmaktadır. Bu sıramazgallı (Dendan mazgallı) duvarın, içi su ile dolu bir hendeğin kenar savunması gereği ilemi, yapıldığı tarafımızdan, tahkik edilememiştir. (Res. 10)

İç kalenin zemin kat plânında (4, 5) nolu burçlar arasındaki beden duvarı iç yüzüne kurulmuş, bir cami (Mescit) binasında, bulunmaktadır. (Cami üzerinde dikkatli ölçüler almak suretiyle iyi bir çalışma yaptığımızdan ayrıca bir inceleme konusu olarak bu satırlar arasında belirtmek emelindeyiz). (G. G-III)

Kayseri şehrinin tarihi iç kalesi rölöve ve restorasyon genel plânlarından ikincisi, kale bedenlerinin yere bastığı zeminden 18.50 Metre yükseklikten geçirilmiş bir yatay görünüşü gösterir durumdadır. Sur ve burçların, Dendâneleri tamamlanarak plân bütün anlamına kavuşturulmuştur. Seğirdimlere ulaşan merdivenler'de, tam olarak çizilmişlerdir. Her burcun üst kat durumu kesin ölçüleriyle yerlerinde gösterilmiştir.

Güney kapısının üst katını teşkil eden iç ve dış yöne geniş pencereleri bulunan direkli salon, bu plân içinde görülmektedir. Güneye bakan, (açılan) Türk çağı yapısı küçük kapının'da üst odası ve terasların durumu aynı plân içinde yer almaktadır.

Her iki (Zemin ve üst kat) plânlarının genel kuruluşunun incelenmesinde görülür ki; iç kale kurulduğu yerden, 12.50 metre yüksekliğe kadar beden duvarları ve burç çevreleriyle, iç ve dışa karşı kapalı kalın yapıda bir tesistir. (Yalnız içten bazı kapı girişleri bu halin tabii istisnasıdır).

Üst seviyede (katta) bir çok burçların içe bakan duvarları bulunmamaktadır. Bu biçimin; Bizanslı çağının kalelerinden alınmış bir tarz olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. (Trabzon-Sinop kalelerinde olduğu gibi) Bütün çevredeki burç kuruluşlarının incelenmesinden anladığımızı göre, her burcunun en az üç katlı olduğu ve eskiden kurulmuş olanlarının zemin katlarının üst örtülerinin kağır tonoz ile örgülü ve kapalı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Beden duvarlarının seğirdimyeri genişliği (dendaneler dahil) ortalama, 175 cm'yi bulmaktadır. Çeşitli kuruluştaki burçların, beden duvarı ile çatkısına dikkat edildikte; (Bakınız planş 3, 4, ile, planş

3, 4 burçların kesitlerine) bazılarının, çarpık ve dönükçe biçimde bağlantı yapıtları anlaşılır. Bu durumun, acele tutulmuş eklerden ortaya çıktığı pek açık olarak görülür.

İç kalenin kapı kuruluşları:

Biri güneyde, ötekide doğuda olmak üzere, iç kalenin iki kapısı (girişi) bulunmaktadır.

Güney Kapısı:

Çeşitli çağlarda (Siyasi çağlarda) yapılan ek ve genişletilmelerle büyük bir tesis durumuna giren, iç kalenin güney yöndeki kapısı, tarafımızdan yerinde yapılan sondaj ve alınan ölçülere göre, dört planş içinde, hem, rölöve ve hemde restorasyona taalluk eden, düşüncelerimiz açıklanmıştır. (Bakınız Planş 5-7) (Res. 8, 9) Planş 5e bakıldıkda, üst kısımda zemin kat plânları, Alt kısımda da birinci kat plânları görülür.

Kalenin iç girişi ile, dış girişleri ayrı, ayrı yerlerde kurulmuş ve ayrı ünitelerde yapılarıdır.

İç giriş; kalenin çevre duvarları bedenleri üzerinde olup, dış giriş; güneydeki ön siper hattında ve dış hendek kenarı, korunma siperleri üzerindedir. İç kapının, dışa doğru önünde, az çok eski kuruluş biçimini muhafaza eden geniş bir burç halinde kapı peçesi (siperi) bulunmaktadır. (Res. 11)

İç kapı oturuş plânında; bir kale kapısı kuruluşundan ziyade, han veya çarşı kapısı durumu vardır. Yapı ve mimari stilinde, Türk çağı özelliklerini taşır. Zemine kalın yapıda bir kitle halinde oturtulmuştur. Girişin ön kısmında, anlı, yüksek kemerli derin bir niş görülmektedir ki, bu niş kapı önü korunması için güven verici değildir. (Res. 8)

Beden duvarından, dışa ve içe çıkıntı yapan ayak kısmının, iç alana bağlı yüzü'de yine, derin tonozlu niş durumdadır. Kapı içinde ayrıca sağlı, sollu iki dolap (niş) bulunmaktadır. İç kapının girişi üstü, muntazam örgüde, basık kemerlidir,

Kapı alınlığında ve kapı üstünde, çok muntazam mermer bloğa işlenmiş ve iki satır halinde Farça tarih kitabesi bulunmaktadır. (Bakınız Planş 6) (Resim 8)

İç kapı iki katlı (Hatta üç katlı) bir bina halindedir. Girişin üstünde, yapı ve iç dekor özellikleriyle, 18. yüzyılı gösteren, direkli salon bulunmaktadır. Daha üstte kapı önü korunması için, başka bir kat ile, cumbanın bulunduğu tahmin edilmektedir. (Ön siper ile bu kapı arasındaki tanzime göre)

Orta kattaki salonun dış yüze açılmış ve genişçe tutulmuş üç penceresi ve arkasında (salona doğru) seki halinde kurulmuş niş'in önünde, iki taş kolon ile, köşelerde iki yarım kolon bulunmaktadır. Salonun batı yönünde, ince bir perde duvarıyla bölünmüş olup, bu kısmın da dışa bakan ayrı bir penceresi bulunmaktadır. Salonun kale içine bakan üç penceresi daha vardır. Güney ve doğu duvarlarında, üst başları basık kemerli iki kapısı'da bulunur. Salon katının bu yere kurulması, kapı binası üzerinde bir zorlama tesis olarak görülür. Kalenin iç kısmına göre 6.90 metre yüksek kuruluştaki olan salonun, zeminine ulaşabilmek için, yanlarına kurulmuş ek binalardan veya, kalın beden duvarı içindeki çıkışlarından faydalanılması gereklidir. İç kapı kuruluşunda, Türk çağında bile iki safhalı bir değişiklik göze çarpar. Alt bünye, Tarihi kalelerin anlamı ile uygun kuruluştadır. Üst bünye, bütün yapı ve mimari stil ile 18. yüzyıl özelliklerini taşımaktadır.

Bu çağda Kayseri şehrinin iç kalesi, geniş ölçüde savunma görevinden ayrılıp ancak şehir emniyet karakolu durumuna dönüşmüş olmalıdır.

Türk çağında iç kale girişinin, bu biçimde oturtulmasından önce, (Bizans'lı çağında) beden duvarına yerleştirilmiş tek açıklıklı sade yapıda bir girişin olması gerekiyordu.

İç girişin, dış taban seviyesi ile, iç taban seviyesi arasında 120 cm. yükseklik farkı, kale içindeki eski yapı enkazının geliştiği güzel yayılmasından ortaya

çıkıştır. Bugün girişin içinde yer alan, sekiz tane geniş ve yüksek basamakla çarşı düzlüğüne çıkarılır.

Güney yöndeki, dış korunma hattı girişi (Kapısı) ; (Çıkış kapısı) :

Ön siper hattına yerleştirilen ve iç girişe göre daha doğuya düşen bu tesis kalın bir ayak kısmına sahiptir. Kapı üstünde, damı kubbe ile örtülü bir odası bulunmaktadır. Üst odanın içine girdikte, doğu yönünde, genişçe sedir biçiminde bir niş görülmektedir. Dışa bakan iki penceresi ve birde şömine şeklinde ocağı vardır. (Bakınız Planş 7)

Dış giriş tesisinde bu biçimde bir kuruluş, kale ve korunma geleneklerinin oldukça dışında anlam taşır. Dışarıdan kapı önde üstü sivri kemerli, derince tonozlu bir kapı önü bulunmaktadır. Bu durum, kaleye saldırıyı önlemek bakımından sakıncalıdır. (Çarşı ve han kapısı gibi). Bu kapı, ön korunma hattında bile olsa, üst odası ve daha üstte olan dendanları ile de ancak, bir karakol binası anlamını taşımaktan ileri gidemez. Sonradan yapıldığı anlaşılan etek koruyucu siperlerine doğudan, iç kapı önü korunma burcunda batı yönden oldukça hesaplı, beden ve dendan sıralarıyla bağlantılı durumdadır.

Ön siperler'de iki kademelidir. Altta niş'ler içinde mazgallar, üstte dendanlar halinde, koruma dizisi bulunmaktadır.

Kayseri şehri tarihi iç kalesinin güney yönünde bulunan bu kapı (giriş) tesisi, Türk çağı mimarî stil yapısıyla değerlendirilmiş bulunan bu varlığı, ilk çalışmada kurtarmayı düşünen restorasyon heyetine, gerekli projeler hazırlanarak verilmiştir. (Resim. 9)

İç kapı (giriş) önündeki, kalın duvarlı ve geniş burç durumundaki siperin, (Bakınız Planş 5) gövde oturuşu, eskilik durumunu muhafaza etmektedir. İki katlı koruntuludur. Alta geniş niş'ler halinde mazgal hücreleri, üstte de, dendanlı korunma siperleri vardır. Bu ön burçun, doğu duvarının iç beden kenarına yakın

yerinde dışa çıkan ve eski dışa ulaşan kapısının bulunduğunu tahmin etmekteyiz. (Doğu yönündeki kapının ön siperinde olduğu gibi).

Güney kapısının bu biçimde kuruluşu ve içli, dışlı tanzimi, iç kalenin, Türk çağı yaşantısında aldığı yeni görevi göstermektedir. Belkide bu çağda iç kale az, sayıda askeri gücün barınağı olmuş, veya, seçkin kişilerin ikâmet ettiği bir yer haline gelmiş olmalıdır.

Doğu Kapısı (Girişi):

İç kalenin doğu güney köşesine yakın ve oldukça karışık plân gösteren bir kuruluştur. Türk yapı çağında mimarî ekler yapılarak, iç kalenin bu yüzü zenginleştirilmiş ve gösterişli biçimde dış şehre bağlanmıştır. (Bakınız Planş 8, 9) (Resim 14, 15)

Genel plânında 10, 11 numaralarla işaretli burçlar arasında, iki sıralı baden duvarlarına açılmış iki girişi vardır. İçteki giriş eski tipte olup Bizans'lı yapı karakteri göstermektedir. Bu iç kapı, biri kuzeyde (10), öteki güneyde (11) nolu burcun arkasında ve bazı duvarları kaldırılmış olarak, iki cüsseli burç arasında yer almaktadır. Dışa doğru ikinci giriş (Orta giriş) bu iki burcun ön uçlarını bir, birine bağlamak üzere ve orta kısma yakın bir yere kurulmuştur. Bu kapı tamamen Türk çağı yapı tesisidir. Kapının üst katında, esas girişi koruyan cumbalı bir kat ve dahada üstte, dendan sıraları yer almaktadır. (Resim 14)

Orta kapı girişi, basık kemerlidir. Kapı alınlığında mermer bir buluk üzerinde ve kale mimarının ismini'de bildiren bir yazıt bulunmaktadır. Bu kapı tam kale kapısı kuruluşundadır. Kapı önü yüzü, beden duvarıyla bir düzeydedir.

Orta kapının doğu yönünde ve önünde, kalın duvarlı burç biçiminde peçesuru bulunmaktadır. Bunun iki katlı olduğu görülür. Alt katın derin nişli mazgal yerleri vardır. Üst katı, dendan sıraları ve onun gezinti yerini teşkil eder.

Ön siperin kuzey duvarında, dışa açılan geçit bulunmaktadır. Bu geçit yuvarlak kemer ve tonozludur. kapı üstü'de, düz letonlu olmakla eskiden kalan ve Bizanslı yapı karakteri gösteren bir tesis durumundadır. (Resimli açıklamadan yan geçiş diye kaydedilmişti).

Doğuda dış koruma hattının giriş kapısı: (DİZDAR KAPISI)

Bir taraftan orta kapı ön müdafaa burcuna ve bir taraftan da, kuzeydoğuya uzanan ön siperlere bağlı olarak tesis edilen giriş binası, tamamen Türk yapı çağı kuruluşudur. Kapının eşik yüksekliğinin, öteki kapı eşiklerinden yüksek oluşuna bakarak diyebiliriz ki, bu tesis yakın çağlarda ve arazide yükselmeler olduktan sonra, yeni seviyelere göre düşünölmüş olabileceği gibi, kale dışında bulunan kenarı yüksek setli bir hendeğin köprü ayağını kurtarmak amacıyla da kurulmuş'tu olabilir. İçi ve dışı basamaklı olduğundan (Kapının dar oluşuda dahil) yalnız yayalara mahsus bir giriş olduğu anlaşılmaktadır. (Resim 17)

Kapının dış yüzü sade anlamlı kuruluşudur. giriş üstünde basık kemer bulunur. (Bakınız Planş 9) İç yüzdeki giriş nişi üstü, sivri kemerli bir tonoz ile örtölüdür. Kapı üstü yan dendanlardan bir az daha yüksekçe küçük burç biçimindedir. (Resim 17).

Doğu kısımdaki ön siper duvarlarının kuruluş tarzı ortalama 7 metre yükseklikte ve muntazam aralıklarla sıralanmış küçük ölçüde dikdörtgen plânlı burçlarla tertip edilmiştir. Bu ön korunma hattının, stil özelliğine bakarak, Türk çağı yapısı olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. (Resim 17)

Doğu yönden iç kale girişini sağlayan mimarî kuruluşun, bugünkü plân çatkısı 14. yüzyıldaki yeni ihtiyaçlara göre geniş ölçüde değişikliklere uğratılmıştır. (Bakınız Planş VII) İç geçit, bugün dahi eskiden kurulduğu yerde ve tamamen eski kuruluşunu muhafaza eden durumda sayılır. Kuzeyindeki (10) nolu burçta, temel

kuruluşu ile eski yerinde ve biçimindedir. (11) nolu burcun batı yönü tamamen ek bir parçadır. Onun kuzeyinde, kalın duvar üzerinde görülen iki mazgal niş'i eski ve girişin güney burcunun, bir duvarını teşkil eder. öteki iç bölüme duvarları sonradan kaldırılmıştır.

Türk çağının bugünkü orta girişi; eski orta girişin bir miktar kuzeyinde kurulmuş olmalıdır. Giriş önündeki kalın duvarlı ve iki katlı, burç biçimli siperde tam anlamıyla, Bizans'lı çağın yapı karakterindedir. Kuzeye açılan geçitte, aynı hüviyeti taşımaktadır. Girişler önü siper burcunun üst katındaki dendaneler, Türk çağında yenilenmiş isede, bu kez yine harap olmuştur. (Res. 16)

Ön siper burcunun, kuzeyde olduğu gibi, güneyde uzanan, ön siper duvarına bağlı olması gerekmektedir. İç ve orta giriş kapıları arasına düşen holl kısmının, Türk yapı çağında üzerinin kat döşemeleriyle kapalı bir mekân olarak kullanıldığını, bir takım izlere göre tahmin etmekteyiz.

Doğu girişini'de, tarihi hüviyetini ve periyodik yapı aşamalarını belirtmek şartıyla, restore etmek amacı güdüldüğünden, Rölöve çalışmalarımız yanında, Restorasyon projesininde hazırlanması, programlanmıştır. Her yönde gerekli sondaj ve incelemelerimizi sürdürerek, bu kısmın kurtarılması için takdim ettiğimiz projeyi hazırlamış bulunuyoruz. Buradaki yapılacak ihyalar, tarihi eserin kuruluşteki anlamını değiştirmeyeceği gibi, verilecek yeni fonksiyona'da, uygun düşecektir.

İÇ KALENİN, çevre bedenleri ve çeşitli kuruluşteki burçları :

Kayseri şehrinin tarihî iç kalesinin yeniden Rölöve edilen zemin kat ve üst kat plânlarına baktığımızda, 1-18 numara ile gösterdiğimiz ve oldukça birbirinden ayrılıklar gösteren burçlar bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, eski burçların temelleri üzerine oturtmakta iseler de, bir kısmı tamamen yeniden ve stratejik hesaplara göre kurulmuştur.

Beden duvarları ise, dış yüz itibariyle, hemen ve tamamen, yeni tanzimin kalıntısı halindedir. Doğu ve kuzey yüzlerin alt kısım taş sıralarında, eskiden (yani Bizanslı çağdan) kalan bazı örgüler görülmürler. Bedenler üzerindeki dendanelerin hemen hepsi Türk yapı çağında yenilenmiştir.

İç kalenin bütün yönlerindeki beden duvarlarının iç yüzleri öylesine değişikliklere uğramıştırki, hangi çağın yapı kalıntıları olduğunu, keşfetmek olumsuzdur.

Batı yön bedeni, dış bünyesiyle tamamen Türk çağı kaplamasını gösterir. İç bünyesinin ancak alt sıralarında, eski olan beden duvarı uzantıları bulunmaktadır. Orta kısma düşen üçgen plânlı, körleştirilmiş burcun iç yüzü ve tahfif kemerini, eski beden yapısı için, bir örnek olarak görebiliriz.

Güney yönü tutan beden duvarları, dıştan kuruluş anlamıyla, Türk yapı çağını geniş ölçüde temsil etmektedir. Çünkü bu yüzdeki bütün beden duvarları ile bütün burçlar (giriş önü siper burcu ile 18 nolu burç hariç) yeniden kurulmuşlardır.

Bedenin iç kısmının bir çok yerlerinde yapılmış yıkıntılar ve değişikliklerle, eskilik ve yenilik durumları tanıtmayacak biçime sokulmuştur. Bazı burçların temel yapılarında eski çağa ait sıralar görülmektedir.

Burçlara gelince : (Resim 18-24)

Kayseri'de tarihî kale, kuruluş bünyesindeki burç yapılarının mimarî, çeşidilikleri, Beden duvarlarının sağlamlıkları yönden inceleme ve tanıtmaya konusuna alınmıştır. Bizde bu amaçla ilk olarak iç kalenin çeşitli burçlarını kuruluş, yapılış çatkılarını anlatan tipleri, iki planş içinde, plân ve kesitlerini çizerek sıraladık. Bunlar 1, 5, 8, 9, 12, 13, 17 nolu burçlardır. Şimdi sırasıyla üzerinde durarak gözden geçirelim.

Bir numaralı Burç : İç kalenin genel plânın, batı-güney köşesinde yer almaktadır. Beden duvarı yürüdüm yolu seviyesine kadar eski Bizans'lı çağı yapısı hüviye-

tini muhafaza eder durumdadır. Alt kısımda, iki yöne vuruşlu (vurgulu) mazgal nişleri vardır. Üst kısımda'da, etraf duvarları yine eski kuruluşadır. Kat bölmeleri kalın ağaç kirişler üzerinde, toprak döşeme olarak yapılmışlardır ki, bunlar tamamen Türk yapı çağı işidirler. Üst kat döşeme yüzünün, geniş yassı taşlarla kapalı olacağı kabul edilmelidir. Üst seğirdim ve dandanerler Türk yapı çağında yenilenmişlerdir.

Bu köşe burcunun (L) biçimli üst direnme yerinde yalnız dış yüzlere karşı, dandanlı ve mazgallıdır. Burcun içi geniş ölçüde toprak ile dolu ve dışı'da bazı yapılarla kaplı olduğundan, temel oturuluşuna ve alt kısımdaki duvar yüzlerine ait bilgimiz yoktur.

İç kalenin kuzey, batı köşesinde'de bu plânda bir burcun olması gerekmektedir. Bugün bu yerde bulunan 3, 4 nolu burçlar öylesine ek ve yeni kuruluşudur ki, onların temel yapılarını inceleyip, bir anlam çarmak imkânsızdır.

Batıya bakan burcun eski köşe burcunun yerini (3), az çok tutmaktadır. Yanındaki geniş çaptaki (4) nolu burç ise tamamen Türk çağı eseridir.

Batı yüzünü tutan, köşeburçlarını birbirine bağlayan beden (sur) duvarı ortasında, (2) nolu burç içinde grülen üçgen plânlı burç kalıntısı, bu yüzün eski biçimini temsil etmektedir.

Beş numaralı Burç :

İç kalenin kuzey yüzünde, 4, 8 numaralı burçlar arasında sıralanmış üç burçtan ikisi 5, 7 numaralılarla, hemen, hemen aynı kuruluşadır. (7 noluyu, son yıllarda Belediye idaresi değiştirerek top atış yeri haline koymuştur).

Beş nolu plânının incelenmesiyle anlaşılacaktır ki, içten bir kısım duvarları yuvarlak (Mihrabi) plânlıdır. Yuvarlak kısmın altında daha dar ölçüde ve içe doğru bir çeşit set yapan, yine yuvarlak yapıda başka duvar parçasıda görülmektedir. Bu duvar parçası, eski üçgen plânlı burcun iç boşluğuna ait bir kalıntı olabilir. (İki dikdörtgen burç arasında bir üçgen burç şeklinde).

Beş nolu burç altta dikdörtgen bir kaideye oturduğu halde, üstleri çok köşeli bir yüz ve plân göstermektedir. Bu burcun toprak içindeki kısımlarını'da hesap ederek, dört seviyeli taban döşemelerinin bulunabileceği kabul edilmiştir. Burç bedeninin tümü, Türk yapı çağının malıdır. Orta döşeme seviyesinde, üç yöne vuruşlu (Vurgulu) mazgal nişleri görülür. Kat bölmeleri, sık, kalın ağaç kirişler üzerinde toprak döşemelidir. Katlara ulaşmak için, kalın duvarlar içine yerleştirilmiş, basamak sıraları vardır. İçten beden duvarı seviyesinde, burçların içi ve arka yüzleri duvarsız ve açıktır.

Sekiz numaralı Burç :

Kuzey yüzü suru ile, doğu eyik oturuşlu duvarın köşesinde yer alan bu burç, dıştan, kare plân kuruluşundadır. iki yönde uzanan duvarların birbirine bağlantısını, iri cüssesi ve sağlam kuruluşuyla bu burç temin eder.

Altan bir katı tamamen eski yapı halindedir. Bu katın üst örtüsü sıralı moloz şeklinde, taş tonozludur. Zemin odasının, içten girişi önünde ayrıca basamak ve sahanlıklı bir hol (Koridor) görülmektedir.

Bu burcunda üst kat seviyeleri, Türk yapı çağı eseridir. Beben yürüdümü altına düşen bölmede, önleri sivri kemer örgülü nişlerin içinde, üç yöne vurgulu mazgallar bulunmaktadır.

Bu burç'ta, üç taban döşemeli ve dört katlıdır. Kat bölmelerinden ikisi, ağaç kirişli toprak ve taş döşemeli olup, Beden duvarı üstseviyesinden yukarı iç yüze bakan kısımları duvarsız ve açık durumdadır. Orta katta'da, ön yüze vurgulu bir mazgal niş'i vardır.

Kat bölmelerine inilen ve çıkılan merdiven basamakları, kalın örgüdeki yan duvarları içine yerleştirilmiştir. (Bakınız planş 7)

Eski bünyeye ait duvar örgülerinin yüz taşları, Türk çağında yapılanlara nazaran daha iri ölçülerdedir. Burcun iç bünyesi her iki yapı çağında da moloz örgü halindedir. (niş kemer örgüleri ve

merdiven basamakları hariç) Üst kısmındaki dendanlar ve mazgallarında Türk çağının kabul ettiği bir işçilik esası göze çarpmaktadır. (Bakınız planş 7) İçli, dışlı temiz örgülü taş duvarları, yonu taşlı mazgal niş'leri ve üst baş şev duvarları (sırt duvarı) her tarafta yonu taşlı düzende yürütülmüştür. Çok defa burçlar üzerindeki dendanlarda sıralı olarak, bir kapalı ve açık bir mazgal yapımı görülür.

Dokuz numaralı Burç :

İç kalenin doğu duvarı ortasında yer alan bu burcun temel ile, zemin katı teşkil eden kısımları, eski yapı olarak görülmektedir. (Bakınız planş 11) Alt bölmenin üstü, taş tonoz örgülüdür. Tonozun üstünden itibaren, Türk yapı çağının ek ve yeni kuruluşu başlar.

Zeminde yalnız ön yüze vurgulu bir mazgal niş'i bulunduğu halde, orta katta üç yöne, daha üstte, ön yöne vurgu yapan niş ve mazgalları vardır. Türk yapı çağının mazgal nişlerinin üst kemerleri sivri kemer biçiminde yonu taşı örgülüdür. Bu çağın kat döşemeleri kalın ağaç kirişli ve toprak örtülüdür. Beden üstü katlarının içe bakan kısmında, duvar bulunmamaktadır. Katlara ulaşmak için yapılmış merdivenlerin, etraftaki kalın duvarlar içine yerleştirildikleri görülür. On numaralı burç'ta, aynı yapıdadır. Yalnız kat mazgallarının, vurgu yönleri değişiktir.

Oniki numaralı Burç :

Güney yüz korunma duvarının büyük çapta olan burçlarından biridir. Zemin kat ve orta katın bir kısım duvarları eski yapıdan kalanlardır. Orta katın üç yöne vurgu yapan niş'li mazgalları, Türk çağının yapısıdır. Beden seviyesi ve üst dendanlı kısımlar tamamen Türk yapısını temsil ederler. Bu çağa ait kat bölmeleri ağaç kirişli ve toprak örtülüdür. Katlara ulaşan basamaklarda, kalın duvarlar içine yerleştirilmiştir.

Onüç den onyedî numaraya kadar sıralanan Burçlar :

Güney beden duvarı üzerinde sıralanan bu beş burçun zemin katlarının üstleri taş örgülü tonozlarla kapalıdır. Hemen hepsi Türk yapı çağı binasıdır. Orta katlarında öne doğru vurgu yapan mazgalları vardır.

Kalın beden seviyesinden üste düşen katlarının içe bakan kısımları açık ve duvarsızdır. Kat bölmeleri ağaç kirişlidir. yanyana sıralanan bu burçların buldukları kısımda, eskiden üçgen plânlı Bizans'lı çağı burçlarının olduğunu, yerinde yapılan sondajlar sırasında tesbit etmiş bulunuyoruz. (16, 17 nolu burçlar arasında tesbit ederek, temel duvarlarını'da yerinde muhafaza ettik).

Mimâri kuruluşları itibariyle tiplere ayırarak incelediğimiz burçların dışında'da, yapı özelliği bakımından üzerinde durulması gerekli başka burçlar'da vardır. Onları'da, bu yazı dizimiz içinde kısaca açıklamamız yerinde olacaktır. Bir tanesi; iç kalenin kuzey batı köşesine düşen, kule burçtur. (Bakınız genel planş 1, 2)

Dört numaralı Burç :

Bu kule burcu, temelden, tepe danelerine kadar Türk çağı yapısı bir kuruluşur. Geniş bir iç mekâbi vardır. (Resim 20)

Bugün Kayseri Belediyesi tarafından onarılarak, dendanlı kat tabanı, beton arme olarak yapılmıştır. Eskiden dört katlı olan taban döşemelerinin, ağaç çatkılı olduğu tahmin edilir. Katlara ulaşan merdivenleri'de, ağaç çatkı arasında yine, ağaç ile kurulmuş olmalıdır. Yalnız üst katlar'da, dendanlara ulaşan merdivenin, duvar içinde basamakları bulunmaktadır. İç kalenin köşe kulelerinden biri olmakla, dört numaralı burç, ötekilere göre daha yüksek tutulmuştur. İçten etraf duvarlara bakıldıkta; Orta katlarda çeşitli yönlere vurgulu mazgal nişleri görülür.

Bu burcun'da, iç kalenin, doğu, güney köşesindeki (11) nolu burç gibi, içe bakan

yüzü duvarla kapalı olarak yapıldığı görülür.

İki numaralı Burç :

Batı yüzü ortasında cesametli yapısı ile kurulmuş bulunan bu burç baştan başa Türk çağı binasıdır. (Resim 20, 21). İçindeki, eski Bizans'lı çağından kalma üçgen plânlı burç, arka duvar olarak bırakılmıştır. iç kısmı geniş bir boşluk halindedir. Vaktiyle, buranın kat bölmelerinin ağaç çatıklı oldukları, etraf duvarlarda görülen giriş başı oyuklarından anlaşılmaktadır.

Üst dandane sıraları ve arkalarındaki seğirdim yerleri sağlam durumdadır. Zemin katlarından üst kata ve dandanlı kata ulaşan kâgir basamaklı merdivenleri vardır. ortadaki katlar arasında ağaçtan merdivenlerin bulunduğu zan olunmaktadır.

Onbir numaralı burç :

İç kalenin, doğu-güney köşesinde yer tutan bu burcun yapı kuruluşundaki çeşitlilik ve özellikleri bakımından üzerinde durulmaya değer bir konudur. Türk yapı çağında dış kale ile bağlantı bu kısımdan olmasıyla ve yeniden tesis olunan kapı ile (giriş) ilgili olarak kurulmuş olmalıdır. İçe doğru arkasında, eski çağın köşe burcunundan, mazgalı bir kısmı bulunmakta ve arka duvar gibi kullanılmaktadır. (bakınız planş 1)

Üste doğru yükseltilem burcun beden duvarları, her tarafı kapalı olarak kurulmuştur. İç kat bölmeleri, ağaç çatıklıdır.

İç kaleyi çevreleyen kalın beden duvarı yürüdüğü seviyesinden, burcun içine ayrıca bir kapı ile girilmektedir. (Resim 12, 13) Üst katlarda, doğu ve güney yönlerine vurgu yapan, mazgal nişleri vardır.

En üst kata ulaşan merdiven, dışarı içine yerleştirilmiş, kâgir basamaklı olduğu gibi, ağaç döşemeli katlar arasında, ağaçtan merdivenlerin bulunması gereği vardır. Bu köşe burcunda, öteki burçlara göre, bir kule gibi yüksek tutulmuştur.

Kayseri şehrinin tarihî iç kalesinin genel plân kuruluşuna bakıldıkta; içten beden duvarları üstündeki yürüdüğü düzeyine ulaşabilmek için, kuzeyde yedi nolu burcun önünde, iki koşarlı merdiveni bulunduğu gibi, güneyde ondört ve onbeş nolu burçların önünde aynı biçimde kâgir yapıda basamaklı çıkış yerleri görülmektedir.

Doğu duvarının on numaralı burcun önüne çıkan, tek taraflı bir merdivenin'de alt basamak dizleri görülmüştür. Batı yönündeki beden duvarına böyle bir ulaşım imkânı görülmemektedir. Halbuki, iç kale korunmasının gereği, bu yönde'de kuzey duvarlarında ulaşım merdivenlerinin bulunması zorunu vardır. Bu kısmın beden içi duvarlarında yapılan geniş ölçüde değişikliklerle, bu çıkış basamaklarının kaldırıldığını tahmin etmekteyiz.

İç kaledeki eski yapı tesisleri :

Bugün Osmanlı yapı çağına bağlanan cami (mescit) binasından başka, eski yapı tesisi iç kalede bırakılmamıştır. Yukarı yazılarımızda kısaca değindiğimiz gibi, cami taban seviyesi ile giriş kapılarının eşikleri düzeyine göre, yüksek bırakılmış, moderin dükkân ve sergi binalarının zeminleri içinde, iç kaledeki eski kuruluşların temellerinin bulunması ihtimali kuvvetlidir.

Cami binasına gelince :

Cami yapısı genel plânda, dört ve beş numaralı burçların dayandığı kuzey beden duvarı içine yapışık olarak kurulmuştur. Tam kare plânlıdır. (Plân için bakınız planş 1 ve kesit içinde, planş 4 de).:

Dört duvar içine yerleştirilen dört tane geniş açıklıktaki kemer üzerine, yarım küre biçimli kubbesi oturtulmuştur.

Mescide giriş, batı yönündeki bir kapı ile sağlanmaktadır. Bu yüzde ayrıca (zeminde) iki penceresi bulunur. İçten güney, duvarında, taş bünyeli ve Osmanlı klasik çağ uslubunda bir mihrabı vardır. Mihrabın iki yanında zemin pencereleri görünür.

Doğu duvarın, alt sırasına nişler halinde dolaplar kurulmuştur. Kuzey tarafta, dar bir şekilde tertiplenmiş, zeminde iki kagir direğe basan, mahfil tesisi bulunur. Caminin minberi, taş bir yapıdır. camii plânında, minber konulmasına ait yer bırakılmış olmakla beraber, burada eskiden, iç mekânı doldurmayacak biçimde ağaç yapıda başka bir minberin olması hatıra gelmektedir. Çünkü, bugün yerinde görülen taş yapıdaki minberin, çağının uslubundan ayrılık gösteren yönleri bulunmaktadır.

Cami iç mekânına bakıldıkta; birinci kademe (tabaka) duvarlarının belirli bir düzeye kadar tamamen yonu taşı yüzülü olduğu görülür. İkinci tabakadaki kemerler taş örgü olup, duvar yüzlerinin sıvalı olduğu göze çarpar, kemer içi duvarlarından üçünde, iki sıra halinde üçer pencere bulunmaktadır.

Kubbe kasnağında sade, bir dış biçimli, kornişi olup, pantantifleri, (müsellesi-kürevi biçiminde) iç bükey yüzeyler durumunda olup, yüzleri sıvalıdır.

Kubbe kasnak hattında üç yöne açılmış küçük ölçüde yedi pencere bulunmaktadır. Kubbe içi'de, tamamen sıvalıdır.

Cami duvarları dıştan, tamamen yonu taşı yüzleme ile kaplıdır. Kubbe tamburu seviyesinde, yonu taşı ile geniş bir korniş, etraf duvarlarının üst kısmını bağlamaktadır.

Kubbe'de dıştan taş kaplıdır. yarı kubbe üzerinde. ayrı bir taş kornişe çember ve dere tesis edilerek, en üst kısmı'da yine, yonu taşları ile ve kısmen oluklu ve dilimli olarak kaplanmıştır. (bu biçim yapı işleri, Kayseri Eski Eserlerinde, 19. yüzyılda moda halinde yapıla gelmiştir).

Bugün camii'nin, dıştan batı yönüne, ağaçtan ve geçici olarak geniş bir son cemaat yeri eklenmiştir. Eskiden bu kısımda yine orijinal binaya ek olarak, kısmen kagir yapıda, yakışıklı bir son cemaat yerinin bulunduğunu, ele geçen eski resimlerinden görüp anlıyoruz. Caminin güney duvarı dışındaki alanda, köşk tipin-

de bir minare ile abdeslik tesislerinin bulunduğu da anlaşılmaktadır.

İç kale boşluğu ile cami yapısı durumuna bakarak diyebilirizki; bu geniş mekân içinde, önemle kurulmuş, kale ve cami binalarına komşuluk edecek bir takım askerî tesisler yerleştirilmiş olsun. Gerek Bizans'lı ve gerek Türk çağlarında iç kalenin geniş ve elverişli alanının boş bırakılmadığı bir gerçektir.

Son çağlarda gelişi güzel iç beden duvarı kenerına kurulmuş bazı yapılar, kalın beden duvarlarında geniş nişler yapacak şekilde oyuklar açmışlardır. (bu tür işler tahrip sayıldığından, hemen doldurularak eseri kurtarmak yolu tutulmaktadır).

İç kısma kurulan, geçici dükkan ve sergilerin kullanıcıları, etraftaki burçların zemin katlarını malzeme deposu olarak kullanmaktadırlar. Bu durumda, eski eseri gereksiz yönde tahrip etmektedir.

İç kale bugün, dış şehir tarihi surlarında tamamen ayrılmış, müstakil bir yapı durumuna gelmiştir. Bu duruma esasen Türk yapı çağının belirli bir gününde geçmiş olmalıdır.

Eski dış şehir surları kısmına eklenti yerlerinin, batıda üç numaralı, güneyde de onbir numaralı burçlar yanında olması gerekmektedir. Kuzey yöndeki dış şehir surlarına'da, sekiz numaralı burç yakınında bağlantılı olması düşünülebilir. O zaman iç kaleden, doğu kapısı ile doğrudan doğruya dışa çıkıldığı, güney kapısı ile'de, iç şehire ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Kale çevresinde ilk savunma hattı olarak, içine su doldurulabilen bir hendekin olup, olmadığı hiç bir bölümde kesin olarak tespit edilememiştir. Kayseri tarihi şehrinin kurulduğu alan toprağı (arzi) tabakalı erozyon kalıntısıdır. Toprak iç seviyelerinde, yer suyu akıntıları vardır. Böylece bir korunma hendeginin, iç taban ve kenar duvarlarının taş örgülerle izole edilmeleri gereği bulunmaktadır.

Güney-doğu keşesindeki tratuardan, Hunat Medresesine doğru açılan yeraltı yaya geçidi dolayısıyla, kazıntıyı gözden

geçirdiğimizde, dış korunma hattı duvarları dibinde, üç mekreye kadar derinlikte, yüzleri işlenmiş taşla örülü bir bir duvar görüldü. Dıştaki arazide bir düşüklük olduğu anlaşılıyordu, fakat su ile dolu bir hendeğin taban ve yan duvar örgüleri kesinlikle görülemedi.

İç kalenin bugün dış çevresinde bulunan birinci koruma duvarları, büyük ölçüde Türk yapı çağının malıdır. Hatta bu çağda iç kale, dış şehir surlarından tamamen ayrılarak, başlı başına kendini savunan bir kale tesisi haline getirilmiş olmalıdırki, dış kapılarından iç kısma, ancak yayaların girebilmesi amacıyla, girişlerin önünde ve içinde kademe tesisleri tertip edilmiştir. Ön savunma hattı'nda, bu çağda, yeni bir tertip ve düşünce olarak, iç kalenin bütün çevresini kuşatır duruma getirilmiştir.

Kayseri şehri iç kalesinin geçirdiği yapı çağları :

İç kaleye ait yapı detaylarını açıklarken kısmen değindiğimiz veçhle, Kayseri'nin tarihi iç kalesi; başlıca iki safhadır. *Birinci dönemde* : tüm Kayseri orta çağ (Bizans'lı) şehri kuruluşuyla birlikte ve ona bağlantılı olarak tesis olunmuştur.

İlk kuruluşta, dış şehir tahkimatı ile birlikte ve tamamen askeri maksatlara göre bir tesis iken, şehrin genişletilmesi ile, iç kalede de bazı yenilikler düşünülmüştür.

İkinci dönem : Tamamen Türk egemenlik çağlarını kapsar.

Anadolu Selçuklu imparatorlu çağında, Kayseri şehri tesislerinde geniş bir

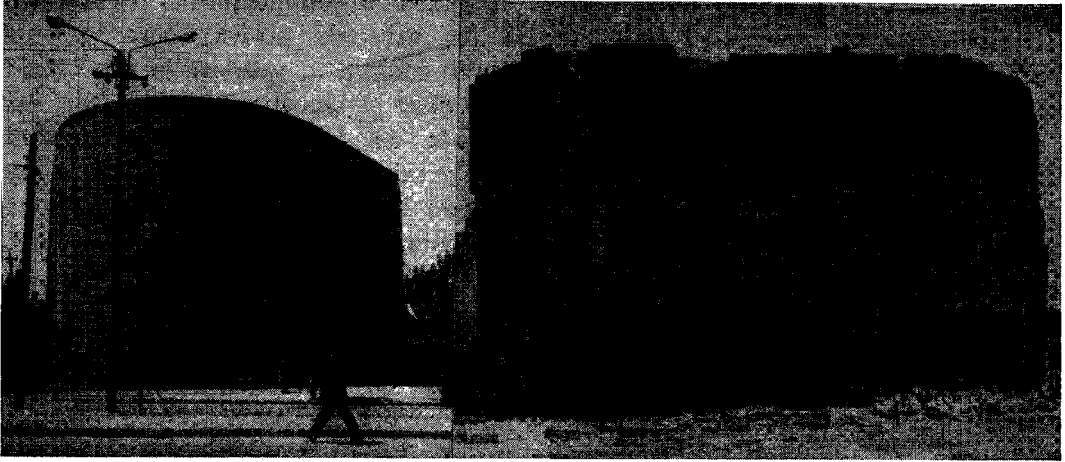
değişiklik düşünülmemiştir. El değiştirmeler sırasında ortaya çıkan yıkıntılar tamir edilmiş ve yeni isteğe göre küçük bazı ekler yapılmıştır. Türk yapı çağı devresinde dış kale ve kalenin kullanma amaçları da değişerek, dış şehir surları kısmen ihmal edilmiş, iç kalede, bu çağ Anadolu şehir ve kasabalarında olduğu gibi başlı, başına bir güvence yeri olarak kuvvetlendirilmiştir.

Anadolu Selçuklularının egemenlik çağında, bir çok tarihi kültür anıtlarının şehir surları dışında yer aldığını görerek, surlarla kapalı şehrin o çağda yerleşmeye yetmediğini anlamaktayız.

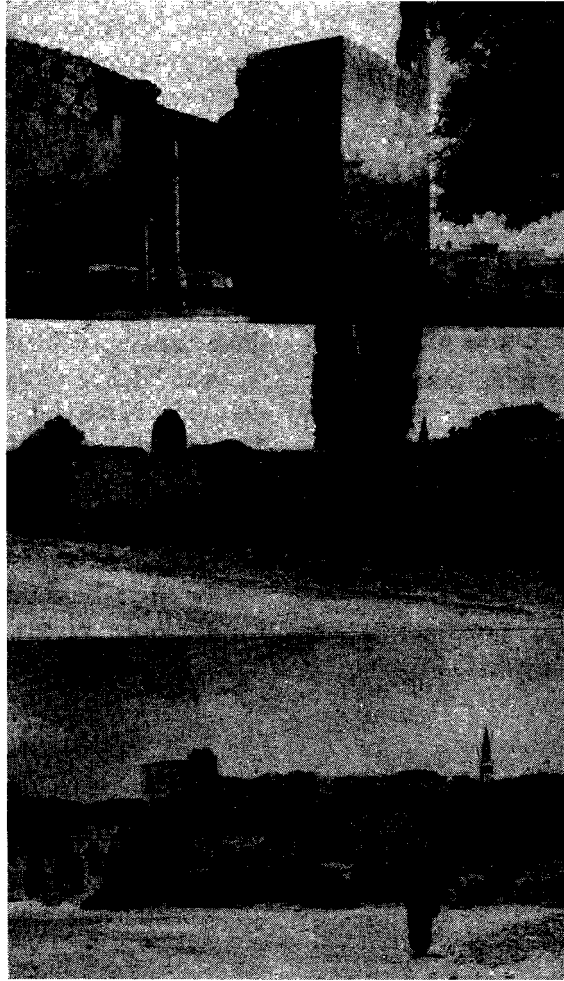
İncelemelerimizi sürdürdüğümüz iç kale tarihi yapısı üzerinde, ikisi güney ve doğu girişlerinin orta kapılarında, ikiside dış ve iç bedenlerde ve biride (9) nolu burcun yüzünde olmak üzere, beş tarihi yazıt, Türk çağı yapı ek ve genişletmelerini tanıtlar. (Hali Ertem, Kayseri ve şehri s. 43-44) biz bu yazılarımızda okurlarıma ve tüm bilim dünyasına bu iki safhadaki iç kale kuruluşunu biçimlerine yakın canlandırarak sunuyoruz.

Bu naçiz hizmetimizin eksikleri olabilir, bu değerli tarihi eser için ve çevresinde yeniden yapılacak incelemelerle, yeni, yeni bilgiler ortaya çıkabilir. Onlarda şimdiden bizim bu çalışmalarımızın tabii bir eki olduğunu kabul etmekteyiz.

Kayseri şehri tarihi iç kalesinin Röleve çalışmaları sırasında, yaptıkları yardım ve gösterdikleri kolaylıklar için, başta Kayseri Belediye Başkanlığı ile fen heyetine ve Kayseri bölge müzesi idare ve fen elamanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

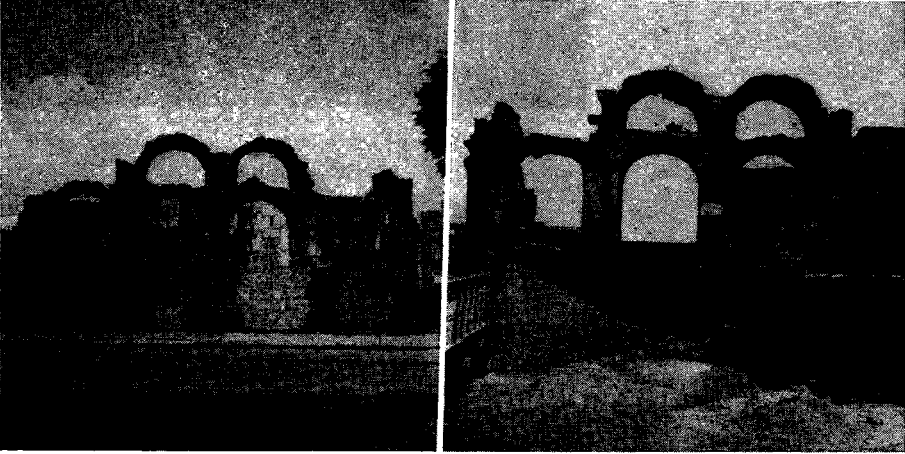
1 — Kayseri şehrinin tarihi dış kule surlarından Yogun burç

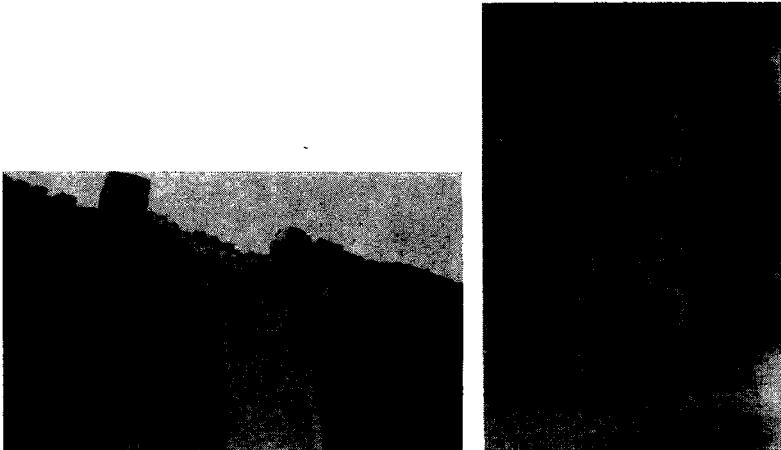
2 — Kayseri şehri tarihi dış kalesinden, Düğen önü köşe burcu ve güney yönündeki sur sıraları

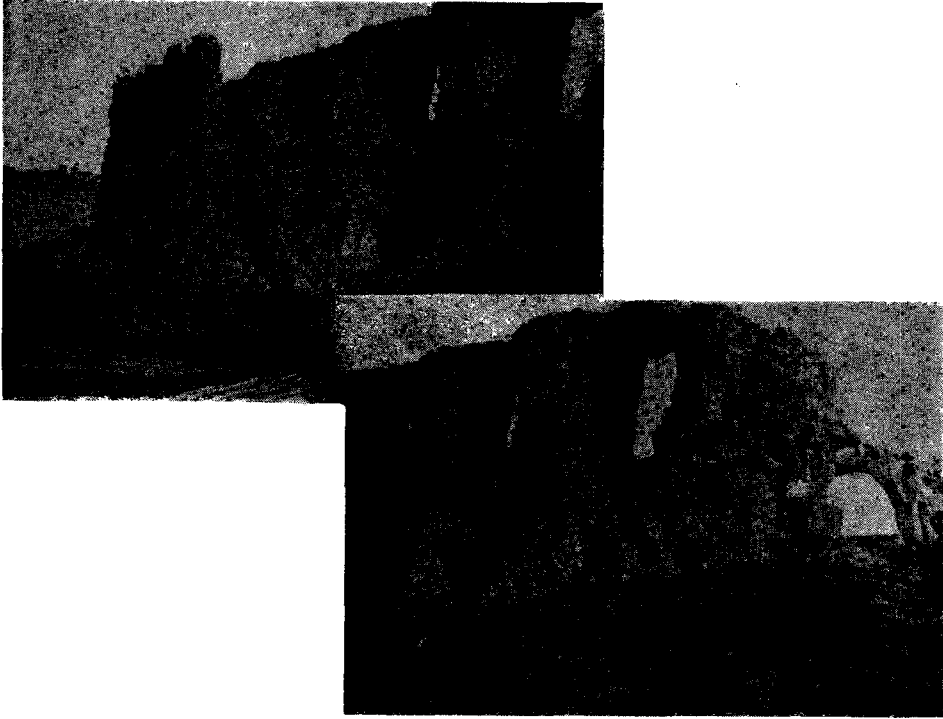
3 — Kayseri şehrinin tarihi dış kalesinden, boyacı kapısı ve kuzey surlarından bir burç

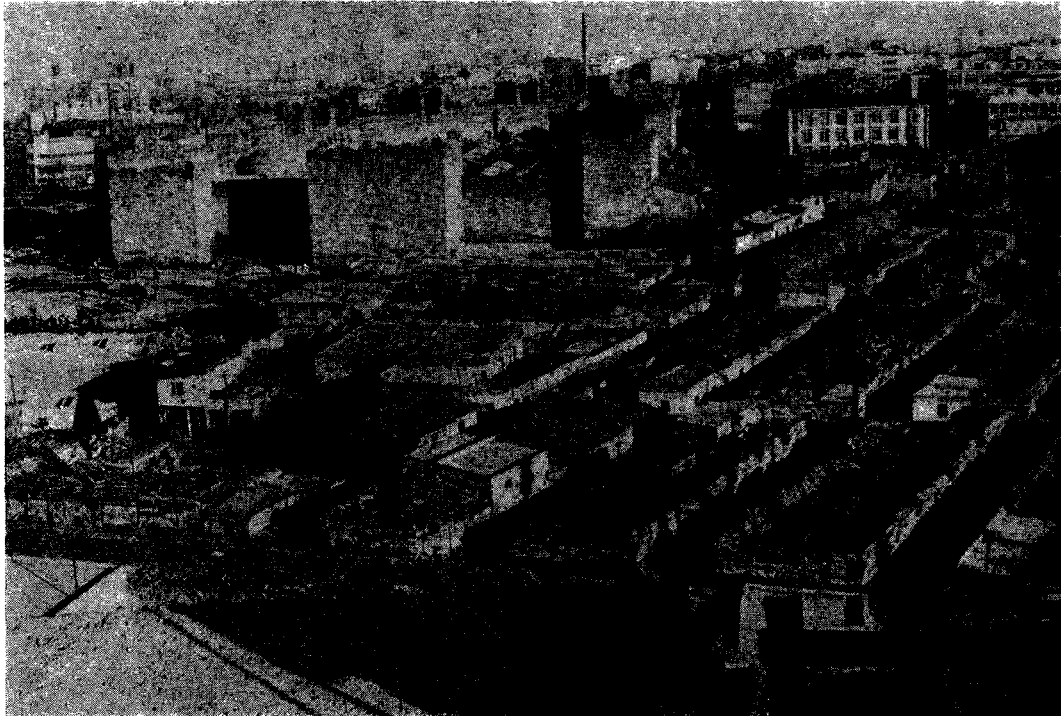
4 — Kayseri şehri tarihi dış kalesinden doğu yönündeki surdan parçalar

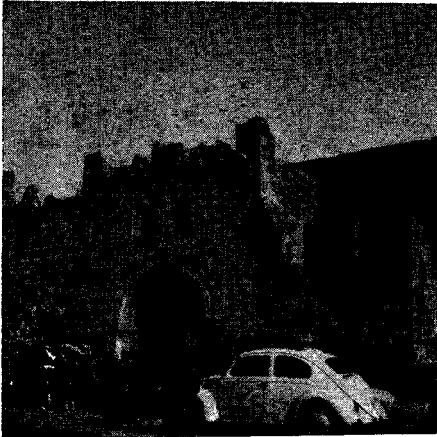
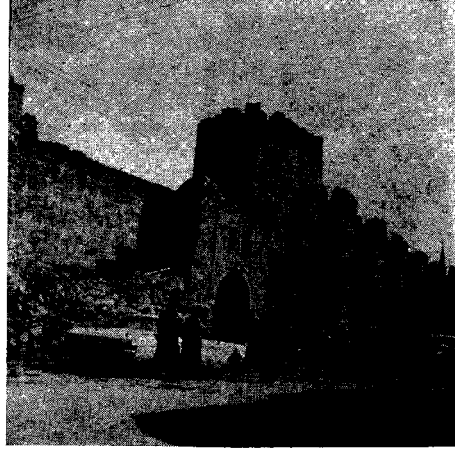
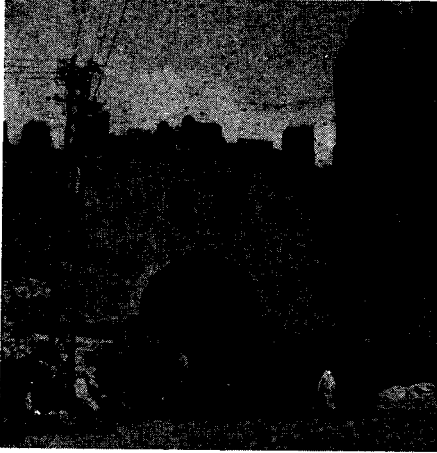
5 — Kayseri şehri tarihi dış surlarının kuruluş biçimi

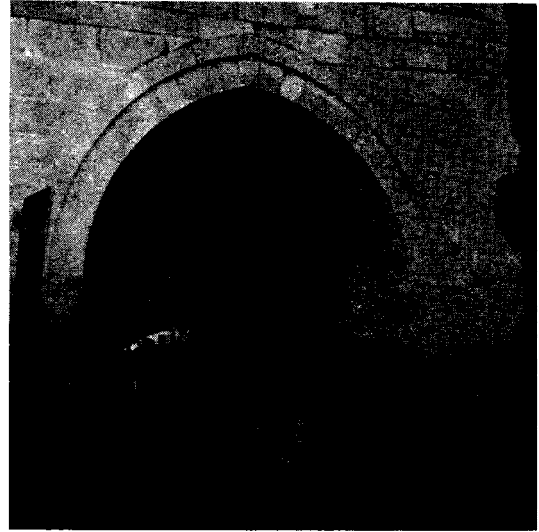
6 — Kayseri şehrinin tarihi dış kalesinden doğu yöndeki sur parçaları

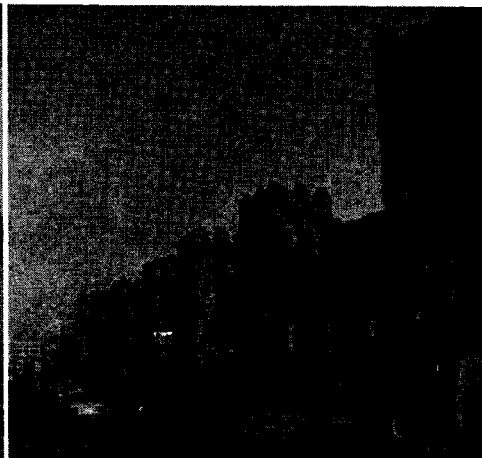
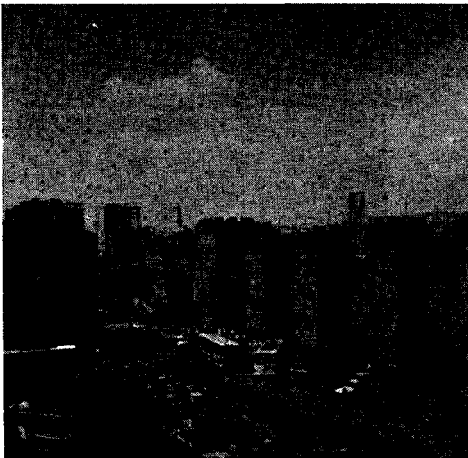
7 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin batıdan genel görünüşü

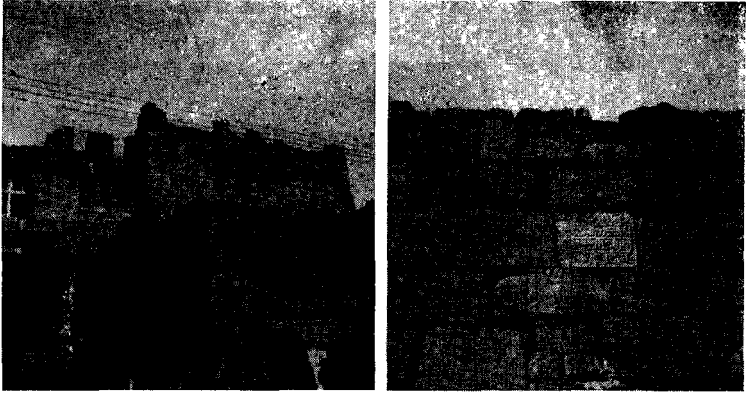
9 — Kayseri şehrinin tarihi iç kalesinin güney yönü ön koruma duvarlarında Arslanlı kapı

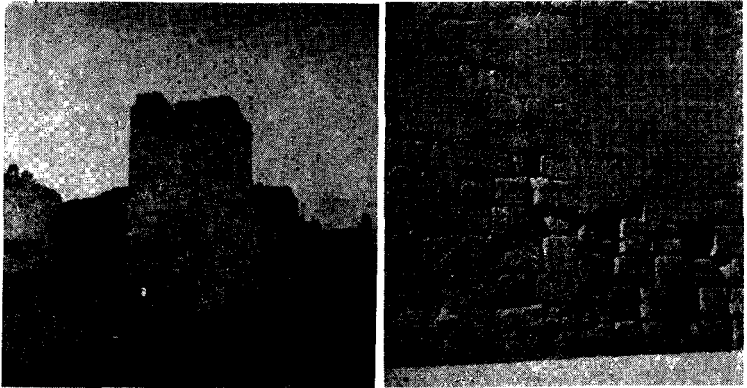
8 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi güney yöndeki iç kısım girişi

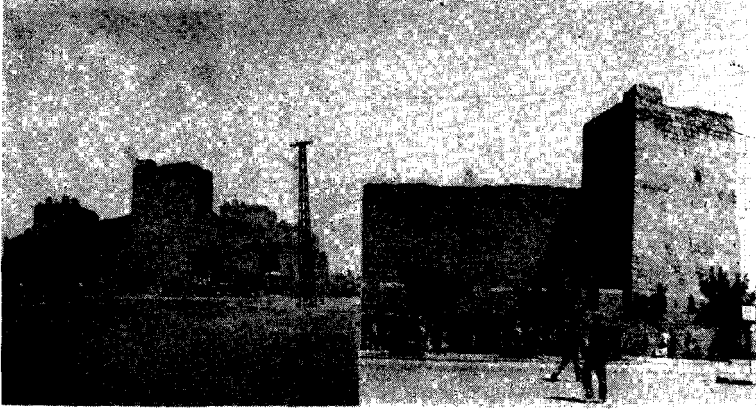
10 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi, güney sur ve burç sıraları ile ön siperler

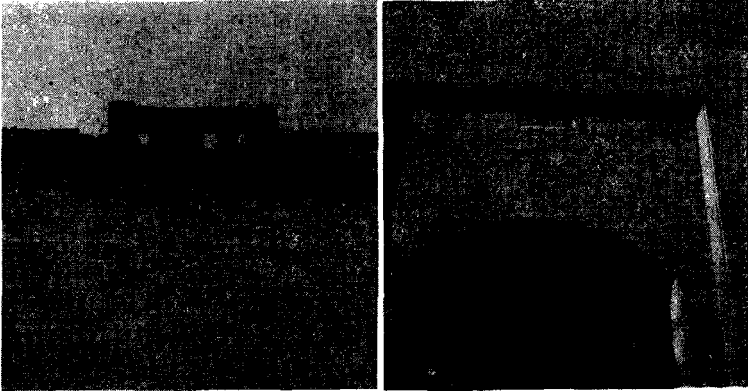
11 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi güney yönü, girişin önündeki, koruma burcu

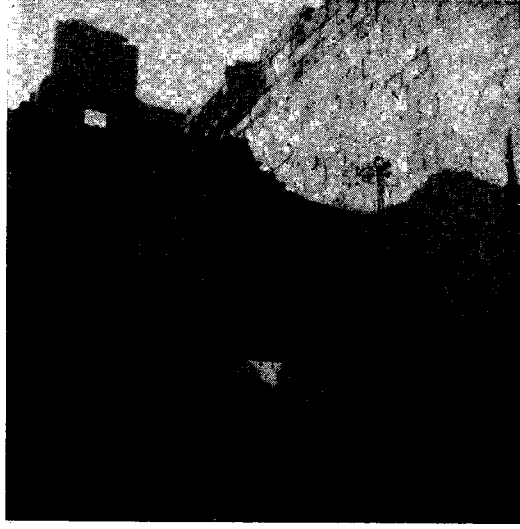
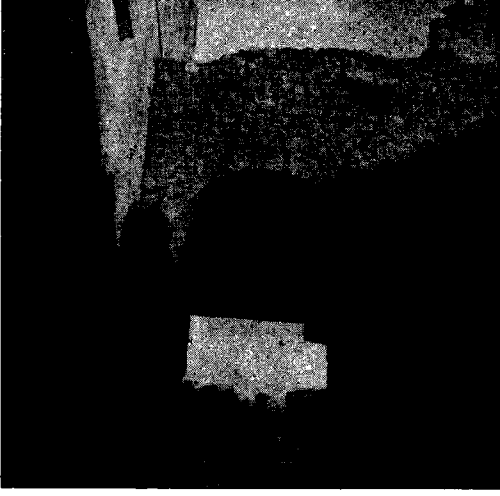
13 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi, doğu-güney köşesindeki burç ve ek olarak kurulan duvar yüzü

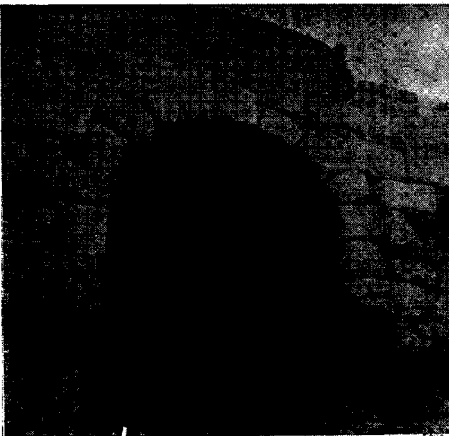
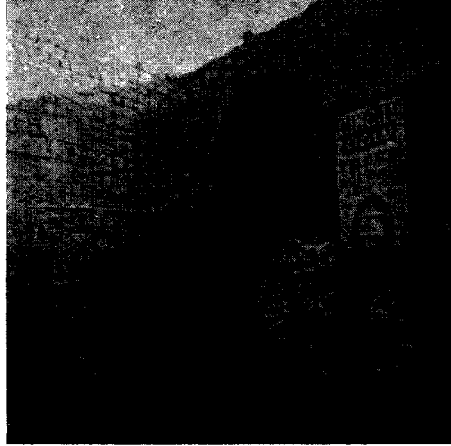
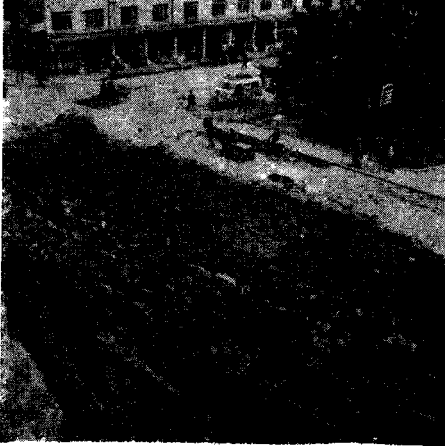
12 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin doğu-güney köşe burcu

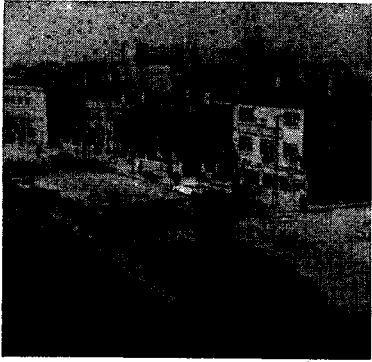
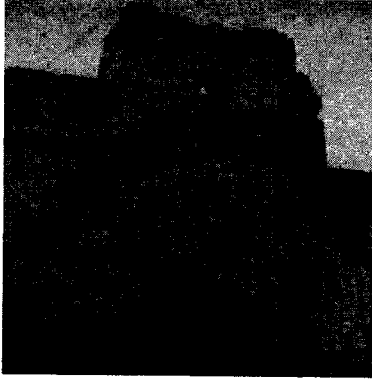
14 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi, doğu yöndeki orta kısım girişi ve üstündeki koruma cumbası.

15 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi, doğu yöndeki giriş önü siperi ve bu kısımdaki Bizans çağı girişi

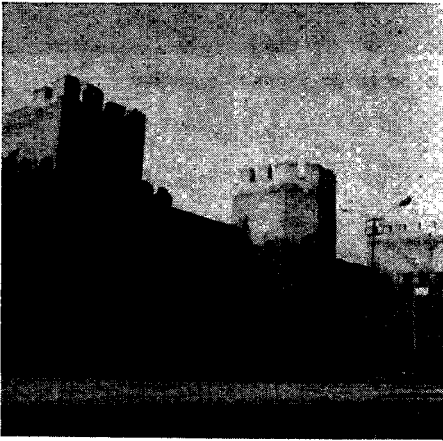
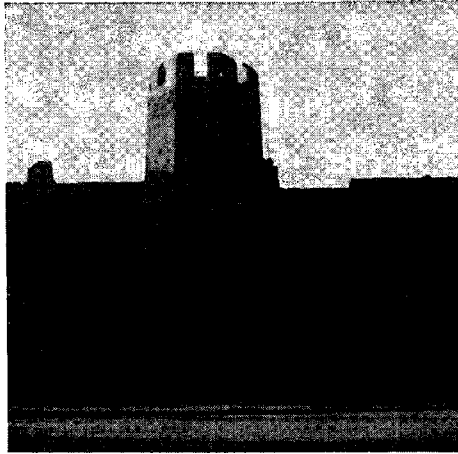
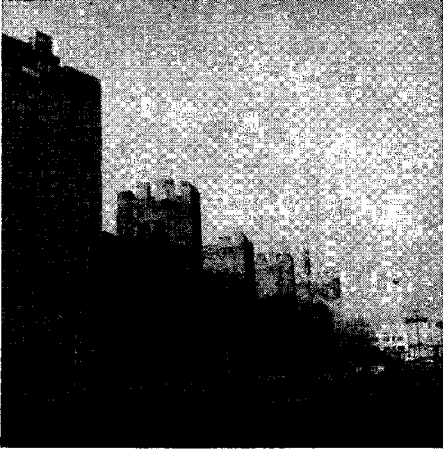
16 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi, doğu yöndeki ön korunma burcu ve içi nişli mazgalları.

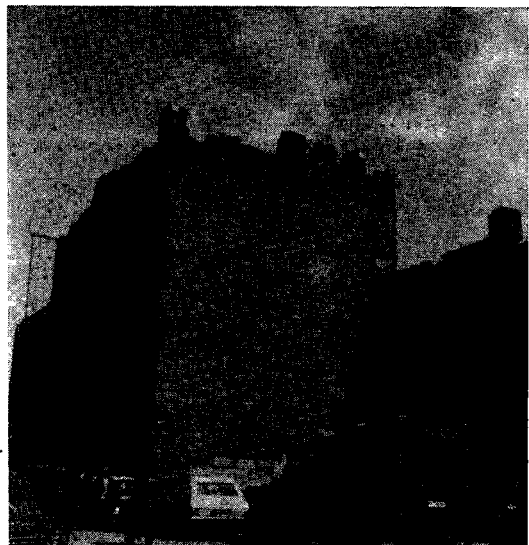
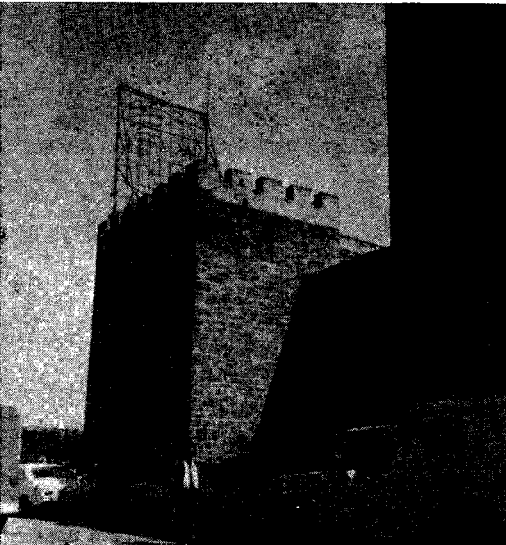
17 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin doğu yöndeki dış koruma duvarlarındaki giriş

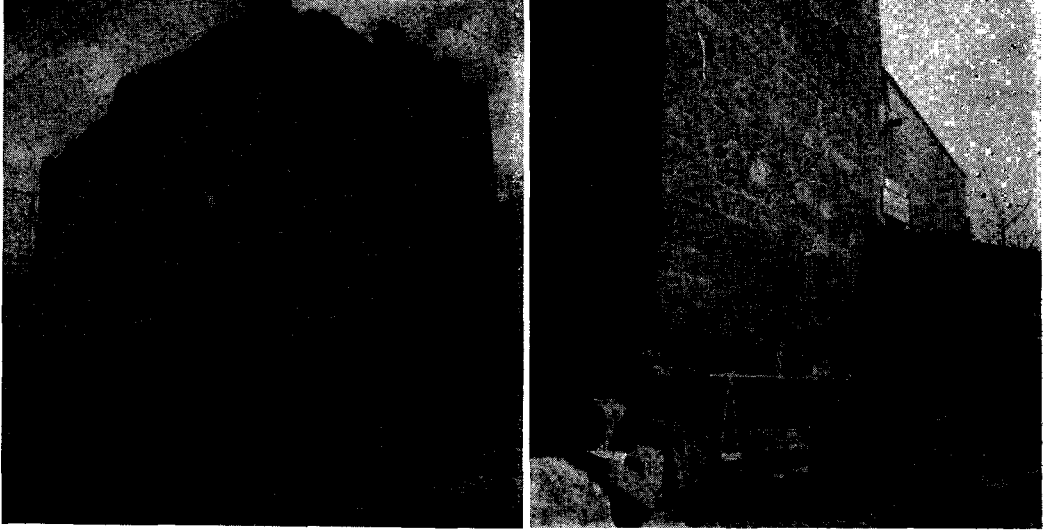
18 — Kayseri şehri iç kalesinin doğu yöndeki burçları

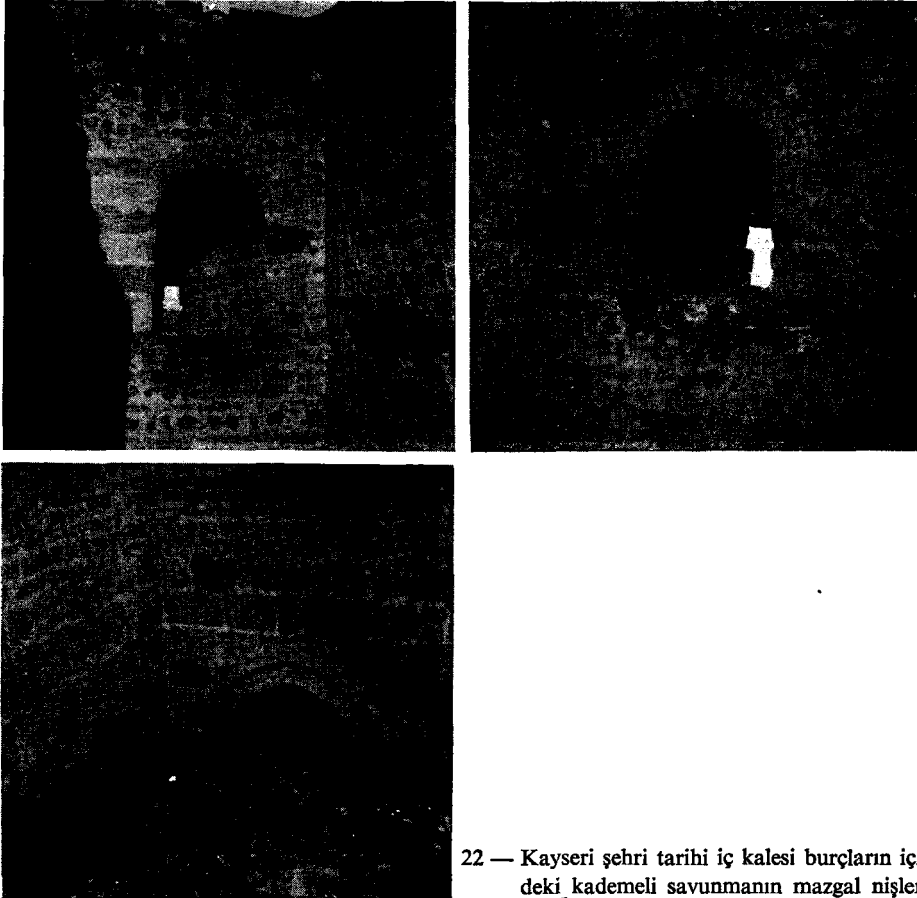
19 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin kuzey yöndeki sur ve burç sıralar

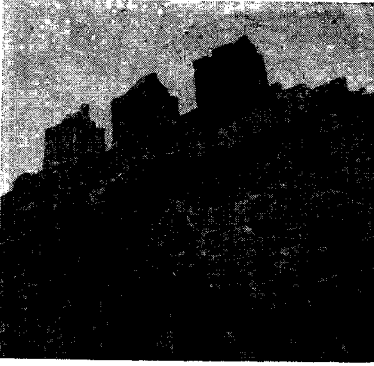
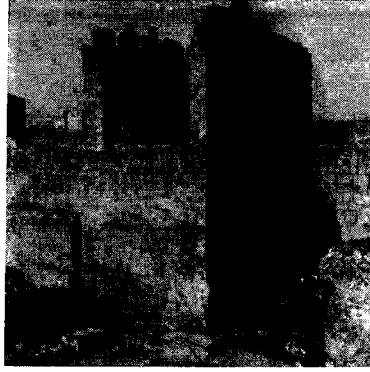
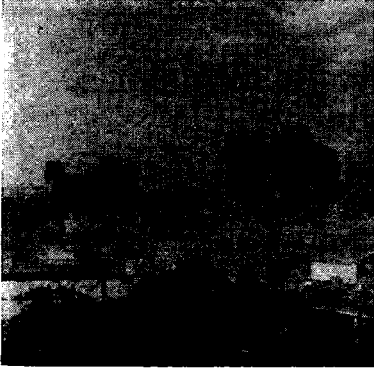
20 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin batı yöndeki burçları

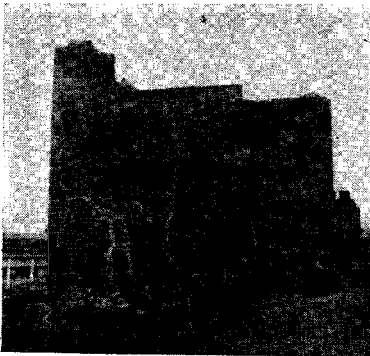
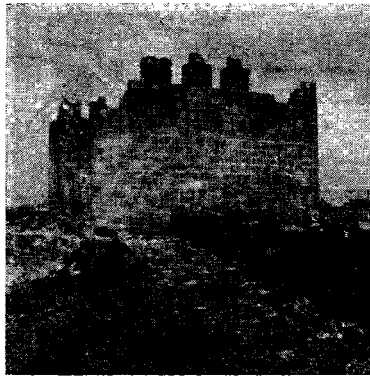
21 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi batı yöndeki burçlarda yapılan onarımlar

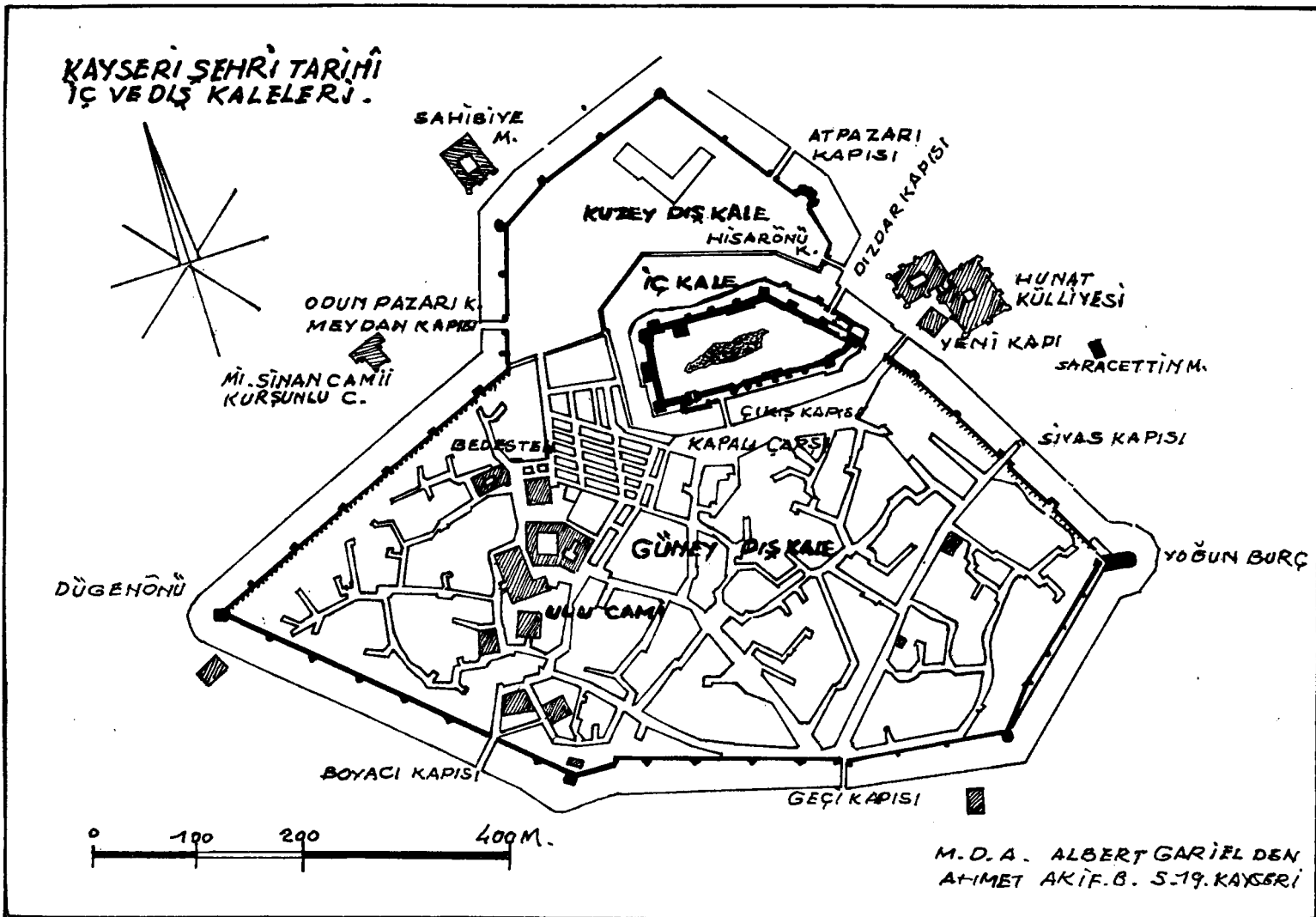
22 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi burçların içindeki kademeli savunmanın mazgal nişleri

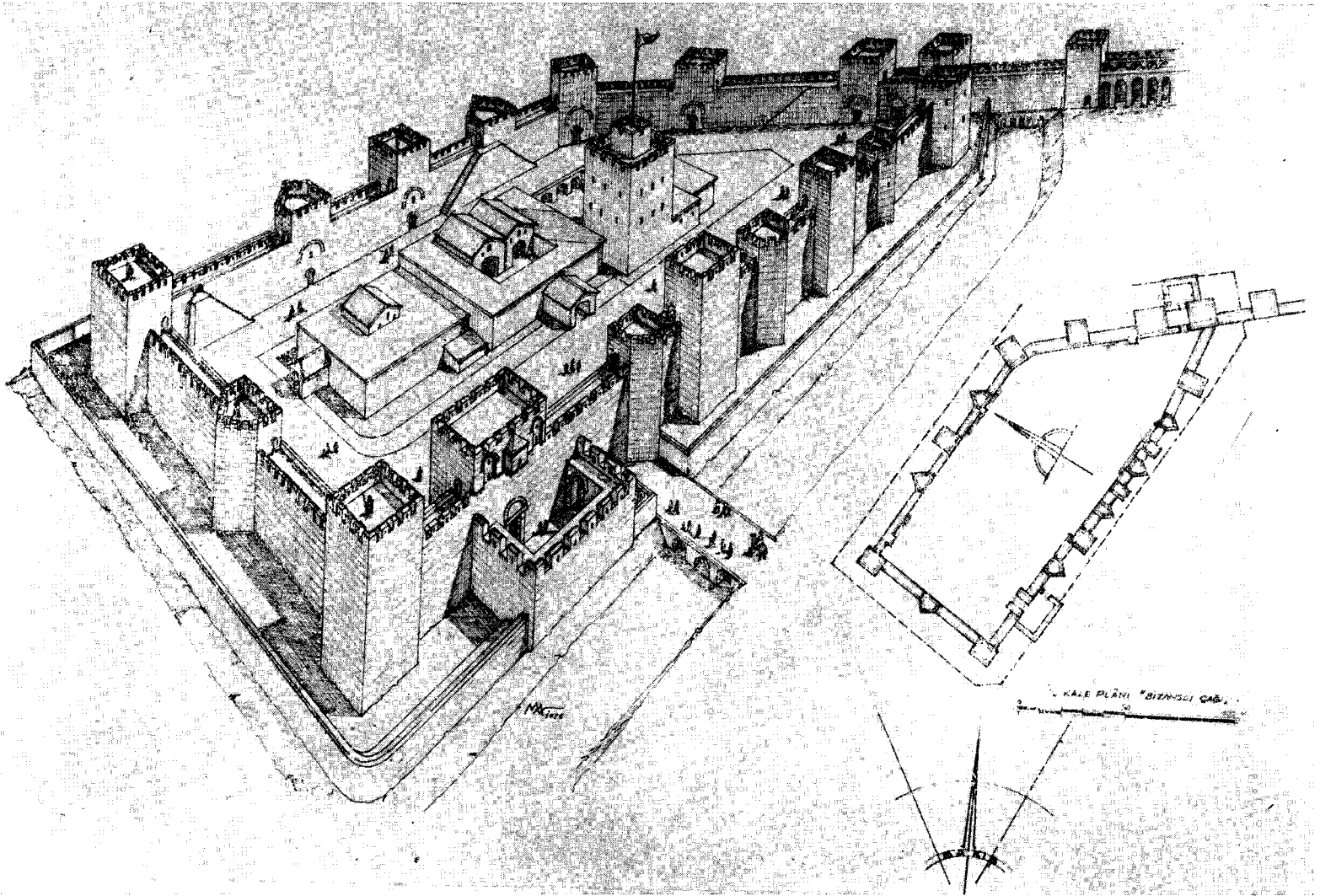
23 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi, burçlarının içten görünüşleri

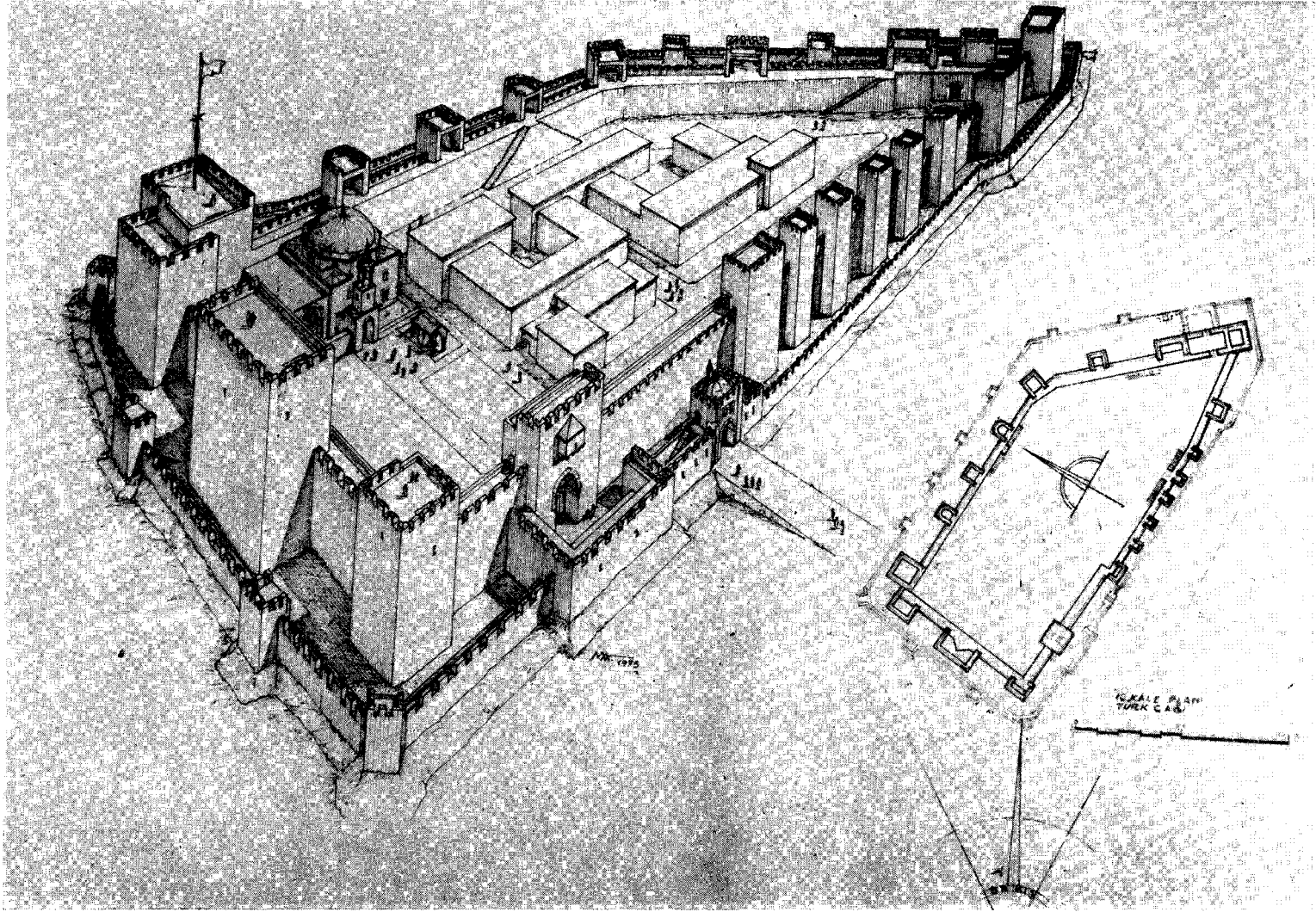
24 — Kayseri şehrinin tarihi iç kalesi, beden üstü yörüdüm kısımları

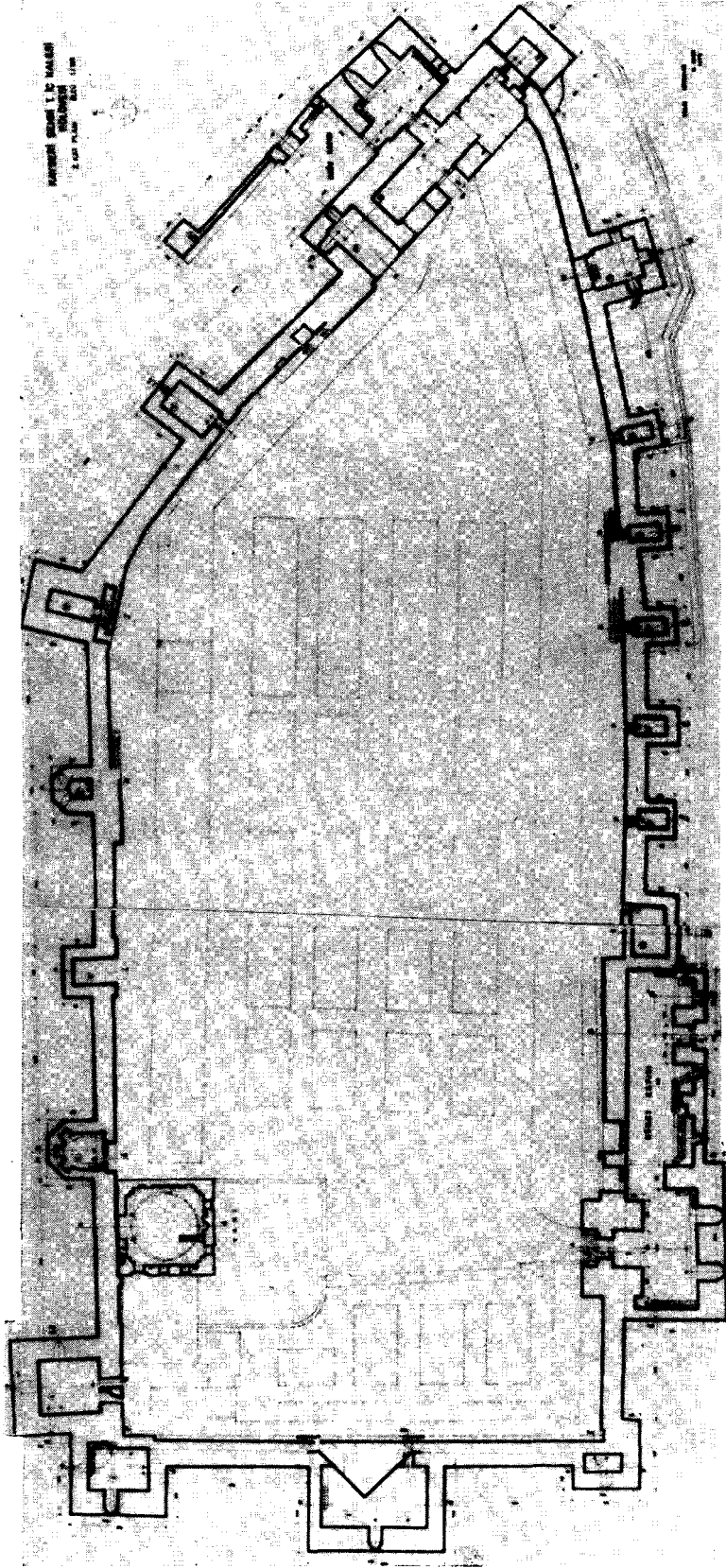
Harita I — Kayseri şehrinin tarihi iç ve dış kaleleri

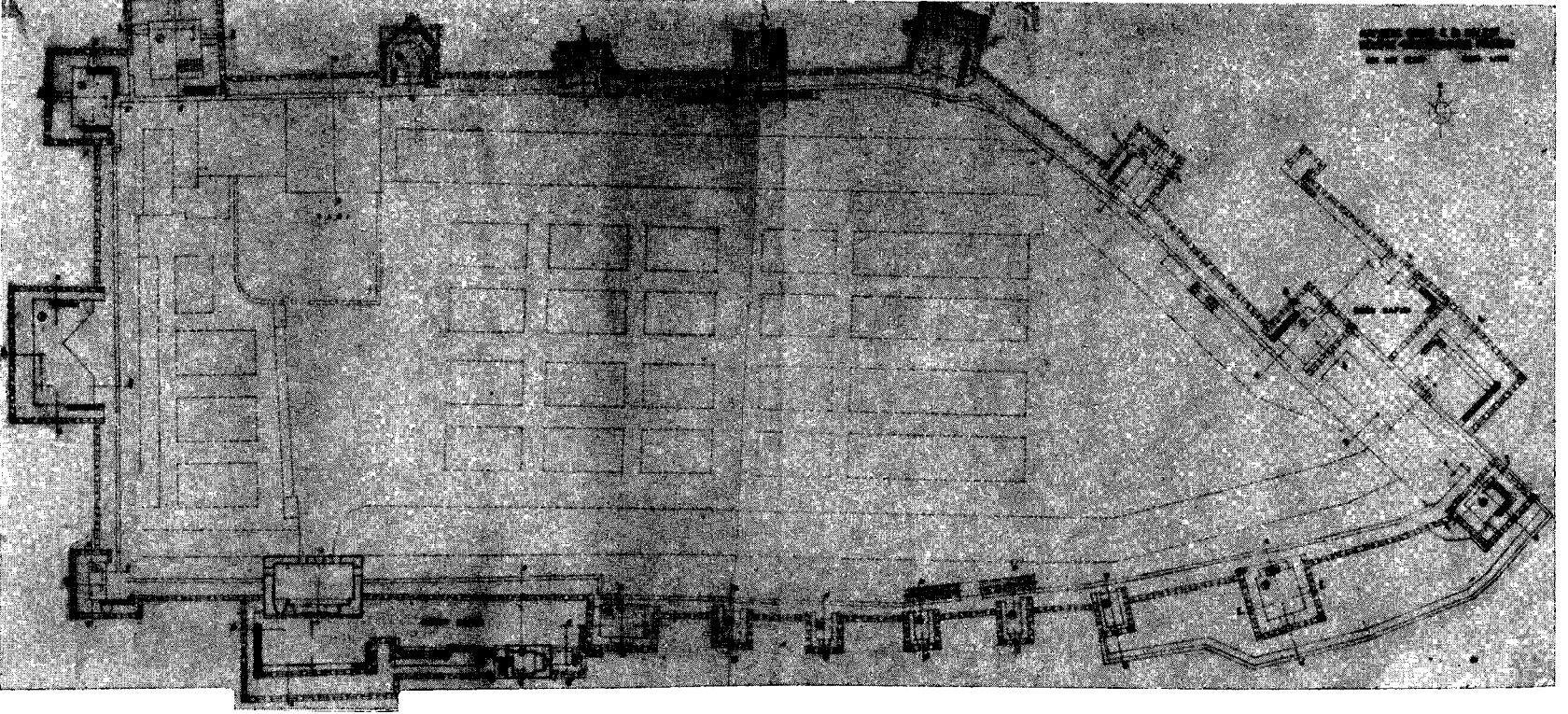
Genel görünüş II — Kayseri şehri iç kalesinin Bizans çağındaki genel görünüşü

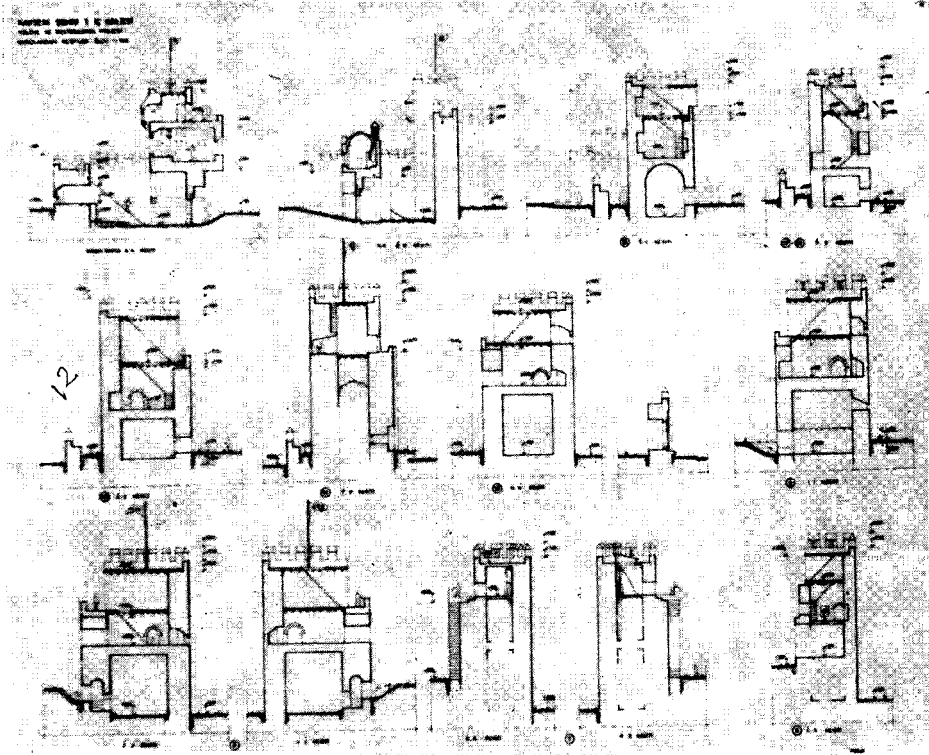
Genel görünüş III — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin Türk çağındaki genel görünüşü

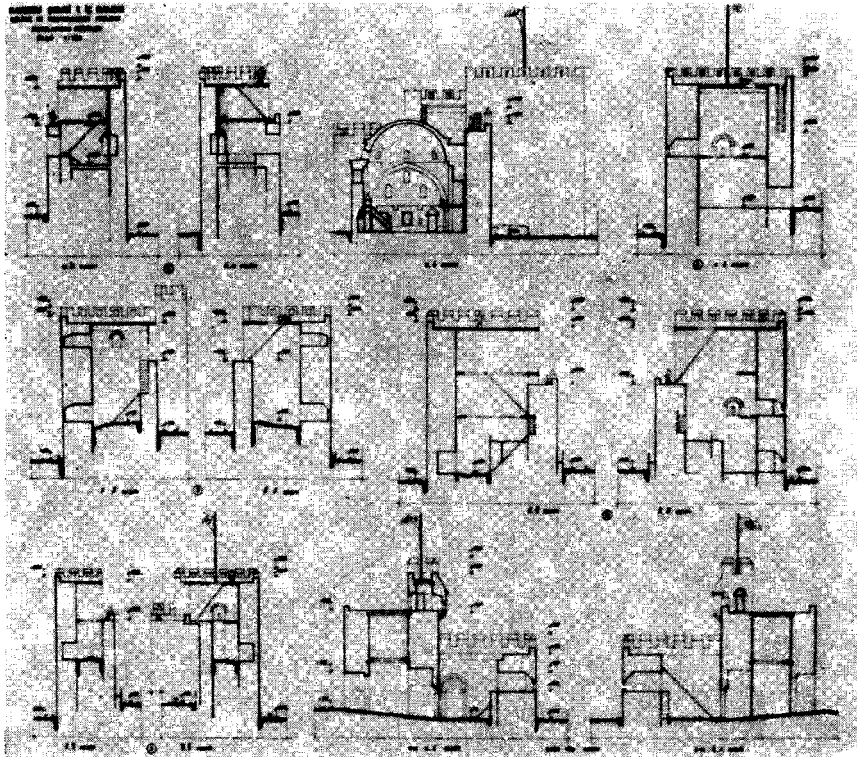
Planş 1 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi yer planı "Genel durum"

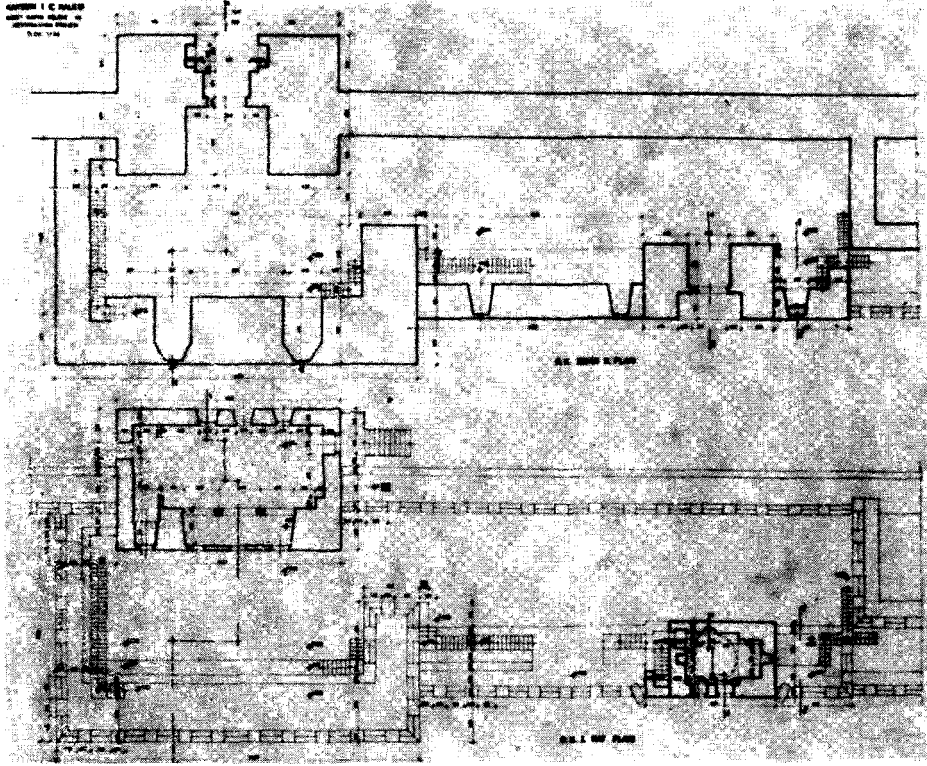
Planş 1 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi beden üst kat planı "genel görünüş"

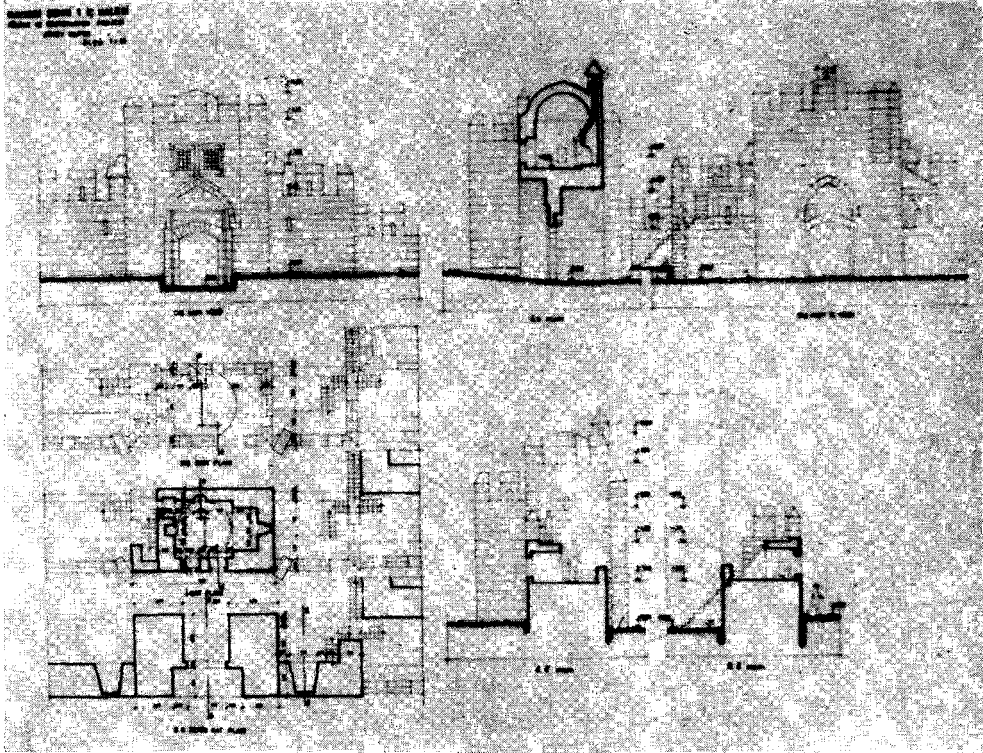
Planş 3 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin çeşitli kuruluştaki burçlarından kesitler

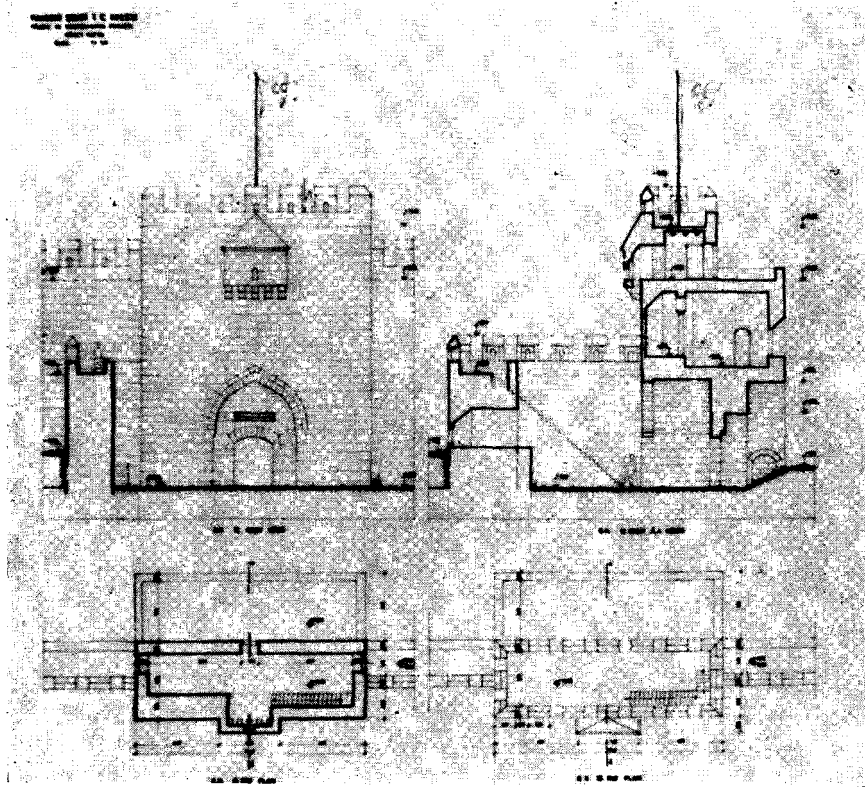
Planş 4 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinin çeşitli kuruluştaki burç ve bedenlerinden kesitler

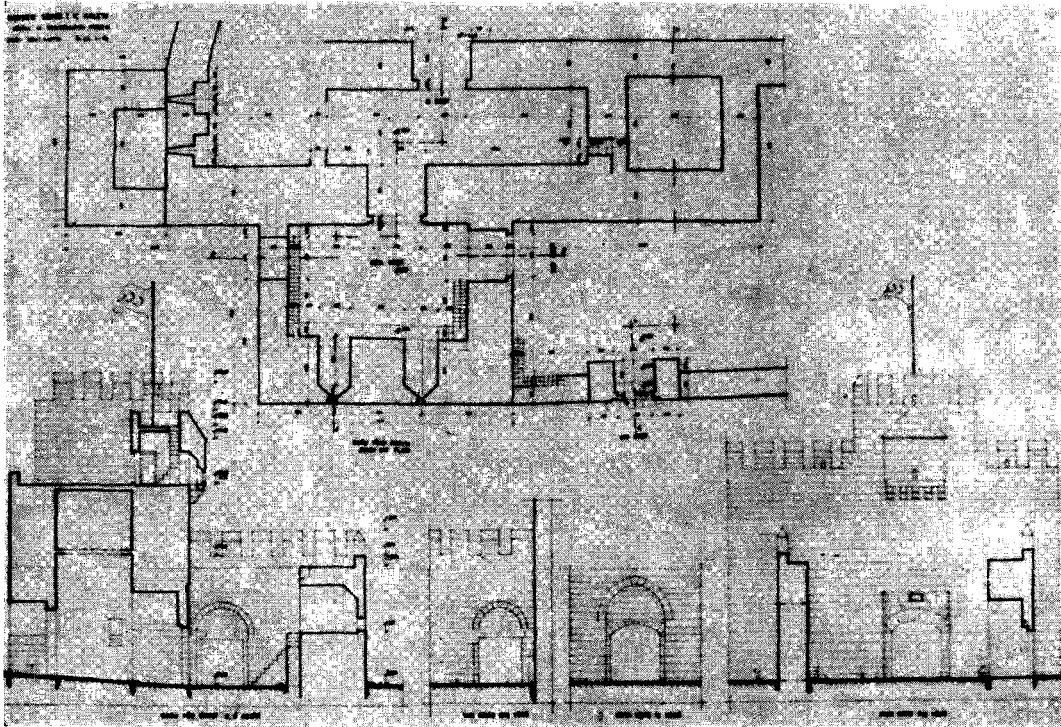
Planş 5 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi güney yönü girişi plan durumları

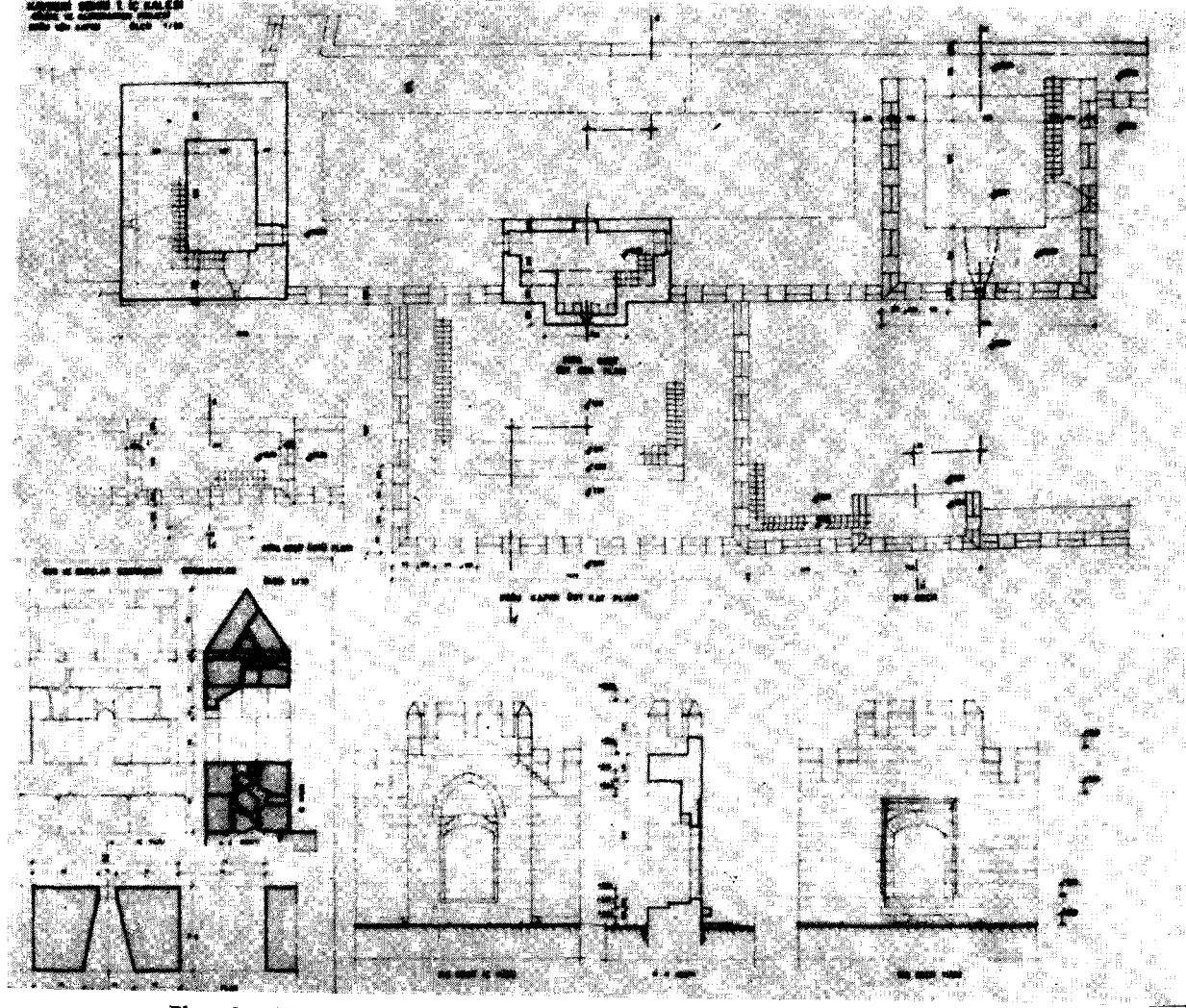
Planş 6 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi güneydeki Osmanlı çağı girişi plan kesit ve yüzleri

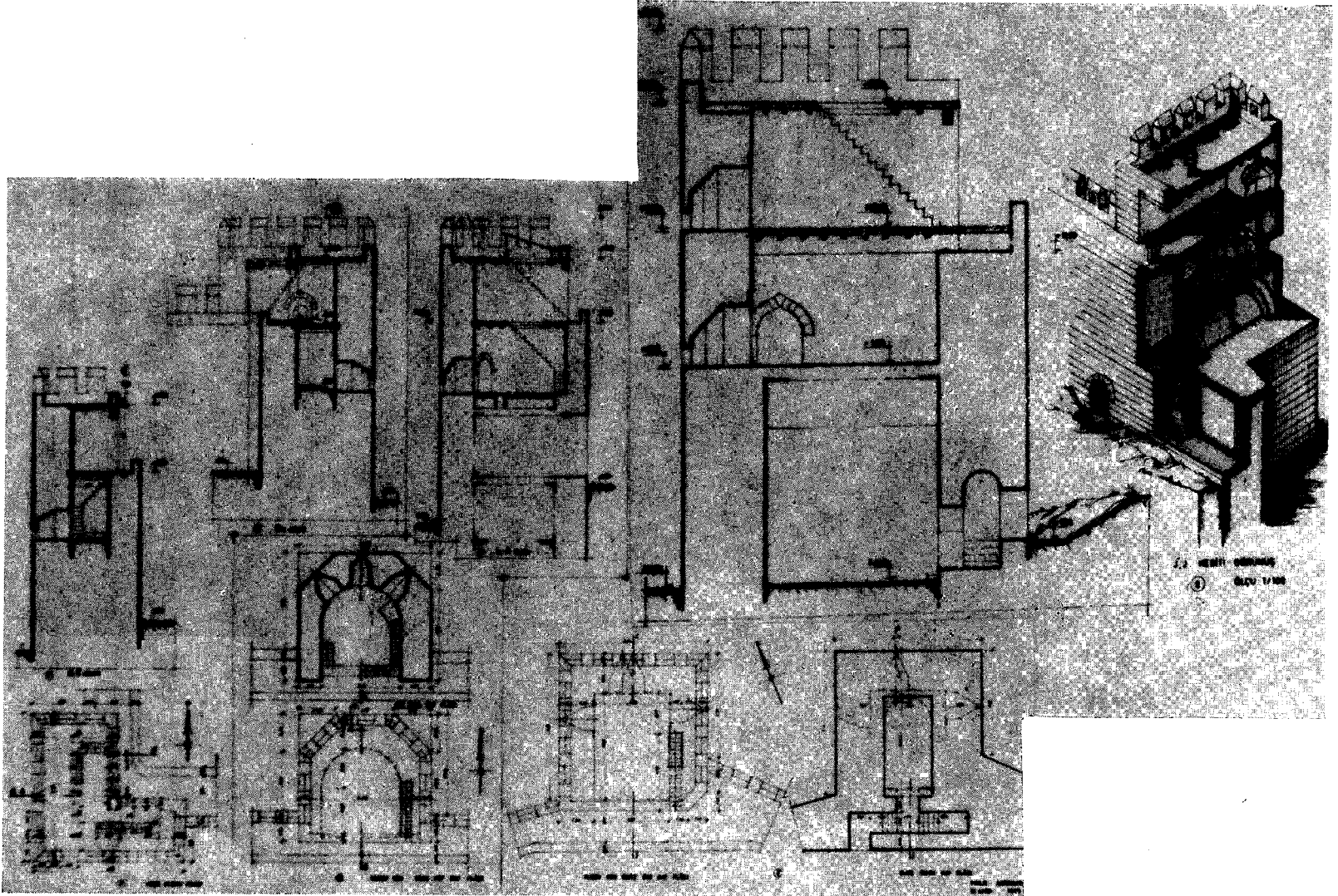
Planş 7 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi güneydeki iç girişin plan kesit ve yüzü

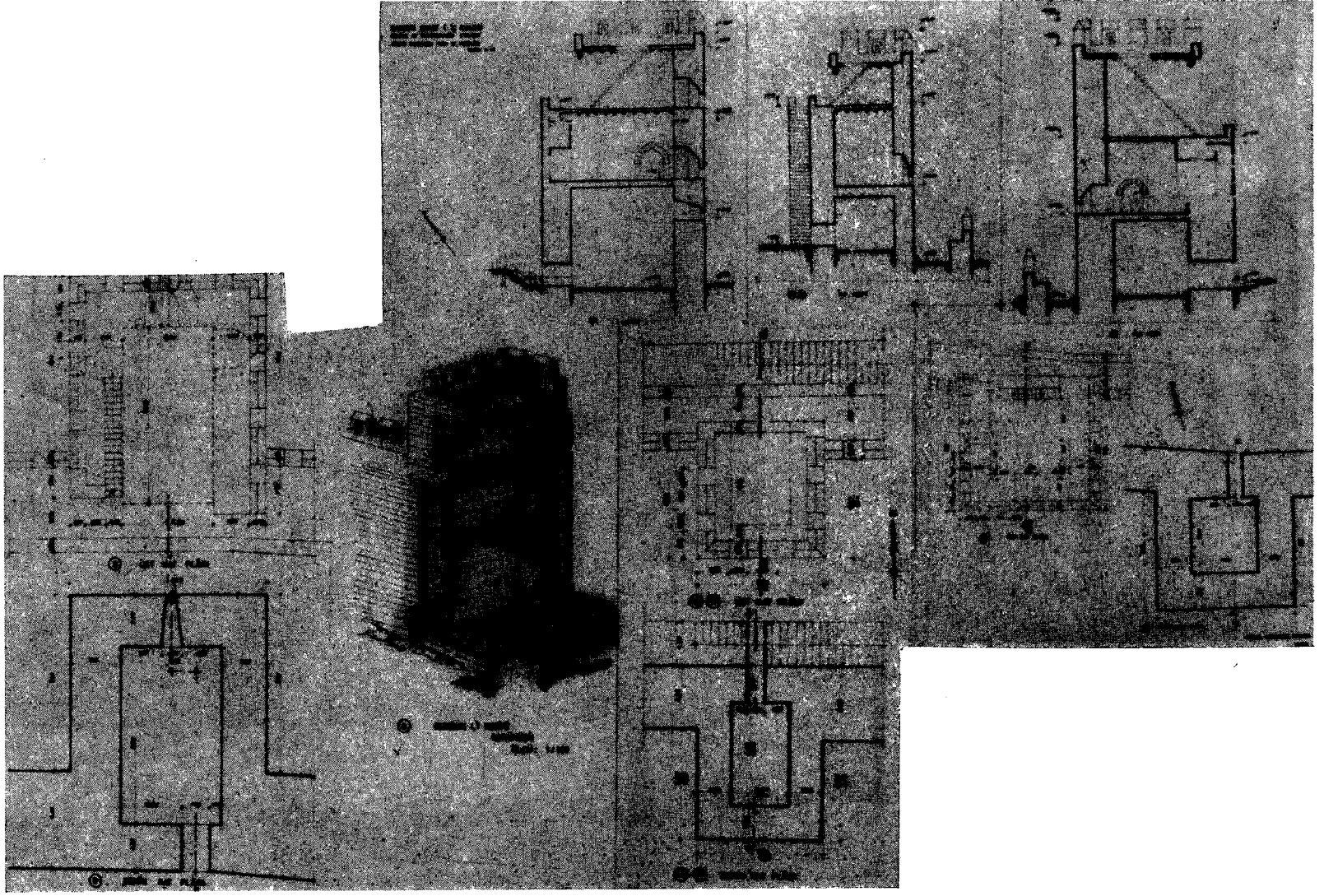
Planş 8 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi doğu yönü girişi plan kuruluşu kesit ve yüzleri

Planş 9 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi güney yönü girişi üst kat planı ve çeşitli yüzleri

Plans 10 — Kayseri şehri tarihi iç kalesi çeşitli kuruluş-taki burçlarından detaylar (plân ve kesitleri)

Planş 11 — Kayseri şehri tarihi iç kalesinden çeşitli kuruluşdaki burçlardan plân ve kesitlerin detayları

ERBABA EXCAVATIONS, 1974

JACQUES BORDAZ
AND
LOUISE ALPERS BORDAZ

The excavation of the Neolithic site of Erbaba near Lake Beyşehir in South-Central Turkey was resumed during the summer of 1974 under the auspices of the Department of Anthropology of the University of Pennsylvania and with the financial support of the National Science Foundation. Work in the field began on June 29 and ended on August 19. The crew included, in addition to J. and L. Bordaz, nine graduate and undergraduate students from the University of Pennsylvania and Columbia University and thirteen workers from the nearby village of Gölkaşı where the expedition was also housed. Previously, the Canada Council had funded the first seasons in 1969 and 1971 during which the importance of the site had become evident (Bordaz 1970, 1971, 1973).

Excavations at Erbaba have revealed, to date, a well-preserved village of stone houses extending over approximately 5,000 square meters (1-1/4 acres). The site belongs to the middle of the sixth millennium and does not show any post-Neolithic occupation. A rich botanical and zoological sample provides the opportunity for understanding the ways of life of an Anatolian Neolithic community where subsistence was based on most of the early-domesticated major Southwest Asian plants and animals. Erbaba also provides the only solid archaeological links between the Early Neolithic of Çatal Hüyük (Mellaart 1967) and the

Late Neolithic of Hacilar (Mellaart 1970), respectively 50 kilometers to the east and 150 kilometers to the west of the site.

The main goal of the 1974 season was to increase our knowledge of the plan of the last occupation which dates to the Late Neolithic period. The clearance of the surface architecture in a remarkably well-preserved portion (Area I) in the southeastern quadrant was extended to join the Areas G, A, D, and C excavated during the first two seasons (see plan). By this process, some 28 rectangular rooms comprising approximately 8 architectural units were exposed in an area of approximately 800 square meters, representing 16 per cent of the site. The wall plan of this uppermost level now includes a series of about 36 contiguous rectangular rooms and 11 architectural units oriented 10 to 20 degrees east of North. Several interior doorways have been found between rooms but not in what seem to be the exterior walls of architectural units, thus suggesting that the entrances were in the roofs. Most of these rooms were excavated only to 30 or 40 centimeters below the surface, a level which we know to be slightly above the last preserved living floor on the basis of our previous investigations and limited tests in 1974. These tests also revealed that the walls of roughly shaped limestone blocks set in mud mortar are preserved in this area to an average height of some 70 centimeters.

In addition to the recovery of the settlement pattern in the south-eastern half of the site, further work in 1974 was also carried out in Area C, originally tested in 1969, to obtain more information on the lower levels. The extension of one of the previously productive pits in this section exposed the well-preserved remains of a fallen and burned roof belonging to a structure which will be studied in its entirety during the next season when the removal of the overlying material can be completed. The roof construction appears remarkably similar to those of timber, matting, and mud used in the local houses today.

By the end of the 1974 season, the total volume of the site excavated since 1969 had increased to some 420 cubic meters, representing about 6 per cent of the estimated deposit. About 22 per cent of the surface of the site, approximately 1100 square meters, was exposed in all. Most of this area, however, except for 22 deep stratigraphic-control pits has been excavated only to an average depth of 40 centimeters; that is, to the first level where the pattern of house walls from the last settlement could be ascertained. To date, the contents of only three rooms in Area G out of the total have been excavated with three-dimensional recording of all remains. Considerable attention was devoted in 1974 to the development of more rapid yet accurate techniques of recovery and recording adapted to deal with the specific problems created by the stone architecture and accompanying extensive rubble of the site. These methods will greatly facilitate future efforts to obtain a representative sample of the various occupations.

A program of botanical analysis was initiated in 1974 under the direction of Dr. W. van Zeist of the Biological-Archaeological Institute of the University of Groningen. The material examined to date consists of the extremely well-preserved specimens collected in 1969 from

a deep stratum in Area C (the lower portion of Layer III) which dates to approximately 5800 B.C. Dr. van Zeist has identified the following domesticated species in this sample: emmer and einkorn wheat, bread wheat/hard wheat, barley, lentils, peas, and bitter vetch. This inventory of domesticated plants is very similar to that identified by Hans Helbaek (1964: 121) at Çatal Hüyük East, Area E, Layer VI, except for the absence of lentils at Çatal Hüyük.

Plant processing equipment is amply represented at Erbaba in the pecked stone assemblage which now includes some 420 complete artifacts and fragments. The most common tools of this kind are plano-convex grinding stones of andesite which are usually elliptic in shape and measure approximately $25 \times 15 \times 10$ centimeters. Also common are hand stones of various shapes which were used in conjunction with the grinding stones. The rest of the pecked stone assemblage primarily includes non-agricultural equipment such as hammer stones for pecking and flaking and so-called small, spherical "sling stones".

Dr. Dexter Perkins and Mrs. Patricia Daly continued their on-going examination of the faunal remains from Erbaba with a study session in 1974 at the site. They were able by the end of the season to offer some preliminary conclusions concerning the sample which now consists of some 15,000 identifiable specimens. Nearly all of the faunal remains recovered consist of sheep and goat (84 per cent) and cattle (14 per cent). Pigs, deer, birds and fish are comparatively very rare. Although the analysis is still in progress, all methods of examination used thus far—that is, thin section study (Drew, Perkins and Daly 1971), classification by age, and morphological comparisons—indicate that cattle, sheep and goat were domesticated. Since the domestication of sheep and goat could not be established at Çatal Hüyük, probably due to an insufficient faunal sample, Erbaba constitutes accor-

ding to Perkins (1973: 281) the earliest known example of multiple animal domestication in the Near East.

At this stage of assessment, there are indications that the distribution of fauna changes throughout time at Erbaba. Sheep and goat seem to decrease gradually in numerical importance relatively to cattle and appear, simultaneously, to survive to an older age in the upper levels. This observation, which must be tested through excavation, suggests an increasing reliance on cattle for meat and a gradually greater exploitation of sheep and goat for their secondary products, that is wool and milk.

The inventory of worked animal bone consists, to date, of some 284 whole or fragmentary specimens. Many of the awls, the most numerous category of bone tool, were made from the metapodials of sheep and goat slaughtered at a young age. On present evidence these appear to be concentrated in the lower levels of the site, a distribution which would seem in apparent agreement with the tentative faunal observations noted above. Spatulas represent the next most common worked bone artifacts, with a few needles completing the repertoire. The specimens excavated in 1974 were examined during the field season by Ülge Göker, a doctoral candidate at the University of Istanbul concentrating on the early Anatolian worked bone industry.

Additional archaeological confirmation of an economy based on domestication has been provided by a preliminary study of the chipped stone artifacts. By the end of the last season, the total of chipped stone pieces had reached approximately 6200, 1900 of which were collected in 1974. Projectile points at Erbaba are among the rarest specialized tools (3 per cent) while at Suberde, in contrast, they constitute the most important part of the chipped stone industry (20 per cent) in a community where hunting was the exclusive mode of animal

exploitation (Perkins and Daly 1968, Bordaz 1969). At Erbaba, the most important categories are notched blades (20 per cent) and sickle blades (15 per cent). Truncated blades, flake scrapers, backed blades and borers which are the remaining the major categories represent, together, 35 per cent of the total number of specialized tools. Approximately three-fourths of the unspecialized and one-half of the specialized tools are made of obsidian; the rest are of flint. The projected detailed comparison of the assemblages from Erbaba and Suberde will no doubt help to clarify such questions as the relationships between different modes of subsistence, the various methods of manufacture and use of chipped stone tools, and the distances from settlements to obsidian and flint sources.

The pottery retrieved since 1969 has been useful in dating Erbaba relatively to the neighboring sites of Çatal Hüyük East, Hacilar and Suberde. At the end of the 1974 season, the collection numbered some 32,000 sherds which represent two main wares. The thin, gritty monochrome fabric, usually black-smudged but also brown-buff and red in color, is the only ware found in the lower levels at Erbaba (Layer III). This pottery is very similar to the thin, grit-tempered burnished ceramic of Çatal Hüyük 0-VIII (Bordaz 1973: 284) thus providing a good correlation between these two sites. The shapes of the ritty monochrome ware, to a large extent shared by both wares at Erbaba, were predominantly hole-mouth jars, bowls with straight sides, and jars with slightly everted necks. The majority of the bases are simple, flat, and direct, forming an angle of 40-60 degrees with the body of the vessel. The appendage most characteristic of this ceramic is the horizontal semi-circular lug, often perforated.

The thin, gritty monochrome ware also constitutes approximately one-third of the ceramic assemblage in the upper

levels (Layers I, II). The remaining pottery in these strata, representing the second main ware, is of a clay containing large quantities of gastropod shells. The surface of this ceramic is usually grey-buff in color with brown and some red examples also present. Gastropod ware appears to be distinguished in shape from the gritty monochrome pottery by the greater proportion of ring and pedestal bases and the predominance of crescentic ledge handles and vertical semi-cylindrical perforated lugs. Rarer attributes of this ceramic include carinated profiles, appliqué decorations (including *bucrania*) and minuscule, perforated semi-cylindrical lugs. A few isolated bands of red paint near the rim have also been observed on several sherds. The Erbaba gastropod ware is clearly related in form and technique to the Late Neolithic pottery from Hacilar VI to IX, differing primarily in

the gastropod inclusions which are characteristic of certain local clay deposits in the Lake Beyşehir region.

The correlations noted above linking the lower levels of Erbaba with the Early Neolithic of Çatal Hüyük (0-VIII) and the upper levels with Late Neolithic Hacilar (VI-IX) are confirmed by several other considerations including the radiocarbon dates from the three sites (Bordaz 1973). On the basis of this evidence, the occupation of Erbaba seems to extend from about 5800 to 5400 B. C. (Libby half-life, uncorrected). The geographical and chronological position of Erbaba, intermediate between Çatal Hüyük East and Hacilar, constitutes the first bridge between these two important sites. Continued work at Erbaba will no doubt increase very markedly and clarify significantly the evidence relating to the south-western Anatolian Neolithic.

BIBLIOGRAPHY

BORDAZ, Jacques

- 1969 The Suberde Excavations, Southwestern Turkey: An Interim Report. *Türk Arkeoloji Dergisi* XVII-2 : 43-71.
- 1970 Erbaba (Beyşehir) *Anatolian Studies* XX : 5-8.
- 1971 A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, near Beyşehir, Turkey. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII-2 : 59-64.
- 1973 Current Research in the Neolithic of South Central Turkey : Suberde, Erbaba and their Chronological Implications. *American Journal of Archaeology*, 77/3 : 282-288.

DREW, Isabella; PERKINS Dexter Jr.; DALY, Patricia

- 1971 Prehistoric Domestication of Animals : Effects on Bone Structure, *Science*, 171, No. 3968, 280-282.

HELBAEK, Hans

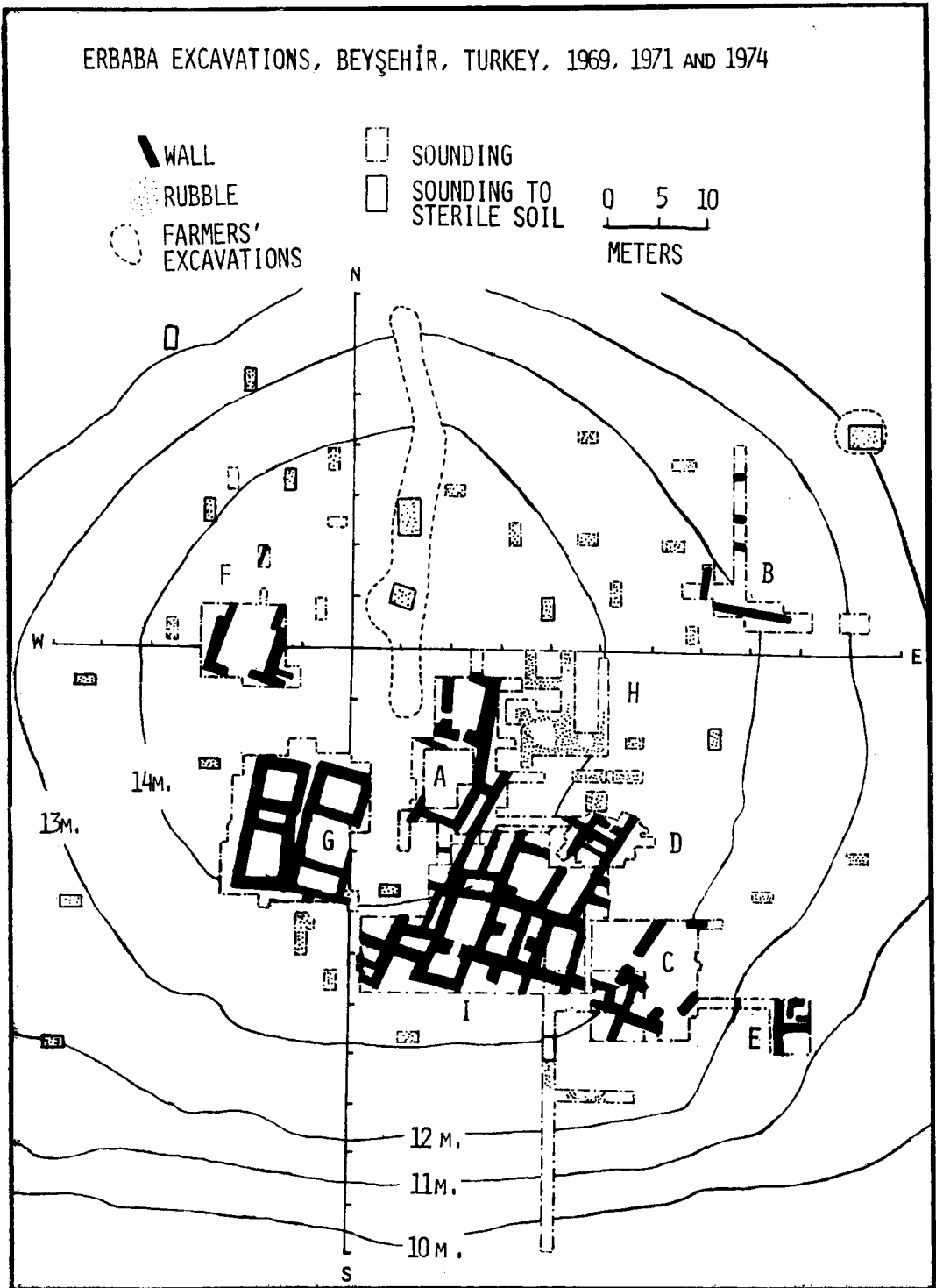
- 1964 First impressions of the Çatal Hüyük plant husbandry. *Anatolian Studies*, XIV : 121-125.

MELLAART, James

- 1967 *Çatal Hüyük : A Neolithic Town in Anatolia*. London : Thames and Hudson, 232 pages.
- 1970 *Excavations at Hacilar*. Thames and Hudson, London : 2 volumes, I, 249 pages; II, 525 illustrations.

PERKINS, Dexter Jr.; DALY, Patricia

- 1968 A Hunters' Village in Neolithic Turkey. *Scientific American*, 219 : 96-106.
- 1973 The Beginnings of Animal Domestication in the Near East. *American Journal of Archaeology*, 77/3 : 278-282.

ÇAVUŞTEPE KAZISI 1974 ÇALIŞMALARI

AFİF ERZEN

Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi adına yürütülen Çavuştepe kazısı 1974 yılında Temmuz ortasından, Ağustos ortasına kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı, Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında, Dr. Taner Tarhan, Dr. Mehmet Özsait, Dr. Veli Sevin, Doktorant Oktay Belli, Arkeolog-Desinatör Akif Dâi, Mimar Ümit Sirel, Fotoğraf Uzmanı Selâmet Taşkın, Kamp Müdüresi Aysel Tarhan, Eskiçağ Tarihi son sınıf öğrencisi Bülent Gürbüz ve Müze temsilcisi Arkeolog Hâşim Karpuz'dan kurulu bir heyet tarafından yürütülmüştür.

Çavuştepe'de 1974 kazı sezonunda aşağıdaki mahâllerde kazı ve sondajlar yapılmış, kalenin mimarisine ve iskân tarihine büyük katkıları olan önemli sonuçlara varılmıştır :

- I. Uç Kale ile Rampalar arasındaki saha
- II. İstinat Duvarlı Yollar
- III. Pithoslu Mekânlar (I)
- IV. Güney Surdaki sondajlar

I. *Uç Kale ile Rampalar arasındaki saha* : Geçen sezonlardan itibaren kazılmaya başlanan bu sahada, 1974 yılında da çalışmalara devam edilmiştir (Res. 1-2). 1973 sezonunda açılan kesimden itibaren doğuya doğru, "Çifte Rampalar"ın birleşme alanına kadar takriben, 40.00 m. X 15.00 m.'lik bir sahada çalışılmıştır. Evvelce de belirtildiği gibi, kuzeyde bir

sur trasesi ile sınırlanan bu alan, "Çifte Rampalar"ın birleştiği sahaya kadar, muhtelif ebat ve seviyeler gösteren teraslar şeklinde, doğu istikametinde kademeli bir şekilde alçalmaktadır. Bu saha içinde, yer yer toprak seviyesinin hemen altında, üzerleri yassı sal taşları ile kapatılmış "basit taş-sandık mezar" tipinde 47 gömü ortaya çıkarılmıştır. Bunlar, ikinci ve üçüncü iskân evrelerinden daha geç bir safhaya ait gömülerdir. Geçici bir "nekropol" görünümünde olan bu saha tümüyle plâna geçirilmiş olup, gelecek sezonda da çalışmalara devam edilecektir. Ele geçirilen küçük buluntular arasında, Urartu devrine ait bir taş baskı mühür, bronz bir kap, keramikten ayaklı bir kupa ve muhtelif kemik âletler dikkat çekicidir.

II. *İstinat Duvarlı Yollar* : "Uç Kale" ile "Çifte Rampalar" arasındaki sahanın takriben 20.00 m. güneyinde, yamaçta, doğu-batı istikametinde uzanan, birbirine paralel 3 istinat duvarının teşkil ettiği teraslardan müteşekkildir (Res. 1). Bu terasların mevcudiyeti evvelki sezonlarda yapılan araştırmalarla tesbit edilmişti. 1974 yılında, doğu kesimindeki ana kayaya oyumuş taş yuvalarından itibaren ("Çifte Rampalar"ın birleşme alanının güney izdüşümündedir) batıya doğru 125.00 m.'lik büyük bir kısmı tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Batı ucu "Anıtsal Merdivenler" sahasında son bulmaktadır. İstinat duvarları büyük yassı taşlarla örülmüş olup, teras şelinde uzanan yolun genişliği de topografik açıya bağlı olarak, 6.30 m. ilâ 4.90 m. arasında değişmektedir. İs-

tinat duvarlarının yükseklikleri ise 1.20 m.-0.80 m. arasındadır. Zemin, sıkıştırılmış iri mıcırlardan müteşekkildir. Yer yer, kerpice ve kaldırım mahiyetinde döşenmiş sal taşlarına da rastlanmıştır. Ayrıca teraslar arasında tektonik bakımdan istinat duvarlarını takviye eden dikey ara destek duvarları da mevcuttur. Bunlar aynı zamanda terasların, birbirleri ile irtibatını sağlayan “ara merdivenler” yerine geçmektedir. Bu anıtsal mimarinin fonksiyonunu şu şekilde açıklayabiliriz :

a) Sur trasesi dışında kalan yamaç, istinat duvarları ile değerlendirilerek bir teraslama yapılmış, tabiat şartları nedenleriyle meydana gelecek olan toprak kayması ve kaybı önlemiş ve dolayısıyla büyük bir alan kazanılmıştır.

b) Teraslardan müteşekkil bu yol sistemi, “kaleye giriş problemi”ne ışık tutmakta ve esas girişin güneyden olduğu fikrimizi desteklemektedir.

c) Tektonik bakımdan, yamacın üzerine inşa edilmiş olan üst yapı tesislerine tümüyle bir destek sağlamakta ve genel görünüm bakımından da güney yamacın mimarisine bir canlılık getirmektedir.

Burada, çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız ilginç bir durumu da belirtmek isterim; açılan yol zemininin bir kesiminde etrafa dağılmış çok miktarda kömürleşmiş buğday taneleri dikkatimizi çekmiştir. Muhtemeldir ki bunlar, kalenin muhasarası sırasında telaşla kaçırılmaya çalışılan bir buğday çuvalından etrafa saçılan tanelerdir. Buğday tanelerinin tümü usulüne göre toplanarak, incelenmek üzere muhafaza altına alınmıştır.

III. *Pithoslu Mekânlar (I)* : “Uç Kale” ile “Tapınak Sahası” arasında yer alan bu yapı kompleksi 1972 kazı sezonunda tesbit edilmiş, 1973’de de kazı alanı genişletilerek (I) ve (II) no’lu mekânlar kısmen ortaya çıkarılmıştı. Burası, kalenin doğu-batı istikametinde uzanan ana eksenine dik bir şekilde, kuzey-güney aksında inşa edilmiş olan yanyana iki büyük depodan müteşekkildir. Bu sezon, ortadaki müşterek ara duvarının doğu-

sundaki (I) no’lu mekânda çalışılmış ve güney kesimi tümüyle meydana çıkarılmıştır. (Res. 3). Mekânın boyutları 22.75 m. X 6.90 m. olup, tabandan itibaren, mevcut kerpiç duvar yüksekliği doğuda 2.20 m., batı kesiminde ise 3.05 m.’yi bulmaktadır. Taş temeller üzerine inşa edilen kerpiç duvarların kalınlığı 1.45 m.’dir. Buradaki taş temel ve duvar tekniği dikkat çekicidir, bunu 3 ana bölümde inceleyebiliriz :

a) Mevcut taban seviyesinden 2.00 m. kadar yukarıya yükselen doğu duvarının yüksek taş temelleri, anakayanın meyline uygun bir şekilde kuzeyden güneye doğru, kademeli olarak örülmüştür. Mekânın kuzey-doğu köşesi temelleri ise, anakayanın duvar şeklinde yontulmasıyla meydana getirilmiştir. Ayrıca taş temellerin önüne, tabandan itibaren tek sıra kerpiç örüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ameliye, rutubeti önleme tedbiri ile bağlantılı olsa gerektir.

b) (II) no’lu mekân ile müşterek olan batı duvarının taş temellerinde iri bazalt parçalar kullanılmıştır. Bunlar yer yer devşirme malzeme intibasını uyandırmaktadır. Üzerinde yükselen kerpiç duvara nisbeten daha geniştir ve temel yüksekliği, mevcut taban seviyesinin 25-30 cm. yukarısına kadar çıkmaktadır.

c) Kompleksin kuzey duvarını ise, “Kuzey Sur” trasesine paralel bir şekilde uzanan “Anıtsal Teras” duvarı teşkil etmektedir ki, “kyklopik dolgu” tekniği ile inşa edilen bu muazzam duvarın kalınlığı 2.40 m.’yi bulmaktadır. Kuzeye bakan dış yüzü, sur bedenleri gibi muntazam kalker blokları ile örülüdür, trasesi kurtin ve bastionlarla şekillendirilmiştir.

Karmir-Blur ve Adilcevaz gibi bazı Urartu merkezlerinde gün ışığına çıkarılan büyük “krali depo” binalarının bir benzeri olan bu yapı kompleksi, buluntu bakımından da zengin ve dikkat çekicidir. Mekânın tümüyle açılan güney kesiminde, binanın aksında dördü muntazam dizilerle sıralanmış 30 adet büyük boy pithos bulunmaktadır (ortalama yükseklik 1.90

m.; karın çapı 1.50 m.; cidar 0.04m.). Mekânın kuzey kesimi de açıldığında sayılarının 56'yı bulacağını tahmin etmekteyiz. Birinci sınıf yapıtlardır, omuz ve karın üzerleri kabartma halat motifleri ve "kutsal Haldi damgası" ile bezeledir. Ancak bunların tümü kalenin tahribi esnasında, gömülü buldukları omuz hizasından kırılmıştır. Hemen hemen her pithosun içinde, bu kırık parçalar üzerinde, "ölçek", içine koyulan "sıvı" ve "zahire" cinsini belirten çivi yazılı kitâbeleri ele geçirilmiştir. Pithosların buluntu durumları, tahrip izleri ve binanın fonksiyonu ile bağıntılı olarak başlıca şu hususlar tesbit edilmiştir :

a) (I) ve (II) no'lu mekânlardan müteşekkil bu yapı kompleksi, halen Çavuştepe kalesinin en büyük zahire deposunu teşkil etmektedir. Zira 1963-1964 kazı dönemlerinde Tapınağın güneyindeki magazinlerde meydana çıkarılan depo, tek mekânlı olup, pithos adedi bakımından da daha küçük çaptadır. Çünkü burası Tapınağın özel deposudur.

b) Bu yapı kompleksi "İskit İstilâsı" sırasında kısmen tahrip olmuştur. Yüksek kerpiç duvarların zamanla tabiat şartları nedeniyle kademeli bir şekilde yıkılarak mekânın içini doldurduğu açıkça belli olmaktadır. Çünkü mekânın içinde taban üzerinde bulunan ot tabakası, buranın uzun süre üzeri açık olarak kaldığını belgelemektedir. Bu süre zarfında bazı pithoslar, ocak ve tandır olarak kullanılmıştır. Bunların içinde bulunan kül, kömür ve muhtelif hayvan kemikleri bu fikrimizi doğrulamaktadır. Bu tabaka

içinde ele geçirilen Urartu devrine ait bir bulla ve mavi boya taşları da dikkati çeken küçük buluntular arasındadır.

c) Tahrip tabakasının altında, bazı pithosların dip kısmında bulunan kömürleşmiş saman, buğday ve arpa kalıntıları, zahirenin bu küpler içinde ne şekilde muhafaza edildiğini de açıkça göstermektedir. Pithosun dip kısmına ve yanlarına serilen saman tabakası, buğday tanelerinin pithos cidarına temasını önlemektedir. Bu ameliye, pithos içindeki zahirenin rutubetlenmesi ve aynı zamanda havalanması için yapılmaktadır. Zira günümüzde de aynı gelenek, Anadolu'nun bir çok köylerinde devam etmektedir.

IV. *Güney Surdaki Sondajlar* : Güney surda, "kaleye giriş problemi" ile bağıntılı olarak, sistematik bir şekilde, muhtelif kesimlerde yer yer ana kayaya kadar varan küçük çapta sondajlar yapılmıştır. Bu ameliyeye gelecek sezonlarda da devam edilecektir.

Geçen kazı dönemlerinde olduğu gibi, bu sezonda da bazı kerpiç duvarların, taş temellerin koruma ve onarım işlemlerine devam edilmiş, ayrıca isteğimiz üzerine Bakanlıkça gönderilen restoratör-mimarlarla birlikte, Çavuştepe kalesinin kademeli olarak restore edilmesini kapsıyan projemiz üzerinde, kazı sahasında bir ön çalışma yapılmıştır.

Bu arada harfiyatın yanısıra Çavuştepe'de Van Belediyesinin büyük maddî ve manevî yardımları ile, müstemilâtiyle birlikte mahallî bir köy evini yansıtan, elverişli bir kazı evi de inşa edilmiştir.

VAN KALESİ KAZISI 1974 ÇALIŞMALARI

AFİF ERZEN

Yukarıda zikredilen kurumlar adına başkanlığım altında aynı ekiplerle yürütülen Van Kalesi kazıları Ağustos ortasından Eylül başına kadar devam etmiştir. Van Kalesinde 1974 kazı döneminde aşağıda gösterilen yerlerde kazı ve sondajlar yapılmıştır.

I. *Madır Burç* : Geçen kazı sezonunda muhtelif kesimlerinde kazı ve araştırmalar yaptığımız bu mimarî komplekste çalışmalara devam edilmiştir. Bu seneki araştırmalarımızın ağırlık noktasını, "Madır Burç"un doğu duvarına bitişik olarak inşâ edilmiş olan ikinci yapı kompleksindeki kazı ve temel sondajları teşkil etmiştir (Res. 4). Yapılan sondajlarla, doğu duvarına ait taş temellerin ova seviyesinde nihayetlendiği anlaşılmış, ancak kuzey kesimindeki tabii su kaynağı, drenaj yapmamıza rağmen çalışmalarımızı engellemiştir. Bu arada, "Madır Burç"un ve bu ek yapı kompleksinin tüm plân ve röleve çalışmaları tamamlanmıştır.

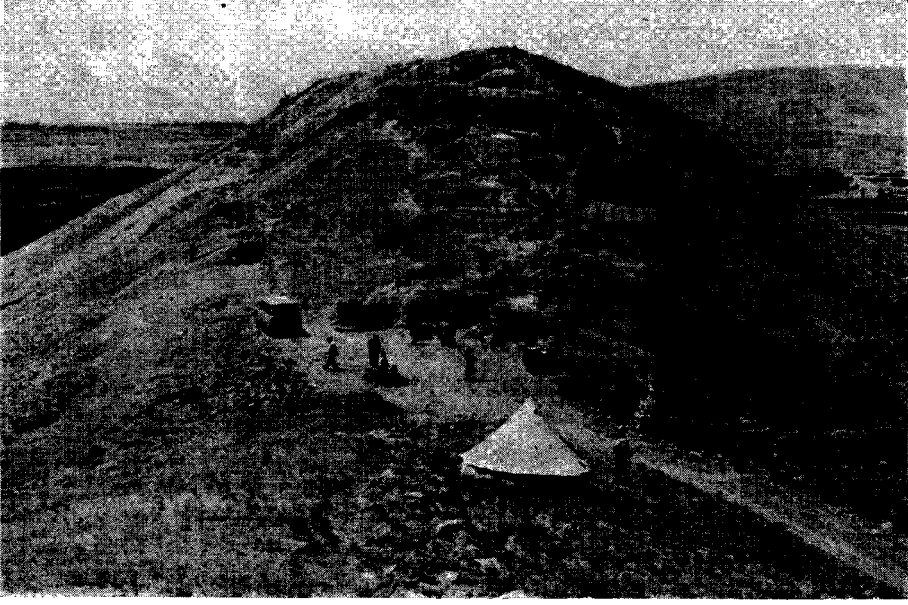
II. *Akropolde yapılan araştırmalar* : Urartu devletinin başkenti olan Tuşpa'nın arkeolojik bakımdan stratigrafisini tesbit etmek gayesi ile "Van Kalesi'nin sitadel kesiminde bazı sondaj çalışmaları yapılmıştır. Bu alan kalenin en yüksek kesimidir. Kuzeyi, Urartu devrine ait yüksek bir sur trasesi üzerine inşâ edilmiş Ortaçağ ve Osmanlı tahkimatı ile sınırlanmıştır. Güney kısmını ise, tabii bir şekilde yükselen "Van Kayalığı"nın derin uçurumu yamacında yer alan Urartu duvarları sınırlamaktadır. Sitadale giriş batıdandır. Urartu devrine ait bu giriş esas plânını muhafaza etmiş, ancak çeşitli devirlerde tâdilât görmüştür. Rampalı bir yol ile çıkılan giriş kesiminden, araştırma yaptığımız alana varılmaktadır.

a) (I) *no'lu sondaj* : 4.00 m. X 4.00 m. ebadında olup, 5.00 m. derinliğe kadar inilmiştir (Res. 5). Bu tranşede özetle şu tabakalar tesbit edilmiştir. Satıhtan itibaren 2.50 m. derinliğe kadar, "Geç Osmanlı", "Selçuk" ve diğer "Orta Çağ" devirlerine ait tabakalar içinde, bu devirleri belgeleyen muhtelif küçük buluntular ve mimarî kalıntılar gün ışığına çıkarılmıştır. 2.50 m.'nin altında ise, Urartu devrine ait "kyklopik" bir duvar bakiyesi tesbit edilmiştir ki bu seviyeden itibaren tipik Urartu kerpiç blokajı devam etmektedir. Bu blokaj 5.00 m. derinliğe kadar takip edilmiştir. Ele geçirilen "polikrom" ve "monokrom" Urartu keramik parçaları dikkat çekicidir

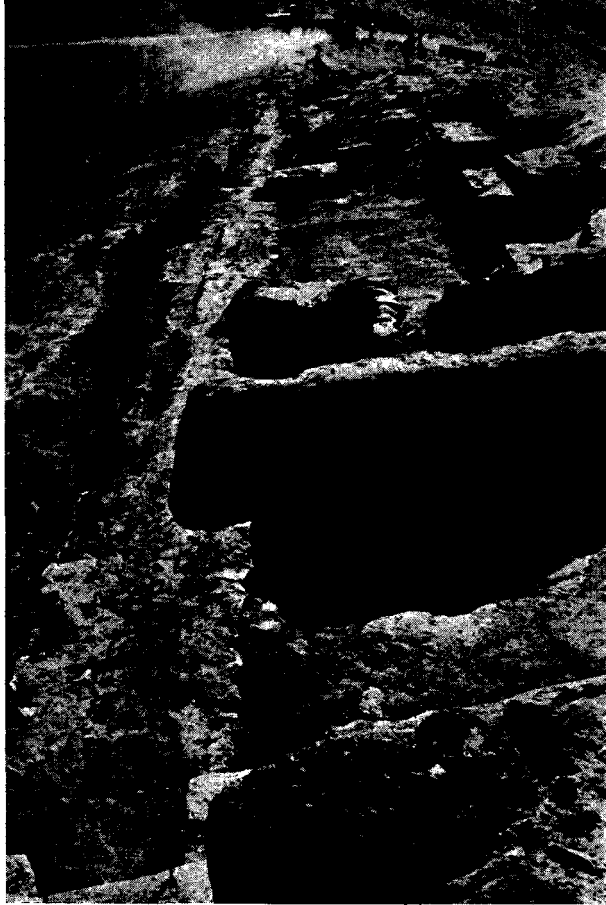
b) (II) *no'lu sondaj* : 2.00 m. X 4.00 m. ebadında olup, 2.90 m. derinlikte ana kaya ile nihayetlenmiştir. (I) no'lu tranşede olduğu gibi, tabakalar aynı sırayı tâkip etmektedir.

Bu sondajlarda tesbit edilen tabakalar genel görünümüne göre, Urartu seviyesine kadar, tipik Osmanlı, Selçuk ve diğer Orta Çağ kültürleri için homojen birer tabakayı temsil etmeyip, zaman zaman devşirme malzeme ile yapılan dolgu sistemini ve mimarî tâdilâtları yansıtmaktadır. Fakat bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, ele geçirilen küçük buluntular arasında, adeta bir kolleksiyon niteliğini taşıyan tipik Osmanlı lüleleri, Osmanlı ve Selçuk devirlerine ait çini parçaları, keramikler sanat tarihimiz bakımından çok değerli buluntular olarak dikkatimizi çekmiştir (Res. 6-10).

Urartu tabakası ise, tam bir kültür katı olmaktan ziyade, tipik bir Urartu dolgu sistemini göstermektedir.

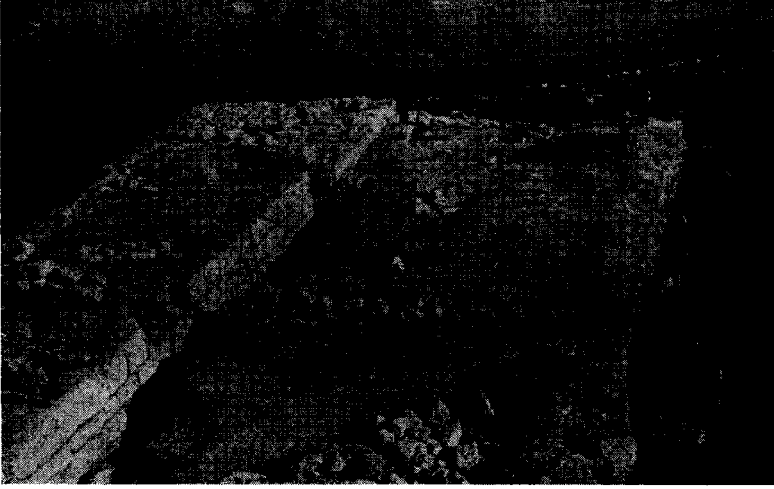
Res. 1 — Çavuştepe “Uç kale” ile “Çifte Rampalar” arasındaki iskân alanı
“İstinatlı Yollar” (Doğudan).

Res. 2 — “Uç kale” önündeki ikinci ve üçüncü iskân
evlerine ait yapı kalıntıları (batıdan).

Res. 3 — “Pithoslu Mekân” (kuzeyden).

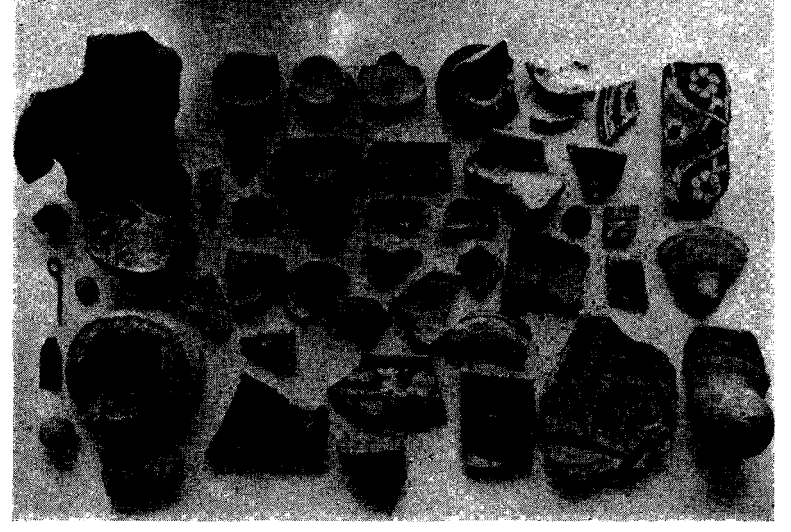
Res. 4 — “Madır burç”
genel görünüş (güneyden)

Res. 5 — Van kalesi, I No’lu
sondaj alanından genel
görünüş.

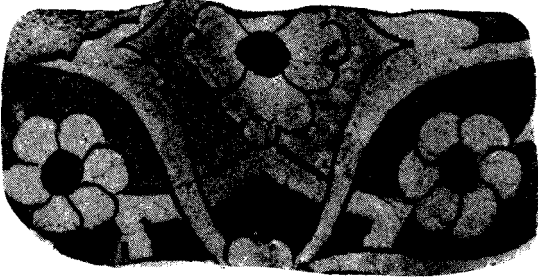

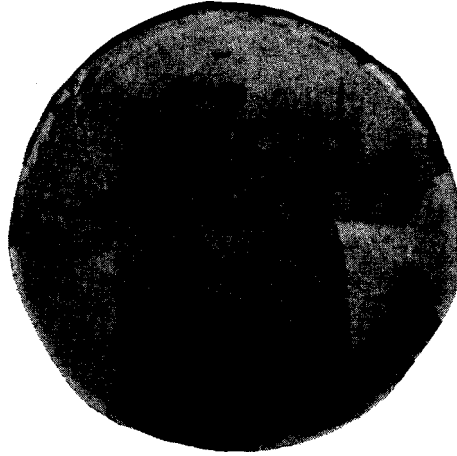
Res. 6 — Van kalesi I ve II No'lu sondajlardan: Osmanlı lüleleri.

Res. 7 — Van kalesi I ve II No'lu sondajdan: Osmanlı-Selçuk buluntuları.

Res. 8 — Van kalesi II no'lu sondajdan: Osmanlı devri (16yy-17yy. 1. çeyreği). çinisi

Res. 9 — Van kalesi II no'lu sondajdan: "Samanî" sonrası? bir kâse.

Res. 10 — Van kalesi I no'lu sondajdan: Mavi sırlı testi parçası (13. yy.).

UNTERSUCHUNGEN IN SAGALASSOS 1974

ROBERT FLEISCHER

In der Zeit zwischen 25. August und 20. September 1974 wurden die 1972 begonnenen Untersuchungen¹ des Österreichischen Archäologischen Institutes in der 1700 m hoch gelegenen pisidischen Stadt Sagalassos fortgesetzt. Dem mit der Leitung betrauten Berichtersteller standen die Architekten Friedmund Hueber, Emmerich Schraml und Herbert Wallner zur Seite. Als Vertreter der türkischen Regierung nahm Bay Hakkı Alkan vom Museum Burdur an unseren Arbeiten teil.

Vorerst mußten Wege zum Abtransport der sieben Friesplatten angelegt werden. Bei einem Hangeinschnitt für den Bau des südlichen von ihnen trat ein Teil der Südostmauer des Gebäudes, zu dem die Platten gehören, zutage. Hinterfüllungssteine dieser Mauer waren bereits zuvor sichtbar gewesen. Für den Transport der abseits liegenden Friesplatte 2 mußte eine zweite Schleifbahn in den Schutt eingetieft werden. Bei deren Anlage fand sich eine achte Friesplatte (Abb. 1) und, knapp unter der Oberfläche des Schutthaufens, die Nordecke des Gebäudes. Das Aussehen des Baues kann ohne Ausgrabung nicht geklärt werden. Immerhin ermöglichen die angetroffenen drei Mauerecken und die unterschiedliche Höhenlage der angrenzenden Mauerteile wenigstens einige Aussagen.

¹ Vgl. TADergisi 21/2, 1974, 41 ff. Ein weiterer Kurzbericht befindet sich in den Akten des 10. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie (Ankara - Izmir 1973) im Druck. Ein ausführlicherer Vorbericht wurde Öjh 50, 1972-73, 177 ff. Abb. 1 ff. veröffentlicht.

Der Bau maß 8,37 × 7,52 m. Von seinem Fundament sind vier übereinanderliegende Quaderscharen gesichert, doch können sich darunter noch weitere befinden, da das antike Bodenniveau nicht erreicht wurde. Der Sockel wird nach oben von einem vorspringenden Profil abgeschlossen. Darüber folgen drei Stufen, auf deren oberster sich ein mächtiges Fußprofil erhebt. Es ist anzunehmen, daß sich darüber die Friesblöcke befanden. Der Fries umzog alle vier Seiten des Gebäudes, war aber nur an drei von ihnen reliefiert. Die bergwärts im Nordosten gelegene Seite war glatt belassen. Das Aussehen des Oberbaues konnte noch nicht geklärt werden. Ein Teil unseres Gebäudes wurde in spätantiker Zeit von einer Befestigungsmauer überbaut. Teile von ihr sind im Nordosten, in der Umgebung des Tempels R sowie westlich von diesem zu verfolgen. Die Mauer enthält eine Fülle von wiederverwendeten Architekturstücken. An Spolien wurden unter anderen eine attische Säulenbasis mit einem dazugehörigen korinthischen Kapitell aus hellenistischer Zeit, mehrere Typen von Architraven, Gesimsenteile, Rankenblöcke, Türschwellen und steinerne Dachziegel aufgenommen. Unmittelbar westlich unseres Gebäudes konnte aus drei an der Oberfläche liegenden Fragmenten ein großer Marmorlöwe (Abb. 2), der sich mit der rechten Vorderpranke auf einen Stierkopf stützt, zusammengesetzt werden.

Die neugefundene Friesplatte (Abb. 1) stellt wiederum ein tanzendes Mädchen

dar. Sie ist bisher die einzige aller acht Platten, bei welcher der Kopf erhalten geblieben ist. Ihr Platz war an der Nordecke des Gebäudes, wo sie den Reigen eröffnete; rechts von ihr schloß Platte 2 an². Weiters wurden drei zu unserem Fries gehörige fragmentierte Mädchenköpfe geborgen; einer davon ist Abb. 3 wiedergegeben. Ein weiterer Kopf ließ sich an Platte 5 anfügen. Mit der neugefundenen Platte 8 besitzen wir nun 9,88 m Länge des 1,18 m hohen Frieses, Die Gesamtlänge der reliefierten Teile läßt sich mit rund 17 m errechnen, welche sich auf 13 oder 14 Platten mit 15 Figuren aufteilen. Der noch fehlende Rest bestand aus vier einfigurigen und einer zweifigurigen oder aber aus sechs einfigurigen

Platten; erstere Möglichkeit ist wahrscheinlicher.

Beim gegenwärtigen Stand der Untersuchungen und angesichts des nicht ausgegrabenen Gebäudes kann über seine Zweckbestimmung noch kaum etwas gesagt werden, doch liegt die Deutung auf ein Heroon am nächsten.

Während der letzten Tage der Kampagne wurden alle acht Friesplatten und ein hellenistisches Halbsäulenkapitell an die Straße transportiert, welche die Ruinen von Sagalassos durchquert. Die vorgesehene Überführung in das Museum Burdur konnte nicht bewerkstelligt werden, da noch ungeklärt ist, ob die Platten dort oder im benachbarten Ort Ağlasun verwahrt werden sollen.

² TADergisi a.a.O. Abb. 3.

1. Sagalassos. Friesplatte 8.

3. Sagalassos. Mädchenkopf vom Fries.

2. Sagalassos. Löwe.

ELAEA'DAN GELEN KABARTMALI BİR PİTHOS *

ALPAY PASİNLİ
İstanbul Arkeoloji Müzeleri

1974 senesinde Müzemize kabartmalı bir Yunan pithosu hediye edildi. Anadolu'da böylesine iyi korunmuş benzerlerine rastlayamadığımız bu pithos, Bergama-İzmir karayolunun 27. km.sindeki, antik Elaea şehrinin (Zeytindağ) bulunduğu bugünkü Kazıkbağları mevkiinde ele geçirilmiştir¹.

Bu kabartmalı pithos (res. 1-3), ki-remit renginde, ince taneli ve bol mikalı hamurdan yapılmıştır. Dışa taşkın olan ağız kenarının içe doğru hafif eğimli bir dudağı vardır. Ağız kenarı çeşitli yerlerinden kırılmış ve çok köşeli bir şekil almıştır; fakat aslında yuvarlak olmalıdır. Çünkü benzer bütün örneklerde yuvarlak olarak görülmektedir. Geniş ağızlı olup, aşağı doğru hafifçe genişleyen kalın silindirik boyunludur. Boyunun her iki tarafından volüt şeklinde çıkıp, dikey vaziyette aşağıya inerek omuza bağlanan, enli iki şerit kulpu vardır. Bu kulplar, ön yüzde dikdörtgen şeklinde köprülerle boyna bağlanmışlardır (res. 4). Boyundan dışbükey profilli bir omuza geçilmektedir. Omuz genişleyerek şişkince bir karın meydana

getirmekte ve kaideye doğru tekrar daralarak, gövde bir topaç görünümünü almaktadır. Düz yuvarlak bir kaidesi vardır.

Genel hatlarıyla amphora formunda olan bu kabarmalı pithosun ölçüleri ise şöyledir :

Yüksekliği	- 82 cm.
Karın çapı	- 58,5 cm.
Ağız iç çapı	- 29,5 cm.
Ağız dış çapı	- 34 cm.
Kaide çapı	- 16 cm.
Kalınlık	- 4 cm.

Bezeme sadece bir yüzüne yapılmış olup, boyun ve omuz üzerindedir (res. 5). Pithosun alt kısmı ve arka tarafı bezemesizdir (res. 3-6). Süslemeler yatay bandlar halinde olup, geometrik motiflerden oluşmuştur. Boyunda ve omuzda, enleri aşağı yukarı birbirine eşit olan (4 cm.) üçer yatay band görülmektedir. Bu bezemeli bandları birbirinden ayıran ince silmeler vardır. Pithosun boynu ve omuzu üzerindeki bezemeleri - yukarıdan aşağıya doğru - sıra ile görelim :

Boyunda (res. 7),

1. band : Tığ (veya kanca) motifi
 2. band : Sola doğru, birbirine paralel sigma motifi
 3. band : Birbiri içinden çıkan spiral zinciri
- Omuzda (res. 8),
1. band : Sağa doğru, birbirine paralel sigma motifi
 2. band : Birbiri içinden çıkan spiral zinciri
 3. band : Birbiri içinden çıkan spiral zinciri

* Env. No. 75. 74 (ç. ç.) Eseri yayınlamama izin veren İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sayın Necati Dolunay'a, çalışmalarında yardımlarını gördüğüm Dr. Nezih Fıratlı'ya, Dr. Nurşin Asgari'ye, Revza Ozil'e, fotoğraf uzmanı Turhan Birgili'ye ve desenleri çizen Ayşe Özkan'a teşekkür ederim.

¹ Bu kabartmalı pithos, Ercan Güneri isimli bir şahıs tarafından Müzemize hediye edilmiştir. Aynı kişi, eserin Kazıkbağları'nda, bir temel kazısı sırasında ele geçtiğini bildirmiştir. Fakat şu ana kadar eserin çıktığı yere gidip özel bir araştırma yapma imkânını bulamadık.

Kulpu boynuna bağlayan köprü üzerinde, içerisi yatay paralel çizgilerle doldurulmuş lambda harfine benzeyen, üçgen şeklinde bir motif vardır. Kaidenin dış yüzünde - biri kulpun hizasında, diğeri biraz daha geride - açık kısımları yukarı bakan, birbirine paralel sigma motifleri görülmektedir.

Tamamen geometrik karakterde olan bezemeler, baskı tekniği ile, kabartma olarak yapılmıştır (bezemelerin yapılış usulleri aşağıda anlatılacaktır). Bezemelerin yapımında, ağaçtan yapılmış ve üzerlerine motiflerin negatifleri oyulmuş, dikdörtgen şeklinde damgalar kullanılmıştır. Bu damgaların, pithosun bombeli olan yüzeyine tamamen temas edebilmesi için, içbükey şekilde çukurlaştırılmış olmaları gerekmektedir. Yakından dikkatlice bakıldığında, özellikle boyundaki 3. bandda ve omuz üzerindeki bandlarda, bu dikdörtgen şekilli damgaların kenar izleri çok açık bir şekilde görülmektedir (bk. res. 4-8) (boyundaki 3. bandda : 10,3 cm., omuzdaki 1. bandda : 10,8 cm., 2. bandda : 10,3 cm., 3. bandda ise 10 cm. ara ile damga izleri takip edilebilmektedir).

Kaidesinin üst kısmında, 1 cm. genişliğinde, üçgen kesitli bir silme vardır. Bu silme çok karakteristik olup, çağdaş ve benzer örneklerin hemen hepsinde görülmektedir.

Pithos oldukça sağlam vaziyettedir. Yalnızca, ağız kenarında kopuklar vardır. Ve kulplarından biri noksanıdır.

Yukarıda kısaca niteliklerini anlattığımız Elaea pithosunun diğer Yunan pithosları arasındaki yerini tayin etmemiz ve tarihlendirebilmemiz için, genel olarak Yunan kabartmalı pithoslarına bir göz atalım.

Yunan Kabartmalı Pithoslarının Menşei

19. yüzyılın sonlarında Boiotia'da arkaik devre ait çok sayıda kabartmalı pithos bulunmuştur. Önceleri bu pithosların Boiotia'ya özgü bir grup eser olduğu

kabul edilmiştir². Bazı bilginler, Eretria, Tenos ve Delos gibi merkezlerde bulunmuş olan pithosların, Boiotia imâlatına bağlı olarak yapılmış yerel eserler, ya da Boiotia'dan ithal edilmiş eserler olduklarını ileri sürmüşlerdir³. Fakat, 1938 yılında Tenos adasında yapılan kazılarda⁴ ele geçirilen eserlerle, "Yunan Kabartmalı Pithosları" üzerindeki çalışmalar derinleşmiş ; eserler yapılmış oldukları atelyelere göre guruplandırılabilmiş ve pithosların menşesine ait görüş değişerek, bunların Kyklad orijinli oldukları ileri sürülmüştür⁵. "Yunan Kabartmalı Pithosları" üzerinde çalışmalar yapan Schäfer de bu görüşe katılmış, Boiotia ve Tenos'da bulunmuş olan pithosların Kyklad'lardan ithal edilmiş olduklarını belirtmiştir⁶.

Kabartmalı pithosların çok sayıda ele geçtiği diğer bir yer de Rodos adasıdır. Özellikle, Ialysos ve Kamiros nekropollerinde ve Lindos'da bulunmuşlardır. Fakat bunların, buralarda imâl edildiklerine ait belirtiler zayıftır. Zira, Rodos adasındaki şehirlerin pre-Hellenik devirleri pek az bilinmektedir⁷. Fakat yapmış olduğumuz incelemelerle, kabartmalı pithosların genellikle Kyklad adalarında ve Rodos adasındaki merkezlerde bulunmuş olduklarını ; üzerlerindeki geometrik gelenek-

² M. Erwin, "Relief pithos from Mykonos", *Archaiologikon Deltion*, 18 A (1963), s. 37.

³ D. Ridder, "Amphores Beotiennes a reliefs", *B. C. H.*, XXII (1898), s. 514; P. Graindor, "Vases archaïques a reliefs de Tenos", *Rev. Arch.*, VI (1905), s. 286-291; F. Courby, *Vases Grecs a Reliefs*, Paris, 1922, s. 81 vd.; R. Hampe, *Frühgriechische Sagenbilder in Bōotien*, 1936, s. 56.

⁴ K. Gebauer, "Archäologische Funde vom Herbst 1938 bis Frühjahr 1939", *A. A.*, 54 (1939), s. 261; P. Lemerle, "Chronique des fouilles et decouvertes archéologiques en Grèce", *B.C.H.*, LXII (1938), s. 480; J.M. Cook, "Archaeology in Greece 1945-47", *J.H.S.*, LXVI (1946), s. 115 vd.

⁵ F. Matz, *Geschichte der Griechischen Kunts I*, 1950, s. 414.

⁶ J. Schäfer, *Studien zu den griechischen Reliefpithoi des 8-6 Jahrhunderts v. chr. aus Kreta, Rhodos, Tenos und Boiotia*, 1957, s. 82-90

⁷ H. Metzger, *Fouilles de Xanthos*, c. IV, Paris, 1972, s. 70 vd.

teki süslerin de çoğunlukla Kyklad adalarında görülen bezemeler⁸ olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.

Stil olarak birbirine benzeyen, fakat imâl edildikleri yerlere göre değişen hamur ve teknikler gösteren kabartmalı pithoslar, Ege'nin güneydoğu köşesine ve herhalde Rodos'lu sanatkârlara ait olmalıdır⁹.

Böylece anlaşılıyor ki; kabartmalı pithosların menşei hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olamamaktadır. Bu eserler, gezici atelyeler tarafından da yapılmış olabilirler. Ticarî amaçla da kullanıldıkları için, Anadolu'ya, bilhassa Rodos'un karşısında bulunan güney-batı kıyılarına ihraç edilmişlerdir¹⁰.

Kabartmalı Pithosların Yapılışı ve Kullanılışı.

Boyutlarının büyüklüğü nedeniyle, pithosların yapımında özel usüller kullanılmış olmalıdır. Kil arıtılmış değildir; bol mikalı olup içerisinde çok küçük taş tanecikleri bulundurur. Ayrıca, dayanıklılığı artırmak için, hamurun içine kırık keramik parçaları da katılmıştır. Muhtemelen, çömlekçiler bu büyük pithosları parça, parça yapıp daha sonra birleştiriyorlardı. Kulplar, kulpların arasındaki köprüler ve boyun ayrı olarak yapılmış olmalıdır. Vazonun yapımı kaba olarak bitirildikten sonra, yüzeyde görülen küçük taş ve keramik parçalarını yok etmek için, yüzey perdahlanıyordu. Bazen de, arıtılmış kil-den ince bir astar sürülerek yüzey düzleştirilmiştir¹¹.

Yunan kabartmalı pithosları, genel olarak iki maksat için kullanılmışlardır. Bunlar, ya mezar olarak, ya da tahıl, şarap, yağ ve benzeri yiyecek maddelerini muhafaza etmek için kullanılmışlardır. Her iki maksat için de kullanıldıklarını, eli-

mize geçmiş örnekler yardımıyla kesin olarak anlayabilmekteyiz.

Rodos adasında; Vroulia'da ve Kamiros nekropollerinde bulunmuş olan kabartmalı pithoslar¹², bu küplerin mezarlarda kullanılmış olduklarını açıkça gösterirler. İçinde, kemiklerle bulunmuş olan Mykonos pithosu¹³ da bunların mezarlarda kullanıldığının diğer bir delilidir.

Bu kabartmalı pithoslar, daha çok çocuk mezarı olarak kullanılmışlardır. Zira bunların büyüklükleri - özellikle ağızlarının genişlikleri - içine gelişmiş bir insanın konması için yeterli değildir. Fakat yakılan ölü küllerinin konulması için kullanılmış olmaları mümkündür. Bazı hallerde, ölünün konulması için, bu küplerin gövdelelerinden bir parça kırılıp, sonradan tekrar yapıştırılırdı¹⁴ (res. 9-10). Eğer, pithoslar sadece mezar olarak kullanılmak için yapılmış olsalardı, bu işleme lüzum kalmaz, önceden ağız kısımları daha geniş yapılırdı.

Boiotia'da bulunmuş olan pithosların bir çoğunun mezar olarak kullanıldığı veya kullanılmış olabileceğinin ileri sürülmesine karşılık, sadece bir tanesinin mezar olarak kullanıldığı kesindir¹⁵.

Pithosların, yiyecek maddelerinin muhafazası için kullanıldığına ait örnekler elimizde çoktur. Girit'teki Knossos Sarayının depolarında¹⁶ ve Xanthos'da yapılan kazılarda, dükkânlar içerisinde¹⁷, *in situ* vaziyette pithoslar bulunmuştur. Bu pithosların, depo ve dükkânlarda, duvarların önünde, yanyana sıralar halinde, alt kı-

¹² K. F. Kinch, *Fouilles de Vroulia (Rhodes)*, Berlin, 1914, kol. 103, 106; P. Demargne - H. V. Efferterre, "Resherches a Dréros", *B. C. H.*, LXI (1937), s. 19 vd.; Feytmans, *göst. yer.*, s. 135 vd.; A. Salzman, *Necropole de Kamiros*, Paris, 1875, lev. XXV-XXXVII.

¹³ Erwin, *göst. yer.*, res. 17.

¹⁴ İçine, ölünün konulabilmesi için gövdesinden bir parça kırılıp sonradan yapıştırılmış olan bir Yunan kabartmalı pithosu, Vroulia'da bulunmuş olup, halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır (Env. No. 4645); Ayrıca bk. Kinch, *ay. es.*, lev. 29 s.

¹⁵ Schäfer, *ay. es.*, BI; Courby, *ay. es.*, s. 73.

¹⁶ A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, I, London, 1921, s. 232, res. 175; Evans, "Knossos", *B. S. A.*, IV (1899-1900), s. 22, res. 4.

¹⁷ Metzger, *ay. es.*, s. 69

⁸ Hampe, *ay. es.*, s. 56.

⁹ J. L. Stokes, "Staped pithos - fragments from Cameiros", *B. S. A.*, XII (1905-6), s. 79.

¹⁰ D. Feytmans, "Les pithoi a reliefs L'île de Rhodes", *B. C. H.*, LXXXIV (1950), s. 178.

¹¹ Feytmans, *göst. yer.*, s. 139 vd.

sımlarının toprağa kısmen veya tamamen gömülü bir vaziyette durdukları anlaşılmaktadır¹⁸. Bezemeler de, bu kullanılış tarzına uygun olarak, sadece bir yüzde görülebilecekleri yönde - boyun ve omuz üzerinde yapılmıştır.

Sonuç olarak, Yunan kabartmalı pithoslarının, daha çok yiyecek maddelerinin muhafazası için ve ticarî amaçlarla kullanılmak için yapılmış oldukları¹⁹, mezarlarda kullanılmalarının ise ikinci derecede olduğu kanısındayız.

Yunan Kabartmalı Pithosları Üzerinde Görülen Bezemeler

Kabartmalı pithoslar üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki; bu küplerin bezemeleri genellikle bir yüzde, boyun ve omuz üzerindedir. Gövdelerinin alt kısımları ve arka yüzleri bezemesizdir. Bezemeler, genişlikleri birbirine eşit olan yatay bandlar içerisine, baskı tekniği ile kabartma olarak yapılmıştır. Bezenmiş alanları birbirinden ayıran, üçgen kesitli, iki ya da üç silme vardır. Çok ender olmakla birlikte, bazı örneklerde bu silmelerin boyanmış olduğu da görülmektedir²⁰.

Bezemeler genellikle geometrik motiflerden alınmıştır. Fazla olmamakla birlikte, üzerinde insan ve hayvan tasvirli sahneler bulunan pithoslar da vardır²¹.

Geometrik motifler, genellikle oryantizan ve geç geometrik devirde kullanılan bezemelerden oluşmuştur²². En çok kullanılan motifler²³: Basit spiraller ve spiral

zincirleri, meandrlar, şevronlar, dalgalı çizgiler, tuğ (kanca) motifleri, basamak motifi ve zikzaklardır.

Spiraller, kabartmalı pithoslar üzerinde en çok kullanılan motiflerdir. Miken orijinli bir bezeme olup²⁴, daha sonraki devirlerde, özellikle oryantizan devirde Kyklad adalarında ve İ. Ö. 7. yüzyıl Attik vazolarında²⁵ çok kullanılan bir motiftir.

Elaea pithosu üzerinde görülen tuğ motifi ise, Rodos'a ait bir bezeme olmalıdır. Bu motifin orijini de Miken zamanına kadar uzanır²⁶. Miken devrinde, baklava dilimlerinin üstünde basit çengeller şeklinde görülür²⁷.

Pithosların büyük ölçüde yapılmış oldukları göz önünde bulundurulursa, küplerin boyutlarına oranla, bezemelerin küçük ve çok alçak kabartma karakterinde oldukları görülür²⁸.

Pithoslar Üzerinde Görülen Kabartma Tarzındaki Bezemelerin Yapılış Teknikleri

İlk zamanlarda bezemeler, kazıma ile yapılmış çizgilerden oluşmuştur. Daha sonra ise, süslemelerin yapımında kalıp ve damga kullanılmıştır.

Çeşitli arkaik pithos gurupları üzerinde yapılan çalışmalar, kabartmaların iki değişik teknikte yapıldığını ortaya koymuştur. Birinci yol : Küp henüz kurumamış yumuşak iken, üstüne kabartmaların doğrudan doğruya tatbik edilmesidir. İkinci usulde ise, bezemelerin yapılacağı bandlar yaş hamurdan kesilir, üzerlerine bezemeler basıldıktan sonra, bu bandlar küpün üstüne yapıştırılırdı. Süslemelerin yapımında, üzerlerine motiflerin negatifleri oyulmuş damgalar kullanılmaktaydı. Bu damgalar ahşaptan yapılmış

¹⁸ Chr. Blinkenberg, *Lindos I, Fouilles de L'acropole* 1902-1914, Berlin, 1931, kol. 258; Schäfer, *ay. es.*, s. 91; Stokes, *göst. yer.*, s. 71; Feytmans, *göst. yer.*, s. 140 vd.

²⁰ Blinkenberg, *ay. es.*, lev. 41, res. 922.

²¹ J. Christiansen, "Et skår fra Mykonos", *Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek*, København, 1974, s. 9, res. 2; E. Pottier, *Vases Antiques du Louvre*, Paris, 1897, lev. 13, res. 396 A; Salzman, *ay. es.*, lev. XXVI.

²² Erwin, *göst. yer.*, s. 41; Feytmans, *göst. yer.*, s. 178.

²³ Yunan kabartmalı pithosları üzerinde görülen bezemeler için bk. Schäfer, *ay. es.*, çeşitli yerlerde.

²⁴ Kinch, *ay. es.*, kol. 44.; A. Brueckner und E. Pernice, "Ein attischer Friedhof", *A. M.*, XVIII (1893), s. 133 vd.

²⁵ E. Buschor, *Griechische Vasen*, München, 1969, s. 38, res. 43; s. 39, res. 44.

²⁶ Stokes, *göst. yer.*, s. 76.

²⁷ A. Furtwaengler und G. Loeschcke, *Mykenische Vasen*, Berlin, 1886, s. 3, res. 1.

²⁸ Feytmans, *göst. yer.*, s. 178.

olup, dörtköşe veya silindir şeklindedir. Bezemelere yakından bakıldığı zaman, ahşapın bıraktığı incecik dikey çizgi izleri, bazen de damgaların kenar izleri görülebilmektedir²⁹. Elaea pithosu üzerinde de dikkörtgen şeklindeki damgaların kenar izleri çok açık bir şekilde görülmektedir (bk. res. 4-8).

Yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız, bezemelerin yapımında tatbik edilen her iki tekniğin, bazen aynı pithos üzerinde bir arada kullanılmış olduğu da görülmüştür³⁰.

Yunan kabartmalı pithosları hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, şimdi tekrar Elaea pithosuna dönerek tarihlemeye çalışalım.

Elaea Pithosunun Tarihlendirilmesi

Şimdiye kadar ele geçmiş olan Yunan kabartmalı pithosları, genellikle amphora biçimindedirler. Cook, bu pithosların Attik boyunlu amphoralarına benzediğini ve bunlarla çağdaş olduğunu ileri sürmektedir³¹. Geometrik devirde aynı tip amphoraları Kyklad adalarında da görmekteyiz³². Ayrıca gerek form, gerekse kulpların köprülerle boyna bağlanması, İ. Ö. 7. yüzyıla ait Protoattik vazolarında da görülmektedir³³.

Diğer taraftan, pithoslar mezar olarak kullanıldıkları zaman, içlerine ölü hediyeleri konur ve ağızları büyük bir taşla kapatılırdı. Bu hediyeler bazı hallerde pithosların yanına da bırakılmaktaydı. Rodos adasında ele geçirilmiş olan, bir

çok Yunan kabartmalı pithosunun içinde, ölü hediyesi olarak konulmuş Protokorint ve Korint eserleri bulunmuştur³⁴. Bunun için, pithosların tarihlendirilmesi - hediye olarak konulmuş eserler yardımıyla - daha kolay ve kesinlikle yapılabilmektedir.

Elaea pithosuna en yakın benzerlik gösteren örnekleri incelersek :

1 - Kamiros nekropolünde bulunmuş olan kabartmalı pithos³⁵, form olarak Elaea pithosuna benzerlik göstermektedir. Kulplar aynı şekilde olup, köprülerle boyna bağlanmıştır. Kaidesinde de Elaea pithosundaki gibi bir silme görülmektedir. Şekil bakımından olduğu kadar bezemelerde de benzerlik vardır. Omuz üzerinde, spiral zincirleri, boyun ve kulplar üzerinde de aynı tığ motifleri görülmektedir. Kamiros'da ele geçirilmiş olan bu pithos arkaik devre tarihlenmiştir.

2 - Louvre Müzesinde bulunan iki kabartmalı pithos³⁶, şekil bakımından pithosumuza çok benzerlik göstermektedir. Bunlardan biri Rodos'da, diğeri Boiotia'da ele geçirilmiş olup, her ikisinde İ. Ö. 7. yüzyıla tarihlenmektedir.

3 - Mykonos adasında bulunmuş olan kabartmalı pithos³⁷, şekil olarak Elaea pithosuna çok benzemektedir. Gövdesinin biçimi, boynuna köprülerle bağlanmış olan kulpları ve kaidesindeki silme hemen hemen aynıdır. Mykonos pithosu da İ. Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

4 - Rodos'da ele geçirilmiş olup, halen Louvre Müzesinde bulunan pithos parçası³⁸ da, üstündeki bezemeler bakımından benzerlik göstermektedir. Tığ motifleri Elaea pithosunda görülenlere çok benzemektedir. Bu pithos parçası da İ. Ö. 7. yüzyıla tarihlenmiştir.

5 - Elaea pithosuna gerek şekil, gerekse bezemeleri bakımından en yakın benzerlik gösteren eser, İstanbul Arkeoloji

²⁹ J. L. Caskey, "Activities at Lerna, 1958-1959", *Hesperia*, c. XXVIII (1959), s. 206; Erwin, *göst. yer.*, s. 41; Blinkenberg, *ay. es.*, kol. 258; Stokes, *göst. yer.*, s. 71; Feytmans, *göst. yer.*, s. 140.

³⁰ N. M. Kontoleon, "Das heutige Bild der archaischen Kunts der Kykladen", *Atti del settimo Congresso Internazionale di Archaeologia Classica*, c. I, Roma, 1961, s. 267, lev. III; Schäfer, *ay. es.*, s. 72.

³¹ R. M. Cook, *Greek Painted Pottery*, London, 1966, s. 34, lev. 4 A.

³² C. Dugas, *La Ceramique des Cyclades*, Paris, 1925, lev. VI, res. 3.

³³ Buschor, *ay. es.*, s. 19, res. 19-20; s. 37 res. 42; s. 38 res. 43.

³⁴ Feytmans, *göst. yer.*, s. 171 vdd.

³⁵ Salzman, *ay. es.*, lev. XXV.

³⁶ Courby, *ay. es.*, lev. III a-b.

³⁷ Christiansen, *göst. yer.*, s. 9, res. 2 ve s. 18.

³⁸ Pottier, *ay. es.*, lev. 13, res. 396 A.

Müzesindeki Vroulia pithosudur³⁹ (bk. res. 9-10). Bu pithosun üzerinde de spiral zincirleri ve tiğ motifleri görülmektedir. Özellikle tiğ motifleri Elaea pithosundakilere çok benzer. Fakat, spiral zincirleri biraz değişiktir. Bu pithos üzerindeki spiral zincirleri aynı band içinde iki sıra halinde yapılmış olup, her iki sıradaki spiraller de birbirleriyle —dikey spirallerle— bağlanmışlardır. Ayrıca, pithosun şekli de Elaea pithosuna göre daha ileridir. Ağız kısmı daralmış, gövdesinin şişkinliği biraz daha azalmış ve incelmıştır. Dolayısıyla bu pithos, şekil bakımından Elaea pithosuna nazaran daha tektonik bir görünüm kazanmıştır. Vroulia'da bulunmuş olan pithos, İ. Ö. 7. yüzyılın sonlarına, 6. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir⁴⁰. Elaea pithosu, gerek şekil, gerekse bezemeler bakımından bu pithosdan daha erken olmalıdır.

Yukarıda vermiş olduğumuz örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yapmış olduğumuz çalışma neticesi gördük ki, Elaea'dan gelmiş olan pithosa benzeyen eser-

ler genellikle Rodos adasında bulunmuşlardır. Süslemeler de Rodos adasında ayrı bir gurup meydana getirmektedir⁴¹. Örneğin, tiğ ve sigma motifleri Rodos pithosları üzerinde görülen bir bezemedir. Böylece Rodos'da birbirine benzeyen bir eser gurubu ile karşılaşmaktayız. Belki de, Rodos'da bu eserlerin yapıldığı atelyeler mevcut idi. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu atelyelerin varlığına ait izler tesbit edilememiştir.

Anadolu'da bulunmuş Yunan kabartmalı pithoslarının ise, şimdilik ithal malı olduklarını kabul etmek zorundayız. Yapılmakta olan kazılar, belki ileride bu konuya açıklık kazandıracaktır.

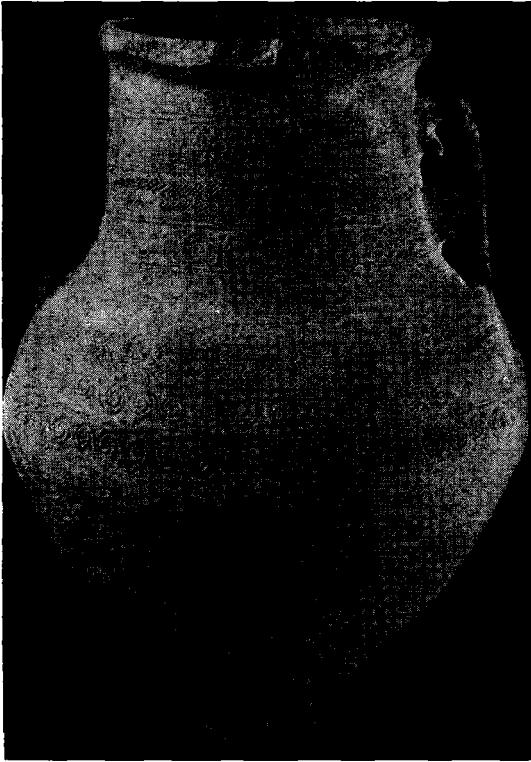
Müzemize Elaea'dan gelmiş olan pithosun, şekil ve bezemeleri bakımından Rodos pithoslarına benzediğini görmekte, kuvvetli bir ihtimalle Rodos adasından ithal edilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Benzer örneklere dayanarak, Elaea pithosunu İ. Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmemiz mümkün olmaktadır.

İstanbul, 1975

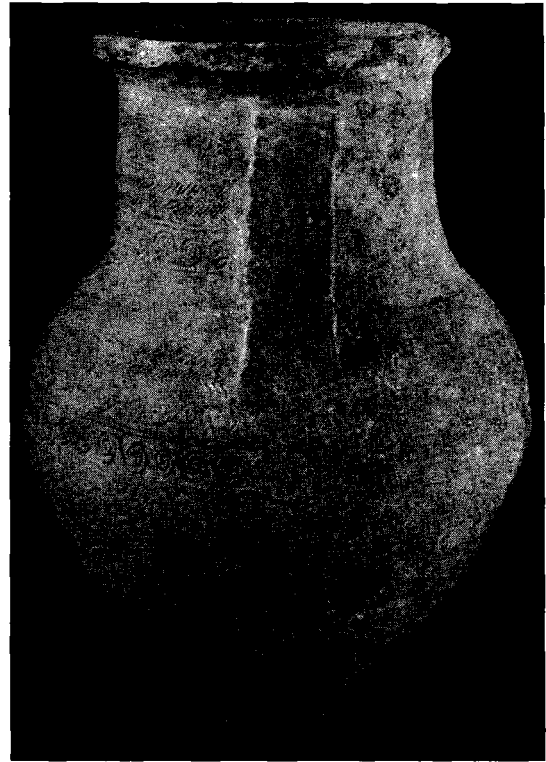
³⁹ Bk. dip not 14.

⁴⁰ Schäfer, *ay. es.*, s. 46.

⁴¹ Blinkenberg, *ay. es.*, kol. 259; Rodos kabartmalı pithosları üzerinde görülen bezemeler hakkında geniş bilgi için bk. Feytmans, *göst. yer.*, çeşitli yerlerde.

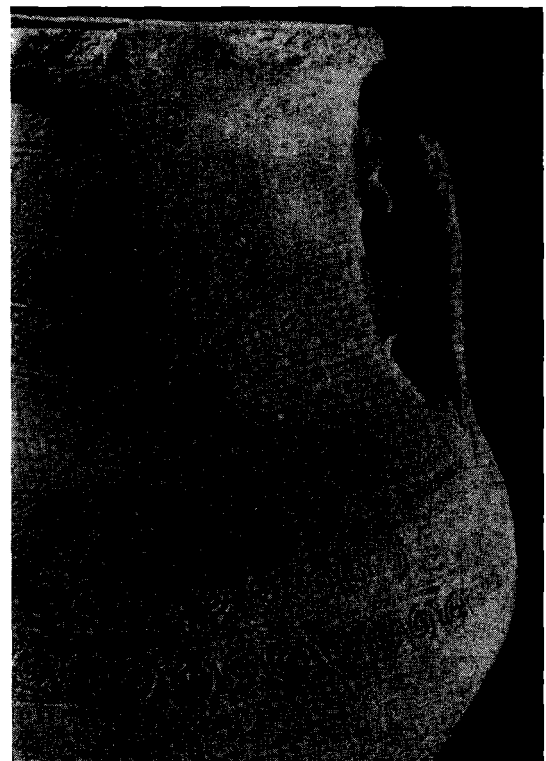
Resim 1 — Elaea pithosunun ön yüzü

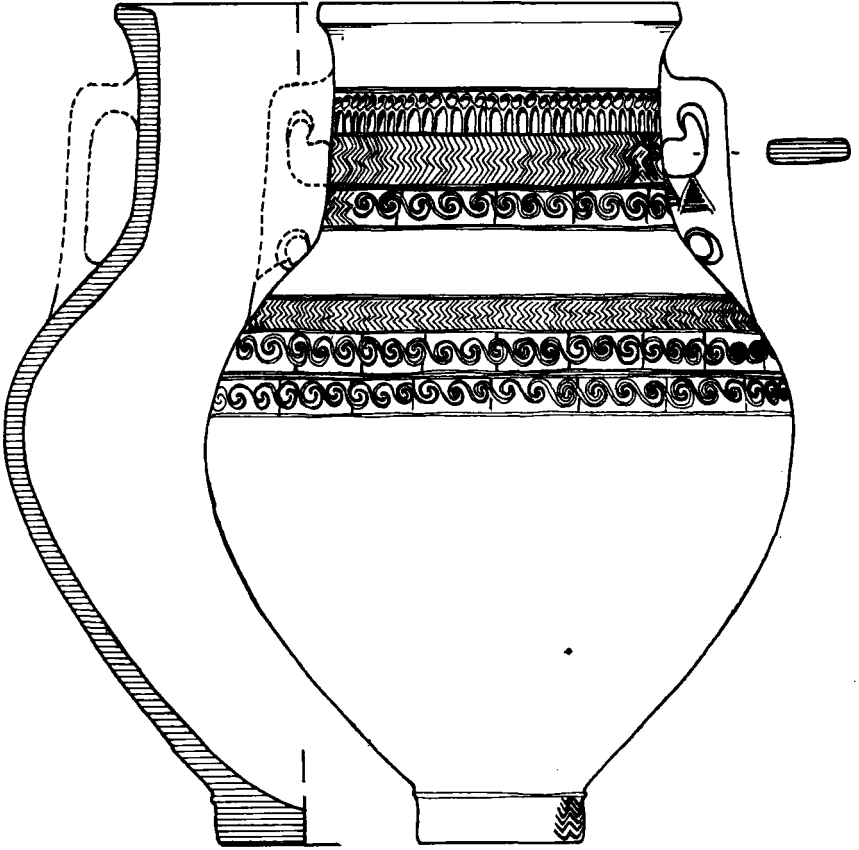
Resim 2 — Elaea pithosunun yandan görünüşü

Resim 3 — Elaea pithosunun arka yüzü

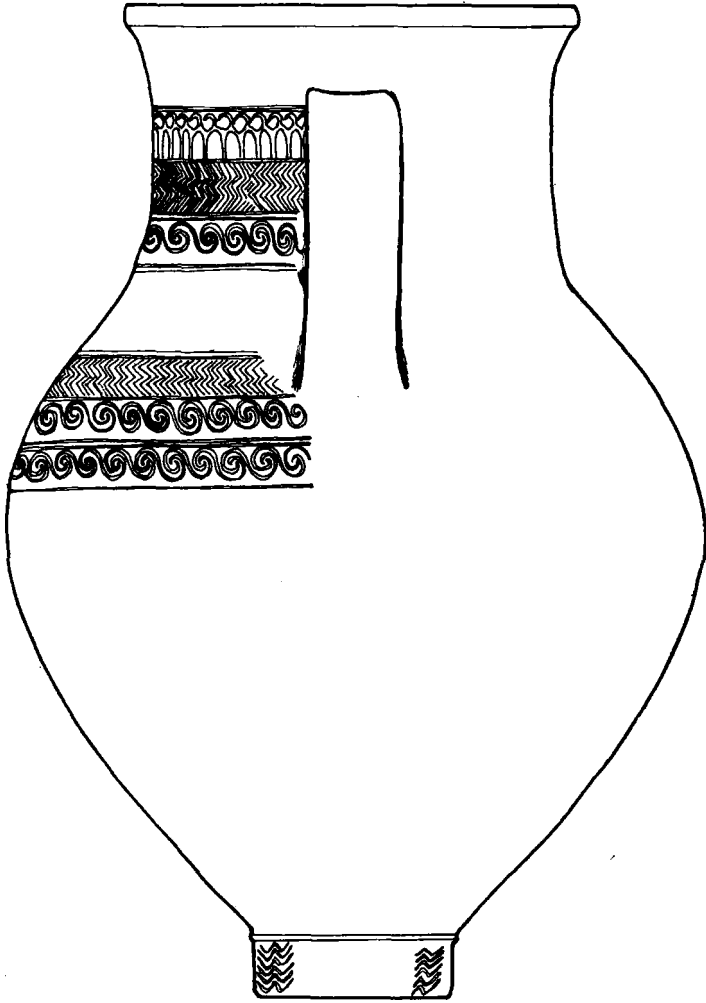

Resim 4 — Elaea pithosunun kulp, boyun ve omuz detayı

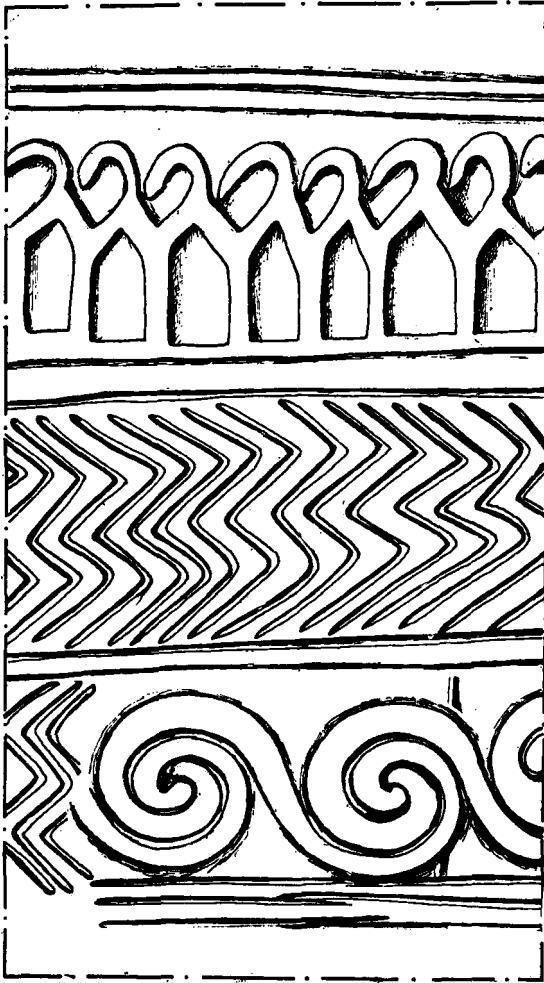
0 5 10 15 20 25cm.

Resim 5 — Elaea pithosunun ön yüzü (desen)

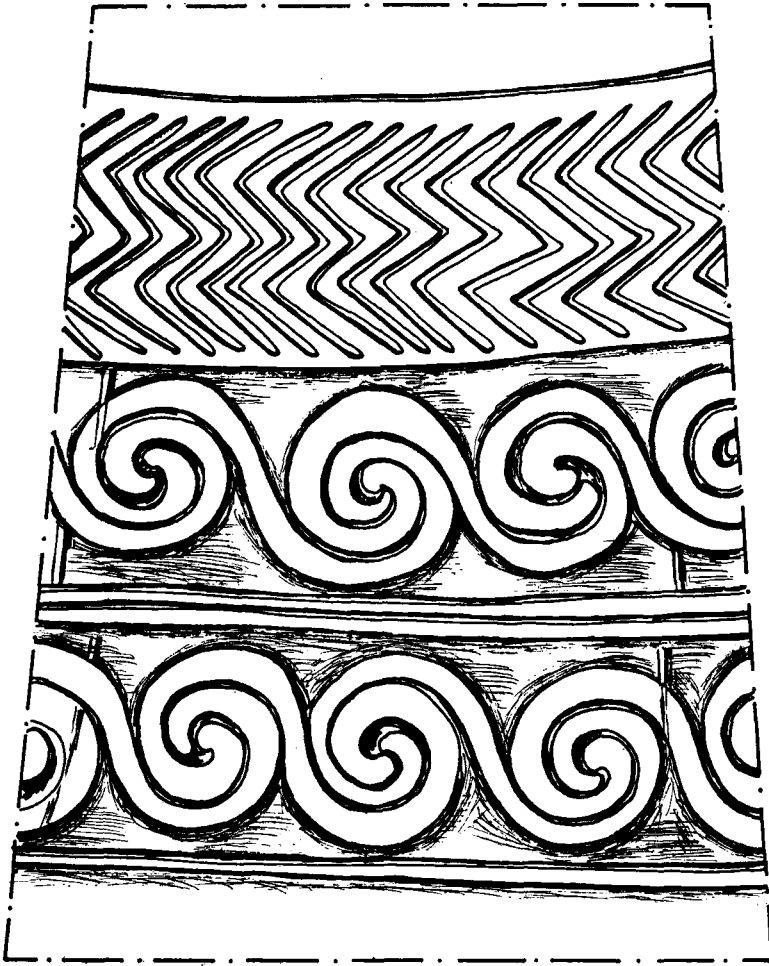
0 5 10 15 20 25cm.

Resim 6 — Elaea pithosunun yandan görünüşü (desen)

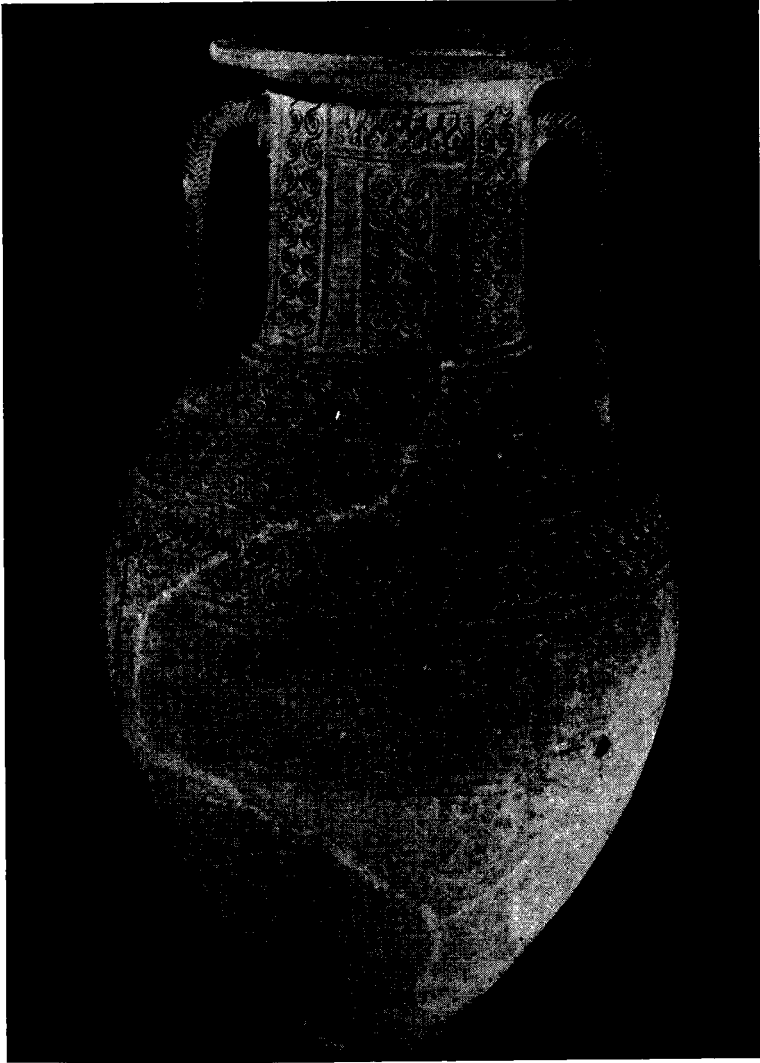
0 1 2 3 4 5cm.

Resim 7 — Elaea pithosunun boynu üzerindeki bezemelerin detayı (desen)

0 1 2 3 4 5cm.

Resim 8 — Elaea pithosunun omuzu üzerindeki bezemelerin detayı (desen)

Resim 9 — Vroulia pithosunun ön yüzü

Resim 10 — Vroulia pithosunun yandan görünüşü

TOPRAKLI-1974 FIELD EXPEDITION EXCAVATION

LUIGI POLACCO

The 1974 digging and all connected operations carried out by the Italian Archeological Mission on the Topakli höyük started on July 5th and lasted up to September 8th¹.

The mission was composed in the following manner : Professor Luigi Polacco : Head of Mission, Dr. Guido Rosada and Dr. ssa Maria Trojani : Assistant Archeologists, Dr. Arch. Benedetto de Scarpis : Architect, Mr. Giuseppe Penello : Draughtsman and Restoration Expert, Mrs. Evermont de Scarpis : Personnel Manager. Again this year Mrs. Nihal Koloğlu of the Ankara Ethnographic Museum acted as the able Inspector for the Turkish Government.

For the first time, this year, we have examined the possibility of engaging Tur-

kish elements to work at the higher levels of our mission, consequently our restoration expert, Mr. Penello, had Mr. Erdal Baykal of Topakli to work beside him.

Digs

Once we had concluded digging on the great Stratum Levels Trench (abbreviation SLT) with our 1973 campaign, we were in a position where we could state that the structure of the Topakli Höyük could, in essence, be considered as already known. When, from the outside we had ascertained the consistency of the 25 archaeological levels dating from Byzantine to the late Bronze Age² and deduced the presence of a still earlier stratification at the center, we proceeded to select our work program and the ensuing methods to go about it.

Keeping in mind that in an archeological digging enterprise there are 'a priori' problems that are preferable one to another, the consistency of R and S levels and the successive stratas, made evident by the presence of enormous enclosure walls³, led us to concentrate our attention on those levels. Therefore our plan was two-fold :

a) to cut down to the center of the höyük, at least in correspondance with those quadrants already excavated in relation to A-D levels (MNO 15, 16, 17 quadrants) where, according to our past experience, presumably all the stratifi-

¹ For preceeding bibliography see the last report *Missione archeologica per l'Oriente. Relazione preliminare della campagna di scavo 1973 a Topakli* in "Atti Ist. Ven. SLA" cl. mor. CXXXII 1973-74, p. 125 ss. A further publication in 1974 : *Topakli. The 1969 Campaign of Excavation* in "T. A. D." XXI 1974, p. 147 ss.; *Topakli. 1972 Field Expedition Dig-Preliminary Report* in "T. A. D." XXI 1974, p. 159 ss.; M. TROJANI, *La strada Kayseri-Karahasanli-Yozgat nel contesto della rete viaria dell'Anatolia romana* in "Atti Ist. Ven. SLA" cl. mor. CXXXII 1973-74, p. 141 ss. Now being edited, by L. POLACCO *Le mura urbiche di Topakli* in "Acts of the Xth Internat. Congress of Classical Archaeology. Ankara 1973"; *Topakli'daki Italian kazilarinda : tarih öncesinden Bizans döneminde* in "Anadolu" 7, 1974; *Suggerzioni minoiche a Topakli di Cappadocia* in "Antichita cretesi. Scritti in onore di D. Levi", Catania 1975. The various excavation campaign reports first published in "SMEA" then in "Atti Ist. Ven. SLA" are quored in abbreviation : *Topakli* 1967 etc.

² See the summarized chronological table in *Topakli* 1973, p. 135.

³ *Le mura urbiche* cit.

cation could be discovered at a higher level than what appeared at the outskirts and therefore it would be possible to reach the heart of the various settlements⁴; b) to start digging from outside the fortifications of level S, already perceptible on the surface for more than half the perimeter of the höyük⁵ in order to find a way of access with which to enter the corresponding city.

Unable to sustain the financial weight of two adequate work-yards, we chose the first part of our working plan (a), notwithstanding the fact that the second part (b) would have been far less difficult to carry out and obviously more consistent. But, all in all, the first choice, in our opinion, appeared to be more organic even though it had to be circumscribed to the MNO 15, 16 quadrants.

With this objective in view, we engaged a group of skilled spademen to supply an average 25 workers daily on the mound.

If digging in the Stratum Levels Trench (SLT) offered an archeological stratigraphy under the aspect of a relative chronology, the object of digging in the Central Sector (abbreviation CS) aims at an 'historical evaluation and classification' of the that stratigraphy. Therefore, the 25 levels A-ZZ of the SLT to which, obviously we shall always have to refer, will be quoted in an opposite sense with numbers that begin from 1 (= ZZ) and reach 25 (= A)

If, in future we should have the good fortune to be able to discover earlier levels, namely those before 1, we should then set up a fresh series, and the difference would probably also have an objective reason touching the more closely prehistoric period of the höyük. Nevertheless, in view of the intention that the new phase of excavations on the CS should, above

all, be seen in a critical light, we are of the opinion that we should have to adopt a more adequate classification; going by the *period* rather than by the *level* or *stratas*. That is to say that now our aim was to read the cultural evolution through and beyond the archeological documentation. Hence, for the present we will only refer to the fundamental historical phenomena (Phrygian, Hellenistic, Byzantine, etc.) distributing the outcome of our excavations with an internal classification.

The Byzantine period. To begin with, we had to make an examination of the general results of the 1967-69 field expedition campaign in the CS, from which, obviously we had to start out this year⁶.

The vast cemetery that occupied the entire so-called Acropolis of the höyük, is a Christian burial place of the first Byzantine period. After this stage, life ceased to exist on Topakli höyük. The tombs and finds can be dated around the VI-VII centuries a. d., and this leads us to the theory that the radical and extensive looting and destruction caused in Cappadocia by the Sassanidae wars was the true reason that brought about the end of the settlement.

In the history of the forementioned cemetery we can place the apsidal chapel on the very top of the mound; a rectangular edifice divided into two rooms is adjacent to it.⁷

This period which we shall call *Byzantine A*, corresponds to level 25 (= A), however, there existed another one before this, *Byzantine B* (level 24 = B), of the IV-V century, and this, in view of its religious and civil structures is to be considered of noble build; but the whole of it was looted and radically destroyed. It is to this period that the important 'Martyrion' belongs, which we have mentioned more than once during the course of our

⁴ *Topakli* 1972, p. 132 For reference to quadrants, see general plan of höyük reproduced in all preceding editions.

⁵ *Topakli* 1972, p. 181.

⁶ *Topakli* 1967, p. 78 ss.; *Topakli* 1968, p. 56 ss; *Topakli* 1969. See also summary in announced *Topakli'daki İtalyan kazılarında* etc.

⁷ *Topakli* 1976, p. 78 s.; *Topakli* 1968, p. 59 s.

various campaigns⁸ though it lies outside the CS.

The Hellenistic period. Below, in correspondance with levels 24 and 23 (C and D) a Hellenistic culture is firmly attested if one may judge from the typological and artistic characteristics of the finds; nevertheless this culture, always in the wake of certain revealing finds⁹ takes place during the full Roman period. It is a vast agricultural quarter that consists of dwellings which alternate with paved porticoes and courts, oriented towards the cardinal points¹⁰.

This is where our 1974 excavations were inserted. To begin with we eliminated the underground earthen cube on which the Byzantine shrine stood at M 15, which had been respected by us up to the present with the aim of preserving that unassuming but significant architectural relic¹¹. In spite of this, weather and time had effected its erosion although we made repeated efforts to protect it, and, by now, the Eastern portion of the chapel had already disintegrated as it was more exposed to the weather.

For its preservation, such a powerful work of consolidation would have been necessary that, aside from its cost, this would have altered the face and feasibility of the whole excavation work-yard. Naturally we regret that we were obliged to cancel such a moving testimony of the last Christian community in Topakli. But the archeologist, just as the surgeon, must be aware of the need to effect mutilations where, as happens in the excavation of a höyük, such interventions are very frequent, because they answer the requirements of further progress in the search for knowledge.

In the stratas below the shrine, a child's tomb was found near the Western

corner of the chapel itself. The tomb was very simple, just a few stones placed side by side; no ornaments. A confused little heap of bones, namely a second class burial, was also found in correspondance with the small apsis. These bones evidently belonged to a child as well, and perhaps represented more than one. This confirms the theory that the little chapel used to be fully inserted in the history of the cemetery¹².

At about 1.20 m., some wall structures appeared that integrated those already noted at levels 24 and 23 (C and D). Here there was no find of particular note : in excavating a path for the earth disposal wheel-barrow near the North West corner of 0.15 m., a fine cordonnated 'pithos' was salvaged intact; it was made of a compact, light coloured clay; and also an ovoid shaped oil-jar with opening and stopper on its body. Other examples of these pots in various dimensions, with orifices, were found successively in the lower levels.

Under the forementioned Hellenistic-Roman quarter, for the whole width and breadth of MNO 15-16, another vast dwelling quarter was uncovered, and this, owing to its orientation and general structural lines appears to correspond to the former (Plate I and figg. 1, 2). Certain architectural themes appear to be repeated in practically the same manner such as the long rooms XVII, XVIII, XXV as well as the adjacent ones XIX, XXVIII. Certain wall structures too seem to be more or less superimposed one upon the other; this set-up applies to walls 1, 2, 7 and less important ones as well. But here we do not again find the theme which was the characteristic element of the later Hellenistic/Roman quarter, namely the paved and porticoed court. Apart from two limited paved areas, one in the center and the other on the South Western corner of room VI and another circumscribed area

⁸ *Topakli* 1967, p. 80 ss.; *Topakli* 1968, p. ss.

⁹ Oil lamps and an amphora seal, cfr. *Topakli* 1969, p. 16 s.

¹⁰ *Topakli* 1969, p. 13 ss.

¹¹ *Topakli* 1968, p. 56.

¹² On grave typology *Topakli* 1968, p. 57 and *Topakli* 1969, p. 10

beside the fireplace in room XIV, no porticoes exist in this period which, for the moment, we shall call *Hellenistic B*. Certain rooms must have been paved either entirely or in part as seen in the II, the III, VII and XXVII, perhaps there were even more; but these are a matter of closed rooms, well defined, belonging to the first phase of this period. In fact, remains of the pavings had been buried by a successive pavement of beaten earth, as is revealed by certain thresholds which rest higher than the remainder between IX and VII, VII and III, I and II. Therefore this period has had two phases which can also be proved by other enlightening elements.

Wall 6 was originally joined to 26 for which room III, was at first, divided into two smaller rooms; on the other hand, it can be seen that wall 10 was added successively, for which reason, in the first phase, rooms VIII and XIII represented one room alone. Also the portion of wall 11 which separates XIII from XII, appears to have been built in the second phase; at least, XIII and XII originally used to communicate one with the other. Finally, wall 14 is not in alignment nor constitutes a unit with wall 12, situated more to the North, but in part built over the corner of 7 with 12; it turns to the West with wall 16 which, in turn is not tied to 7.

We must repeat that the two paved places in VI (the central area must be integrated to form a rectangle of approximately 1.50×3.20 meters) are not actual floors but special raised spots which were probably used for the activities of artisans. This is no novelty, as such raised places have already been found in the SLT, for example at levels G and I, both in circular as in rectangular shapes¹³. Many pieces of vitreous dross, various iron fragments and cakes of clay were found in all these places.

Finally, in this period (*Hellenistic B*), a very compact and unitarian rectangular structure is uncovered, its perimeter being delineated by walls 1, 2, 7, 12. All the elements in the vicinity be they to the North, South or West are not linked to it and are different not only in altitude (at times higher such as to the South and wall 34 to the North, at others lower, which applies to the Western group), but they also differ in the building techniques owing to the fact that they are mostly constituted of low, slender walls obviously intended to support accessory periferic architectural forms. There is only one exception, made by rooms XXIII and XXIV to the North East, which are an integrative part of the rectangular block even though situated on the outside.

This block offers three places of entrance from the outside, one to the West between rooms XVIII and XIV from where rooms IX and XIII could be reached and, in the first phase to VIII. A second access was to the South between IX and VII; from this room VII it was possible to pass to rooms XII and III. During the first phase there must also have been a passage between XII and XIII. Likewise there was an access to the South in correspondance with room VI; from this, one could pass to V, to IV, then to I and from I to II.

There is no proof that allows us to discover a passage towards rooms XXIII and XXIV. As wall 2 reveals no traces whatsoever of a passage, we can only make a conjecture that rooms XXIII and XXIV could be reached from the outside through a possible passage in 33 alone (here the wall is in a very bad state of preservation indeed). For the same reason it would have only been possible to enter room IIIA by III passing through the part of 6 that was suppressed successively.

In the second phase at a higher level, the possibility of access amongst the various rooms increase no end, however,

¹³ *Topakli* 1970 Plates I below, II below.

it follows that the general distribution of the rooms was not substantially changed. It should be noted also that the raised platform in II and the corresponding one in III whose superior plane is at a level with the top of the adjacent walls, probably belong to the second phase.

As can be clearly seen in the rectangular block of phase one, a division is given by wall 6. Between the Eastern quarter and the Western there is no communication. The West quarter, close by, seems to be articulated in two groups, the central one comprising rooms III, VII, XII, and the other in a more Westerly direction consisting of rooms VIII, IX, XIII, XIV.

Only this third Western quarter has a fireplace; the central one is completely without; the Eastern one has a small circular fireplace in what we could call the Northern 'dependence' (room XXIII); in the vast area X (certainly roofless) traces have remained of various unbuilt fireplaces which are attested by the usual platforms of cooked clay as well as heaps of ashes.

This rectangular housing consequently appears to be : to the East an artisan quarter; and a master quarter complete with entertainment rooms and domestic services in the center and to the West.

The outlying rooms X, XI, XVII, XVIII must have been roofless; the rest, however, were probably used for secondary activities. In room XXII there is a finely constructed well; room XX presents two powerful plinths, perhaps to support a deep portico. The two series of narrow rooms XVII-XVIII and XIX-XXV-XXVIII used to represent passages for clear accesses from the North to the rectangular edifice on one side, and to the services on the other.

From a general examination of the ruins, there emerges the physiognomy of a unitarian house, of which, above all, we must note the compact and geometrical shape that faintly brings to mind certain minor domestic architecture of Minoan Crete. Also the labyrinthine distribution

of the rooms and relative entrances, the jointed articulation of the inside walls cannot but forth suggestive echoes of that far away world.

The dominant position of this dwelling makes it a real little palace-castle right on the summit of the höyük, in fact in correspondance with the so-called acropolis. Its importance is further stressed not only by its elevated position and the structural and functional difference from the other, neighbouring buildings, but also by the circumstance that right nearby to the East the orientation of the other buildings change abruptly, as has been ascertained at levels E-F and at the successive levels (up to O) of those structures that appeared in the SLT which were all with a North East-South Western orientation as required by the slope at that point.

The two phase articulation of the life of this edifice and the substantial cultural uniformity of the finds, all confirm their definite Hellenistic character.

Besides a considerable quantity of loom-weights, spindlewhorls, reels and bobbins made of various materials, shapes and qualities, that constitute an interesting repertoire, there do not appear potteries of the very shiny red or black varnish which, instead is a characteristic of the successive period; whilst beside an unvarnished yellow, red and greenish paste ceramic, at most decorated by rather simple geometric patterns, there is a type of pottery with simple geometrical designs painted on a buff coloured varnish that has been polished.

The shapes are varied, from the large oil-jar to the small urns and those that run from the little basin to the bowl, often with angular profiles. At times the geometric decorations have been painted onto a white background. This pottery is found in correspondance with E-F levels and perhaps even the G of the SLT.

The only observation here that could be made is the fact that these finds are

so few, above all in relation to the great rectangular building.

It would be natural to believe that before having been set ablaze (as can be attested by the layers of ashes found in large patches over an extended area) this dwelling had been systematically spoiled and then abandoned by its own inhabitants.

As in archeology we use a term *ante quem*, at level D, in turn established as *post quem* - I, b.c. and I, a. d.¹⁴, this edifice could be chronologically dated at the late Hellenistic period (II-I century b. c. ?). Its end could, perhaps be placed and linked up with the Mithridatic wars that raged for a long time around these parts.

The skeleton of a young man was found intact, in a crouching position in room XVI, partly under wall 13. This was obviously a casual burial. The anthropological examination and tests will, no doubt, give further useful data for our evaluation.

Proceeding with excavations in the underlying levels, we reached an approximate depth of 4.00 m. Here the situation was of an entirely new nature.

In quadrants M 15, M 16, and N 16 the height of the architectural levels was approximately 0.60 higher in comparison to quadrants N 15, O 15 and O 16.

The digging on the more elevated part of our area brought to light some rather vague wall structures of humble dimensions that jutted out; these must have belonged to other phases, at least three of them, owing to their stratigraphic position relationship, and to their different orientation; it is difficult to link them together amongst themselves in an organic unitarian architectural structure.

These constructions are more centered at M15, whilst they peter out at N 16 and at M 16 there are hardly any at all. We

must report a large grain bin at M 16 on the North East measuring 2 meters in diameter, but here, however there were no more significant finds; still another rather neatly built well was found on the South East O 16 and another bin of medium size at M 16 North West. According to the evidence, one could say that in this period the higher part of the mound had been abandoned or perhaps left to inhabitants of a more humble nature.

Worthy of note, instead, are the ruins which were uncovered at approximately 0.60 further down, in the quadrants NO 15 (Plate II and fig. 3). This is the South East corner of a greater living quarter group of buildings. Number I is a courtyard limited to the South East by a small oblique escarp positioned in a North East-South Western direction.

At the feet of this escarp under wall 17 a great rectangular fireplace with its floor and borders made of small fired bricks was found. Through an ample door measuring 2 meters in dimension, of which there remains the nucleus of a step threshold, near the spot where walls 21 and 33 meet, there is an entrance to a vast room (II) at least 6 meters 50 in width. From this, near the South West corner, it is possible to pass through wall 21 into another room (V) which is much smaller, measuring 2.00 × 1.50 meters, of which 0.90 × 1.50 meters is occupied by a staircase of three steps, each 0.15 m. in height; down these we reach the remaining room, as if it were practically a deep hollow measuring 0.45 meters in respect to the top of wall 21. Owing to its position near the great door between I and II and for its shape, this room can be considered as a place for cleansing, to be used for ritual and practical purposes at the same time, because no specific finds authorize us to exclude one use rather than another.

Another entrance was discovered in correspondance to room IV. This is a lengthy corridor upon which, to the East, a room looks out (III) and this in turn is

¹⁴ Topakli 1969, p. 16 s.

divided in a transverse sense by a pillar and two semi-pilasters. The existence of the semi-pilaster S, adhering to the wall 31 is a fact but semi-pilaster N is hypothetical although by rights it should be necessary for reasons of symmetry.

None of these rooms are paved; we must assume that the pavement used to be of beaten earth covered by matting and carpet as is the custom even today in the Anatolian region even for the more better-to-do houses.

In the same way, the wall structures, constituted by a stone socle for the foundations and the base of a green brick wall implies that the inhabitants used a plaster surface of fine clay covered over with mats and carpets.

The outside entrance of room IV is not in line with walls 29 and 31, but just out approximately 0.60/70 meters, so that it practically forms a sort of 'protiro' (covered entrance space); furthermore it should be noted that the two walls 29 and 31 are not in exact alignment and that wall 30 takes a right about turn to the East. In its present state of ruin, wall 33 does not come up to 31 and, the question is, did not room III also communicate in the past with I? Supposing that 33 and 31 are disconnected owing to the fact that they have reached a state of ruin, it appears difficult (even if this theory should not be entirely excluded) that besides the great door in II and the 'protiro' in IV, there once existed a third entrance on this side.

Corridor IV continues towards the North, always with the same dimensions but is interrupted before the end of wall 21, then there is a threshold made of large squared stones^{37a}. It is evident that in correspondance with wall 21, we must assume that there existed another threshold, even though the more important one, owing to the material with which it is made, must have been 37a. Room VII must therefore be considered as a small passage or vestibule or even waiting room situated before the first door proper. The

fact, however, is noteworthy as this door does not lead to a large hall but to a room (IX) that continues with the same dimensions and orientation as IV and VII.

Even more to the West there are two rooms, VI and VIII. The second is particularly spacious, but, notwithstanding its dimensions, we must consider it as having been a covered room, not a court, because of the enormous strata of coal and ashes found there, spread all over its extension. Notwithstanding the fact that it is only partially known to us, this group of structures presents a series of detailed characteristics; they are :

- the oblique shape of courtyard I
- the amplitude and asymmetry of entrance from I to II
- the washing-room V near forementioned entrance
- the pillared room III
- the long articulated corridor IV-VII-IX
- the 'protiro' to the forementioned
- the general layout and jointing of wall elements.

All this data makes of this construction something which is of a most singular nature. In this regard we have already mentioned Minoic influences. This is certainly a particular case which points to the residence of a small country nobleman living in the Hellenistic age. It is truly surprizing to see, still preserved (or re-emerging to light) such structural elements of architectural inspiration from times that are so far away. Perhaps we lack the proper information in this regard.

The finds here correspond to those of levels G-H-I of the SLT; unlike the preceding period here, they are many and varied. The pottery is, in prevalence, painted with geometrical patterns or figures, wide, light, of far distant Phrygian inspiration (fig. 4). The paste is generally of a firm and solid quality. The varnish runs from a dark red colour to buff and black

of the reddish 'bucchero' clay type. Amongst the most outstanding forms, mention must be made of a small pitcher with reddish brown surface that has an opening at the side, an unusual column vase with small bowl on the top and a second encircling container at the base (could this be a lantern or a perfume burner, or even a sauce-boat?) (fig. 5), a collander (fig. 6), a mushroom shaped tray (fig. 7), the delightful fragment of a red vase painted with figures of birds and other phantasies (fig. 8).

All this pottery, taken as a whole, for its shape and decoration must be considered far from the traditional Greek balance and rather seems to gather its inspiration from Phrygian or Hittite models : angular handles, keel-like bodies, high-necked and bell shaped forms.

There were many finds of tools and implements (above all iron spear tips, knives, and other various fragments) besides the usual considerable repertoire of spindle-whorls, reels, loom weights. Nor were beads, fragments of vitreous paste and bone objects lacking.

On the whole, the period represented in this report (Hellenistic C) has proved

rich, vital and varied : as yet not immersed in the Greek atmosphere, but still not completely foreign to the attraction of Ionic elegance and grace, which was perhaps received through indirect tradition. Chronologically, this level may be dated at III-II centuries b.c.

Research

When digging of the SLT came to an end with the 1973 Field Expedition, a revision was started this year of all data that had been gathered in order to establish a uniform and organic edition of the stratigraphy. Dott. G. Rosada meanwhile had seen to the cataloguing and study of the Hellenistic pottery finds; with Architect B. de Scarpis a series of surveys were carried out in order to establish the links within the SLT. Furthermore at the conclusion of the Field Expedition work, Dottoressa M. Trojani stayed on at Topakli to file and revise all the material that had been unearthed at the Martyrion. This important monument will be the subject of a specific monograph besides a report, by dott. Trojani at the V International Congress of Christian Archeology to be held in September 1975 at Rome.

(Translation by Evermont De Scarpis)

Fig. 2

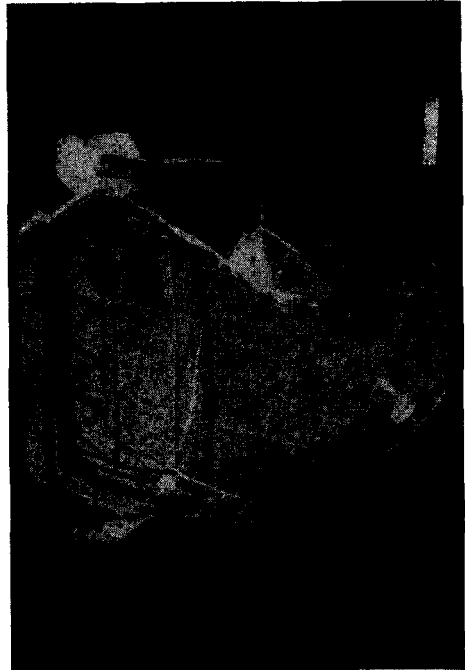

Fig. 4

Fig. 1

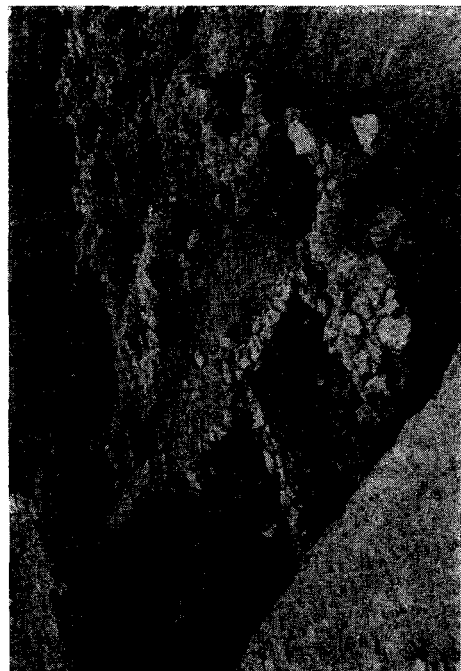

Fig. 3

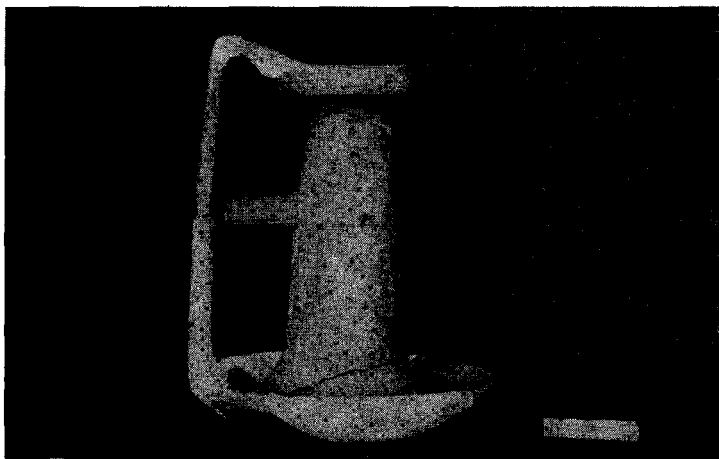

Fig. 5

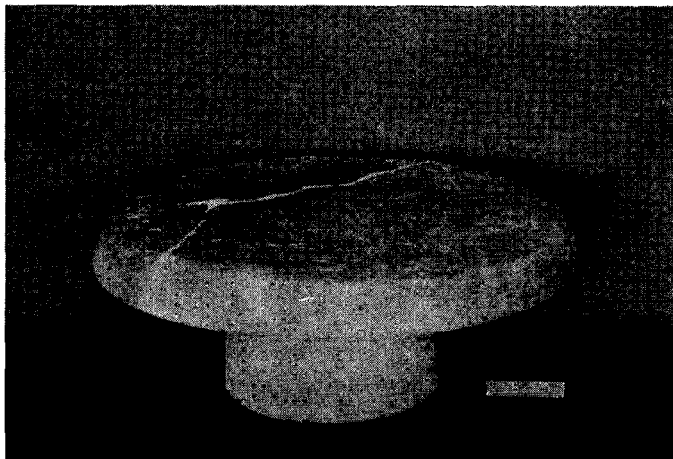

Fig. 7

Fig. 6

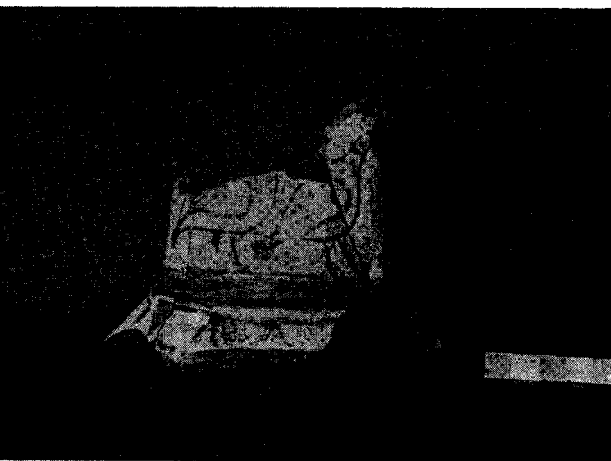
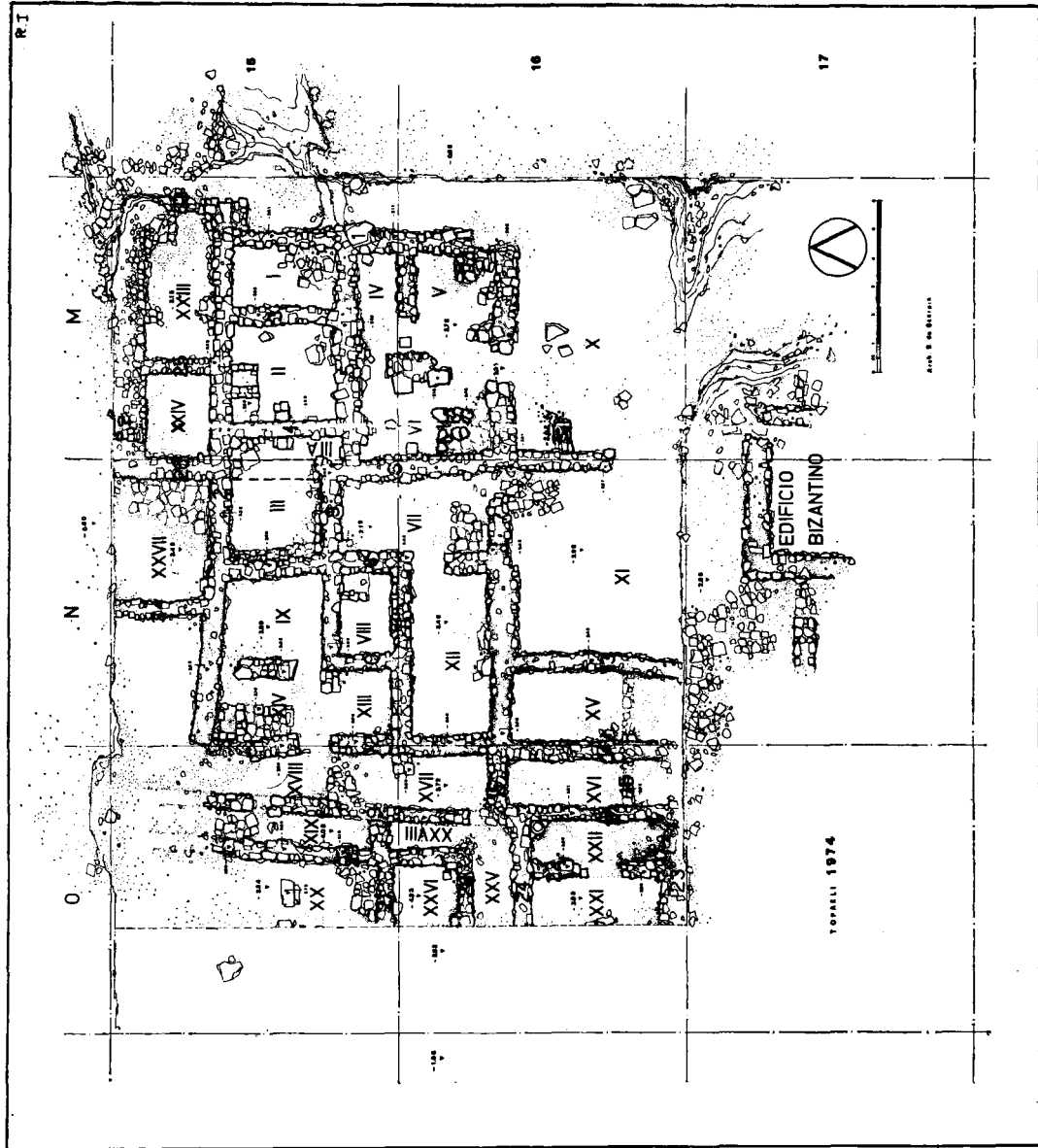
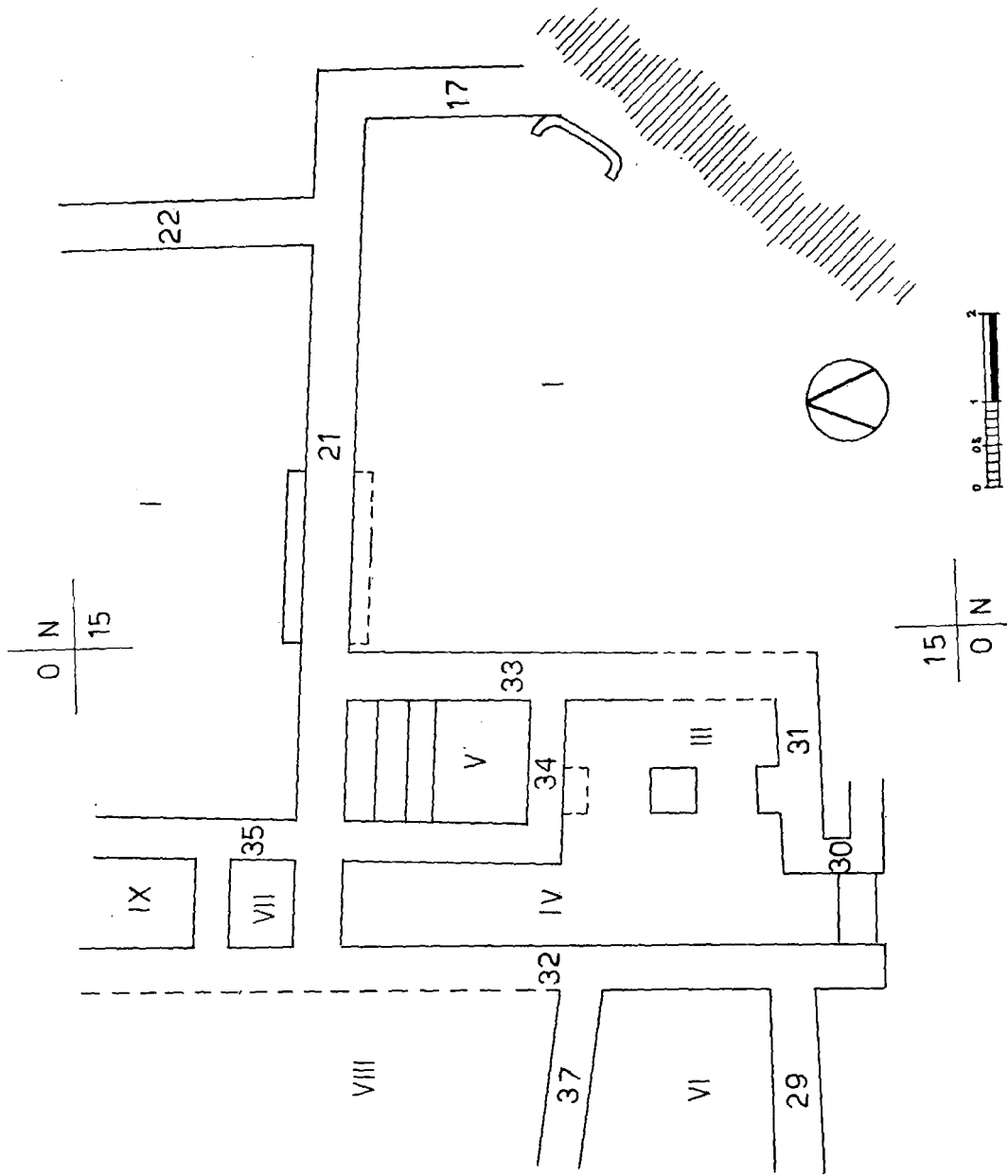

Fig. 8

Pl. I

Pl. II

PERGAMON VOPBERICHT 1974

WOLFGANG RADT

Herbstkampagne

Die Kampagne dauerte vom 15. Juli bis zum 9. November 1974. Die eigentliche Grabung begann nach vorbereitenden Arbeiten am 22. Juli und wurde am 12. Oktober abgeschlossen¹. Wegen des durch die Zypernkrise bedingten Ausnahmezustandes mussten die Grabungsarbeiten vom 16. August bis zum 9.

¹ Die Pergamongrabung dankt allen übergeordneten und lokalen türkischen Behörden für die auch in diesem Jahr wieder bewiesene Unterstützung. Dank schulden wir der Stadt Bergama und ihrem Bürgermeister für die tägliche Belieferung mit Trinkwasser durch die städtische Feuerwehr.

Auch der Museumsdirektor und der Kaymakam gaben uns jede gewünschte Hilfe.

Als Vertreter der Generaldirektion der Antiken und Museen nahmen an der Kampagne die Museumsassistenten Ömer Özyiğit und Ramazan Çanakçı teil.

Der Grabungsstab bestand aus: W. Radt (Grabungsleitung), Elisabeth Steiner (Fotoarbeiten, Haushalt und Verwaltung), M. N. Filgis und J. M. Helwig (Baufnahme und baugeschichtliche Bearbeitung), Hilde Hiller, R. Özgan, W. Raeck, C. Zalles-Flossbach (archäologische Grabungsaufsicht und Schnittleitung), Gerhild Hübner, C. Meyer-Schlichtmann, Petra Böhrer, H. Winter (Fundbearbeitung), F. Hoffmann, S. Munser (Restaurierungsarbeiten), Christine Reh (Fotothekshilfe), Hildrud Landgraf, W. Schröder (Bauzeichnung und Bauaufsicht).

Ausserhalb der eigentlichen Grabungsmannschaft nahmen teil: M. Klinkott, Gabriele Pfeff, W. Schirmer (Aufnahme und Bearbeitung der Stadtmauern), U. Rombock (Restaurierung Trajaneum), Gioia de Luca (Fundbearbeitung Asklepieion).

Von den Genannten sind Mitarbeiter des Instituts für Baugeschichte der Universität Karlsruhe: W. Schirmer, M. Klinkott, M. N. Filgis, J. M. Helwig und G. Pfeff. Alle Fotos in diesem Bericht werden E. Steiner verdankt.

September auf Anordnung der türkischen Regierung unterbrochen werden. Die Arbeiten im Hause und in den Depots durften jedoch fortgeführt werden, sodass diese Zeit nicht gänzlich verloren war.

Wohnstadt-Grabung:

Die Grabung wurde da fortgesetzt, wo sie mit Abschluss der Kampagne 1973 unterbrochen worden war². Es wurde hauptsächlich in drei Arealen gegraben: Am Komplex Odeion/Pilastersaal, an der antiken Badeanlage und in einem Raum mit Zisterne am Strassenrand. Das im Vorjahr freigelegte Gesamtareal wurde nicht in demselben Masse erweitert. Dafür wurden vorher teilweise erst angegrabene Bauzusammenhänge grabungsmäßig abgeschlossen, Stege entfernt und die in der Gesamtfläche noch unausgegrabenen Planquadrate größtenteils gänzlich geklärt³.

² Vgl. AA 1974, 273 ff. AJA 78, 1974, 125 f., Türk. Ark. Derg. 22 I, 1975, 99 ff: Für die Lage des Grabungsgebiets und die Art der Darstellung in den vorläufigen Übersichtsplänen vgl. die genannten Vorberichte. Dieselben Darstellungsprinzipien wurden beibehalten. Wegen der Fülle der mittelalterlichen Mauern musste aber 1974 zur Klarheit getrennt werden in einen Plan mit hellenistisch-kaiserzeitlicher Bebauung (Abb. 2) und einen Plan mit spätantiker und byzantinischer Bebauung (Abb. 1).

In den byzantinischen Phasen wiederverwendete antike Mauern sind mit ihrem ursprünglichen Signet dargestellt.

³ Alter Plan in den Anm. 2) erwähnten Vorberichten; hier Abb. 1-2 (neuer Plan).

Mittelalterliche Bebauung (Abb. 1. 4)

Eine eingehende Sichtung des Scherbenmaterials erbrachte die Erhärtung der Annahme, dass die mittelalterliche Bebauung ausschließlich der byzantinischen Spätzeit angehört. Die Masse der Keramik stammt aus dem 12. und 13. Jh.. Mit dem 14. Jh. hört die byzantinische Besiedlung auf. Eine islamische Bewohnungsphase der Akropolis ist nicht erkennbar.

Vor einer eingehenden Spezialbearbeitung wird eine säuberliche Scheidung der mittelalterlichen Mauern nach Bauphasen nicht möglich sein. Die Erkenntnis des Vorjahres, dass zwei, stellenweise wohl auch drei byzantinische Bauphasen vorhanden sind, bestätigte sich jedoch durch Beobachtung zahlreicher Mauerüberschneidungen.

Insgesamt konnten weit mehr bauliche Zusammenhänge der mittelalterlichen Phase geklärt werden, als im Vorjahr. Deutlich zeichnet sich ein gehöftartiger Komplex im Bereich über dem Pilastersaal in Planquadrat HI 6-7 (vgl. Abb. 1) ab. Das steile Gelände machte die Anlage einer Treppe notwendig, die aus einem etwa dreieckigen hofartigen Raum in HI 6-7 nach NO in I 6 hinaufführte. Der Raum, in den die Treppe mündete, enthielt einen grossen und einen kleinen Vorratspithos. Dieser Bauteil steht in Zusammenhang mit den schon 1973 freigelegten byzantinischen Mauern, die über dem Odeion, z. T. unter Wiederverwendung der antiken Mauern errichtet wurden (H I 6-7). Auch die antike Apsis des Pilastersaals wurde in ihrem oberen Bereich wiederverwendet.

Deutlich abgesetzt von dieser grösseren byzantinischen Baueinheit über Odeion/Pilastersaal, die durch eine lange SW-NO (von H 7 nach I 6) verlaufende Hofmauer mit Eingangstor im SO begrenzt wird, ist ein grosser byzantinischer Raum in der äussersten SO-Ecke des ausgegrabenen Areals (17). Überaus zahlreiche Eisenschlacken in diesem grossen Raum,

der unmittelbar an die Straße angrenzte, legen die Annahme nahe, es handle sich um eine Schmiede oder Giesserei. Arbeitsplatz, Werkzeuge oder fertige Produkte wurden bisher allerdings nicht gefunden. Ein Zugang zu der "Schmiede" lag deutlich im Osten.

Ein weiterer grosser byzantinischer Baukomplex lag im Bereich EFG 4-5, über der darunter verborgenen antiken Badeanlage. Die Apsis des antiken Wasserbeckens wurde auch in byzantinischer Zeit als Raum benutzt (Abb. 4). Vorratspithoi fanden sich in zwei Räumen in FG 4, südlich der Apsis. Eine mit Ziegeln ausgekleidete Herdnische der Art, wie sie auch schon im Vorjahr mehrfach gefunden worden waren, befand sich in einem Raum in G 5. Im südöstlichsten Quadranten desselben Planquadrats wurde ein verhältnismässig gut gebauter Raum freigelegt, der in seiner Nordwand drei hoch in der Wand sitzende Nischen von rechteckigem Grundriss hatte. Der verhältnismässig grosse, bebauungsfreie Raum im Nordteil von F 5 scheint zum grössten Teil ein Hof gewesen zu sein.

Im NO-Abschnitt von F 4 zeigen Treppenstufen im Verlauf der antiken Kanalasse, dass auch in byzantinischer Zeit noch ein Aufweg hier verlief.

Im nordöstlichen Bereich des Grabungsareals von 1973 (im wesentlichen GHI 2-3-4) wurde 1974 nicht gearbeitet. Im W-Bereich (DE 4-5-6) konnten einige Mauerzüge durch Wegnehmen von Stegen geklärt werden, doch ergab sich für die mittelalterliche Bebauung dadurch nichts wesentlich Neues.

Im grossen Ganzen verdichtete sich der Eindruck, dass die spätbyzantinische Bebauung zwar Mauern wiederbenutzte, soweit diese sich dafür als geeignet anboten, dass Bauformen, Raumgrössen usw. aber von den antiken Vorgängerbauten unbeeinflusst blieben. Zu weit war die Zerstörung der antiken Bauten schon fortgeschritten, als dass sie noch einen bestimmenden Einfluss hätten ausüben kön-

nen. Etwas anders verhält es sich nur im unmittelbaren Randbereich der antiken Strasse, wo man stärker auf die noch anstehenden antiken Mauern zurückgriff.

Antike Bauten

1) *Odeion und "Pilastersaal"*

Der gesamte Bereich des zusammengehörigen Baukomplexes von Odeion und "Pilastersaal" konnte ausgegraben und aufgenommen werden (Abb. 3. 5-7). Die Abfolge der Bauphasen stellt sich jetzt so dar, dass neben dem hellenistischen Odeion sich schon in hellenistischer Zeit ein quadratischer Saal von etwa 8×8 m Grösse befand. Diese Gesamtanlage scheint von Anfang an zur Strasse hin eine gemeinsame Vorhalle gehabt zu haben. Schon in hellenistischer Zeit muss ein Umbau des Saales erfolgt sein, bei dem die Odeionanlage beeinträchtigt wurde.

Der Saal hatte in der hellenistischen Phase eine grosse rechteckige Nische in der Rückwand. Seine auffallend nachlässig gebauten Wände waren, einschliesslich der rechteckigen Nische, verputzt.

In der frühen Kaiserzeit, höchstwahrscheinlich in der augusteischen Epoche, erhielt das Odeion eine neue Mörtelmauer als westliche Begrenzung und im Zusammenhang damit zwei Mauerpfeiler als Abschluss der Orchestra. Der Saal wurde nunmehr durch Auskleidung mit Marmor zum "Pilastersaal" umgestaltet (Abb. 5-7). In dichten Abständen wurden die Wände, mit Ausnahme der Südwand, durch marmorne Reliefs gegliedert. Allerdings beschränkte sich diese vor- und rückspringende Gliederung mit grosser Wahrscheinlichkeit auf die Zone der reliefierten Orthostaten. Pilasterkapitelle mit dorischem Kymation und Blütenrosetten saßen unmittelbar auf den Orthostaten auf (Abb. 9). Darüber folgten ein schmaler Architrav, ein Triglyphenfries und eine Blütensima. Da diese Wandgliederung nur bis etwa in halbe Wandhöhe reichte, ist anzunehmen, dass die Wände darüber verputzt waren.

Die Rückwand des Saales war durch die nunmehr zur Apsis umgestaltete Nische besonders betont. Eine Giebelarchitektur von kühler Eleganz bildete die Umrahmung der Apsis (Abb. 5-7). Diese setzte über einer als Wand durchgehenden marmorverkleideten Sockelzone in Höhe der Orthostatenkapitelle an (Abb. 6). Der Giebelarchitrav nahm die Formen des über der Orthostatenzone liegenden Architravs in bedeutend grösserer Höhe wieder auf. Eine Einarbeitung in der Giebelmitte könnte zur Befestigung etwa eines Bronzeschildes gedient haben.

In dem bühnenartig erhöhten Raum der Apsis stand ein einst marmorverkleidetes, breites Postament, auf dem sich eine monolithische Marmorbasis mit einer Statue erhob. Die hinabgestürzte Basis fand sich vor der Apsis im Saale, der Portraitkopf (Abb. 10) der männlichen Statue lag zwischen Apsis und gestürzter Basis, auf dem Fussboden.

Für die Datierung der von uns als augusteisch angesprochenen Ausgestaltung des Saales mit Marmororthostaten, Apsis und Statue gibt es bisher nur stilistische Anhaltspunkte. Diese fügen sich allerdings zu einem dichten Mosaik. Die Argumente wurden bisher im Rahmen eines Vortrages zur Diskussion gestellt⁴. Endgültige Schlüsse sollen der Hauptpublikation vorbehalten bleiben. Soweit bisher erkennbar, fügen sich auch die bedeutendsten Neufunde der Grabung 1974 — der erwähnte Portraitkopf und das einzige weitere erhaltene Orthostatenrelief, mit der Darstellung eines siegreichen Kampfhahnes (Abb. 8. 9) in die augusteische Kunstepoche ein.

Die durch die Grabung 1974 hinzugewonnene epigraphische Evidenz — Künstlerinschrift an der Statuenbasis und einige Namen am Wandarchitrav — bedarf noch eingehender Prüfung und Bearbeitung.

Das Relief mit dem Kampfhahn stand noch aufrecht auf seiner Basis, unmittelbar

⁴ Vorträge gehalten von W. Radt in Istanbul und Athen, 1974.

westlich der Apsis. Dieses Relief und die beiden Waffenreliefs der NW-Ecke — mit Piloshelm, bzw. mit Schwert und Lanze—⁵ sind als einzige an ihren alten Standplätzen gefunden worden. Das ebenfalls zugehörige Panzerrelief⁶ konnte keiner bestimmten Basis zugewiesen werden. Von mindestens 18 Orthostatenreliefs des Saales sind nur diese vier bei der Ausgrabung angetroffen worden. Das zum Panzerrelief gehörige Oberteil befindet sich von früher her im Pergamonmuseum in Berlin. Ein weiteres Panzerrelief scheint verschollen zu sein⁷. Möglicherweise sind noch andere Reliefs aus dem Saal in die Umgebung verschleppt worden wo schon viele seiner Bauteile sich, in byzantinische Mauern verbaut, wiederfanden. Es besteht also noch eine gewisse Hoffnung auf weitere Relieffunde.

Zu der schon 1973 ausgegrabenen kleinen Jünglingsstatue⁸ fanden sich weitere Fragmente in Sturzlage in der NW-Ecke des Saales. Die Statue konnte weitgehend wieder zusammengesetzt werden, wenn auch der Kopf weiterhin fehlt. Sie lehnte sich mit dem linken Arm auf eine mit Gewand drapierte Stütze und hielt in der Linken ein Schwert. Noch deutlicher als im Vorjahr wurde die Tatsache, dass die Statue bereits in antiker Zeit zerbrochen war und wieder geflickt und überarbeitet wurde.

Architekturteile einer fensterartigen Nischenumrahmung, unmittelbar neben der Statue gefunden, deuten darauf hin, dass diese einst in einer marmorurnahmen Wandnische westlich der Apsis und oberhalb der in halber Raumhöhe umlaufenden Gebälkzone aufgestellt war.

⁵ Vgl. AA 1974, 279, Abb. 11. 12. AJA 78, 1974, Taf. 31, Fig. 22. 23.

⁶ Vgl. AA 1974, 279, Abb. 10. AJA 78, 1974, Taf. 31, Fig. 24.

⁷ *Altert. v. Perg.* VII 2, 278 f. mit Beibl. 38, Nr. 348 A (Oberteil zu unserem Relief). 348 B : dieses wohl zusammengehörig mit dem verschollenen (?) Stück 348 a.

⁸ Vgl. AA 1974, 281, Abb. 13. AJA 78, 1974, Taf. 31, Fig. 25.

Der Fussboden des Saales (Abb. 6) ist in seiner frühromischen Ausgestaltung fast vollständig erhalten. Es muss noch unentschieden bleiben, ob das an der N-, W- und O-Seite wie ein Rahmen umlaufende Zinnenmosaik der hellenistischen Bauphase angehört, worauf einige Anzeichen hindeuten. Die grosse Mittelfläche besteht aus einem sicher römischen Marmorplattenboden, dessen Gliederung, diagonal zur Ausrichtung des Saales verläuft. Späte Ausflickungen und Veränderungen sind deutlich festzustellen.

In seiner römischen Gestalt hatte der Baukomplex von "Pilastersaal" und Odeion zwei zusammenhängende Nebenräume auf seiner W-Seite (in G 6-7), die von Osten, d.h. von der Vorhalle des Odeions aus, zugänglich waren. Der Zweck dieser Räume ist bisher unbekannt. Südlich des "Pilastersaales", im Gebiet der Vorhalle, wo 1973 schon zwei ältere Zisternen freigelegt wurden, kamen im gewachsenen Fels mehrere Einarbeitungen zur Aufnahme grosser Vorratskrüge zutage. Die Einarbeitungen weisen auf eine frühere Benutzung des Areals zu Wohn- oder Gewerbezwecken hin. Frühe Keramik (hellenistisch, klassisch, archaisch) fand sich in der Vorhalle relativ häufig. Bauliche Zusammenhänge waren nicht festzustellen.

2) *Badeanlage* (Abb. 13-17)

Nordwestlich des Odeion und weiter hangaufwärts (FG 4-5) wurde eine römische Badeanlage fast vollständig ausgegraben (Abb. 13). Nur ihr südlicher Teil, in dem sich bereits ein rundes Becken (in G 5) abzeichnet, konnte noch nicht gänzlich freigelegt werden. Der römische Baukomplex reichte einst vermutlich in Hang-Terrassenbauweise nach Süden bis zur antiken Strasse, wobei die am Strassenrand ausgegrabenen Räume (in EFG 6) das Untergeschoss zu den darüberliegenden Räumen der Badeanlage bildeten. Ein schmaler Zugang war über eine Treppe unmittelbar westlich der Nebenräume des Odeion von der antiken Strasse aus

vorhanden. Der Haupteingang lag im Westen, an der Kanalgasse, im Bereich E 5.

Bisher kann die Badeanlage nicht als Therme bezeichnet werden, da sich keinerlei Vorrichtungen zum Erhitzen der Räume oder des Wassers fanden. Lediglich Zuleitungsrohre und Abwasserkanäle wurden festgestellt. Der Komplex unterlag zahlreichen Umbauten während seiner Benutzung in römischer Zeit. Seine letzte Ausgestaltung erfuhr er, wie Münzfunde auf dem Fussboden des Saales und ein marmorner Erotenkopf (Abb. 17) aus einer Nische in der Nordwand zeigen, in der Zeit gegen 200 n. Chr.

Ein ca. 9 × 13 m grosser Saal ist im Norden durch ein apsidenförmiges Badebecken erweitert. Seitlich besitzt das Becken zwei bogenüberdeckte Nischen. Es ist über eine niedrige Brüstungsmauer und zwei abwärtsführende Stufen zugänglich. Becken, Stufen und Brüstung waren einst, ebenso wie die Wände des Saales, mit Marmor verkleidet. Vor dem Badebecken befindet sich ein Mosaikfussboden mit geometrischen Motiven (Abb. 14). Er ist gegenüber dem Plattenfussboden des übrigen Saales einige Zentimeter abgesenkt. Ein steinerner Ausfluss deutet darauf hin, dass das Mosaik ständig ein wenig unter Wasser gehalten wurde, und der Raum vor dem Badebecken so als Durchgangsspülbecken für die Füsse diente.

Am Ostende des Mosaikbodens stand auf einem säulenförmigen Fuss ein grosses rundes Handwaschbecken aus Marmor. Die halbrunde kleine Nische darüber enthielt die erwähnte marmorne Erotenstatuette, deren Kopf dort gefunden wurde.

Bei der letzten Ausgestaltung des Badesaales wurden einige Veränderungen vorgenommen, die sowohl der inneren Unterteilung, wie der Festigung gegen Handdruck und Erdbeben gedient zu haben scheinen: zwischen die Rückward und ursprünglich davor freistehende Säulen wurden zwei trennende Mauern aus Ziegeln eingeschoben. In die NO-Ecke

wurde ein Treppenhaus eingebaut (Abb. 15). Auf der O-Seite wurde der Saal durch Abtrennen eines kleineren Raumes verkürzt. An den meisten Saalwänden liefen gemauerte Sitzbänke um, in der letzten Bauphase errichtete man am W-Teil der N-Wand eine Reihe von vorgeblendeten Ziegel-nischen, die offenbar als Wand-schränke benutzt wurden. Ihre regalför-mige Innenaufteilung ist am Mauerwerk noch abzulesen.

Die monolithen Marmorsäulen der Säulenreihe im N-Teil des Saales wurden in Erdbeben-Sturzlage auf dem Stein-plattenboden gefunden (Abb. 13). Sie standen ursprünglich auf einem älteren Stylobat aus Trachytgestein⁹. Dieser Stylobat ist offenbar der letzte, wiederverwendete Rest eines hellenistischen Gebäudes, das vor dem römischen Bad hier bestand. Allem Anschein nach handelt es sich um Überbleibsel des Peristylhofes eines hellenistischen Hauses. Eine Anzahl von dorischen Trachytkapitellen u.a. Architekturteilen, die in der römischen Anlage sekundär verbaut waren, erhärten diese Annahme. Die Bearbeitung der Baugeschichte des Bades wird interessante Aufschlüsse für den Übergang der hellenistischen in die römische Bebauung des Bezirks geben. Nach ihrer Lage dürfte auch die grosse Terrasse hellenistischer Zeit, die, östlich an das Bad anschliessend, unmittelbar nördlich über dem Odeion liegt, zu den hellenistischen Vorgängerbauten des Bades gehört haben.

Der Raum oder die Räume unmittelbar südlich des grossen Badesaals, ebenso wie der zwickelförmige Eingangsraum des Badebezirks an der Gasse im Westen (EF 5), sollen in der nächsten Kampagne geklärt werden. Dann muss sich auch erweisen, ob der seltsame Bau westlich der

⁹ Vgl. z.B. den hellenistischen Peristylhof des "Attaloshauses" mit seinem Trachytstylobat. Motivisch ähnlich ist auch ein Mosaik aus der römischen Phase des Attaloshauses (2. Jh. n. Chr.), W. Dörpfeld, AM 32, 1907, 167 ff. 183 f. 189. Mosaik: Taf. 16, unteres Feld (aus Raum 36).

Kanalgasse (DE 4-5), also etwa gegenüber dem Haupteingang zum Bad, eine öffentliche Toilettenanlage war. Die Kanäle, die den Raum an zwei Seiten umziehen, und die als reine Abwasserkanäle angelegt sind, scheinen dafür zu sprechen.

3) Deutung der Gesamtanlage

Schon durch ihre allseits von Strassen bzw. Gassen eingeschlossene Lage und ihre einheitliche Ausrichtung auf die Hauptstrasse erscheinen die Räumlichkeiten von Odeion/Pilastersaal und Badeanlage/Strassenrandbauten zu einem grossen Baukomplex zusammengefügt. Wenn dieser Komplex auch sicher aus - vielleicht ursprünglich disparaten - Teilen gewachsen ist, scheint doch in der frühen Kaiserzeit ein Zusammenschluss der Bauteile stattgefunden zu haben, der eine Deutung als kleines Gymnasion, eine Art Sportschule etwa, rechtfertigen könnte. Wenn es wirklich sechs antike Gymnasien in Pergamon gab¹⁰, dann können diese nicht alle die Ausmasse des grossen und bekannten Gymnasion, oder auch nur seiner drei Teilabschnitte, gehabt haben. Kleinere Anlagen sind vorauszusetzen. Eine von diese haben wir möglicherweise entdeckt. In dem siegreichen Kampfhahn, dem Dioskurenhelm und den Waffen der erhaltenen Reliefs des "Pilastersaals" mag man symbolische Hinweise auf den Zweck der Bauanlage sehen: die Förderung von Kampf und Sieg in sportlichen Wettkämpfen¹¹. Dass dazu die Körperpflege in einem Bad und auch die theoretische Ausbildung in einem "Hörsaal" (Odeion) gehörte, erscheint plausibel.

Geeignete Räume für gymnastische Übungen können sich im Obergeschoss, über den Räumen der Strassenrandbebauung, befunden haben, auch wenn nichts davon erhalten ist. Die Treppe in der NO-Ecke des Badesaals weist sogar auf noch

ein zweites Obergeschoss hin. Durch die Hang- und Stockwerksbauweise ergaben sich viele Möglichkeiten zur räumlichen Ausdehnung. Wenn die Anlage auch nach der Zeit der Gründung¹² weiter ausgebaut und verändert wurde - besonders deutlich bei den Baderäumen - lag dies nur im Sinne einer lebendigen Weiterentwicklung.

4) Restaurierung (Abb. 11. 12. 15)

Unmittelbar im Anschluss an die Ausgrabung konnte 1974 der Bereich von Odeion/Pilastersaal mit einem Schutzdach versehen werden. Die Vorterrasse wurde wiederhergestellt. Alle Orthostatenreliefs wurden in Edelmetall abgegossen und die Kopien an Ort und Stelle aufgestellt. Abgüsse von Basen und Kapitellen runden das Bild ab.

Die fast vollständig vorhandenen Teile des Marmorgiebels der Apsis wurden vor derselben am Boden aufgebaut. In der kommenden Kampagne soll der Giebel in seiner alten Höhe wieder hergestellt werden. Geplant sind auch eine weitere Restaurierung der Sitzstufen des Odeions und die Wiederaufrichtung der Säulen im grossen Saal der Badeanlage.

5) Zisterne

Bei der Klärung des westlichsten antiken Raumes der Strassenrandbebauung bis auf den Fels wurde eine antike Zisterne freigelegt (in E 6). Die Zisterne wurde in sorgfältig beobachteten Abhüben bisher über 3 m tief ausgeleert. Ein Ende ist noch nicht abzusehen. Der Befund an gut erhaltenen Gefässen und Terrakotten aus hellenistischer Zeit ist ungewöhnlich reich. Weitere Zisternenbefunde im Wohnstadgebiet sind zu erwarten. Sie werden erst-

¹⁰ Nach E. Boehringer in Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient (1959), 125. Vgl. Schröder, AM 29, 1904, 160.

¹¹ Zu Hahnenkämpfen, Sportschulen und dem Kampfhahn als Symbol für sportliche Siege vgl. RE VII 2213 ff. s.v. Hahnenkämpfe (Schneider).

¹² Die Portraitstatue in der Apsis des "Pilastersaals" stellte wohl am ehesten den Stifter der baulichen Neusstattung dar. Der Saal könnte als Kultraum für siegverleihende Gottheiten, und zugleich zur Erhöhung des Ruhmes des Stifters gedient haben. Vgl. Chr. Börker, JdI 88, 1973, 316 (wohlhabende Bürger als Stifter bei Gymnasion-Bauten).

mals eine breite Übersicht über die speziell pergamenisch-hellenistischen Keramikgattungen erbringen.

Trajaneum

Unter der Leitung von U. Rombock wurde am Trajaneum mit der Ausräumung der hoch mit Schutt gefüllten Substruktionsgewölbe begonnen. Neben zahlreichen Architekturfragmenten vom Tempel fand sich im Schutt der reich ornamentierte, beschuhte Fuß einer marmornen Kolossalstatue. Zwischen Trajaneum und Bibliothek wurde das Gelände geräumt und mit Gewölbeschutt eingeebnet, um einen Arbeits- und Lagerplatz für die geplanten Restaurierungsarbeiten zu gewinnen. Die zeichnerische Bestandsaufnahme der Architekturfragmente wurde beträchtlich ergänzt. Der Schwerpunkt lag bei Stücken, die auf die Theaterterrasse hinabgefallen waren. Vom Parkplatz der Akropolis bis zum neuen Lagerplatz beim Trajaneum wurde eine Auffahrtsrampe für schwere Lastfahrzeuge hergerichtet.

Erforschung der Stadtmauern

M. Klinkott konnte, assistiert von G. Pfeff, die Vermessung und Aufnahme der byzantinischen Stadtmauer im Bereich ihres Südriegels am Gymnasion fortführen. Die Aufnahme wurde hier im wesentlichen abgeschlossen.

W. Schirmer studierte die antiken Stadtmauern zur Vorbereitung einer Neuaufnahme und zeitgemässen Veröffentlichung. Das Projekt der Stadtmauer-Bearbeitung wird vom Institut für Baugeschichte der Universität Karlsruhe betreut.

Bauarbeiten

Mit dem Bau von Arbeitsräumen auf dem Gelände des Grabungshauses konnte begonnen werden. Der Untergeschoss-Rohbau wurde fertiggestellt.

Die Errichtung eines Schutzdaches über Odeion/Pilastersaal in der Wohnstadtgrabung stellte ein eigenes Bauvorhaben beträchtlicher Grösse dar.

Eine Auffahrtsrampe zum Trajaneum für Lastfahrzeuge wurde fertiggestellt.

Aufarbeitung in den Depots

Die Bearbeitung der Funde aus der Wohnstadtgrabung (zeichnerische, statistische und fotografische Aufnahme) ist auf dem Laufenden. Überhänge vom Vorjahr konnten aufgearbeitet werden.

Darüberhinaus war es möglich, Fundkomplexe aus älteren Grabungen gründlich zu sichten und zu sortieren.

Die Aufarbeitung der Kleinfunde aus dem Asklepieion wurde zur Vorbereitung des dritten Bandes der Publikation fortgesetzt (G. de Luca).

Für das byzantinische Fundmaterial konnte durch die Unterstützung von Judith Herrin (Dumbarton Oaks) ein erster Überblick gewonnen und eine Systematik aufgestellt werden.

Fotothek

Für die Pergamon-Fotothek wurden während der Kampagne 1980 neue Fotos hergestellt, 2260 Kontaktabzüge angefertigt und archiviert, sowie 1200 Vergrößerungen hergestellt, 1850 auf Karton aufgezo-gen und archiviert. Ein Teil des Überhanges aus alten Kampagnen konnte dadurch aufgearbeitet werden.

Restaurierung

Die Hauptarbeit der Restauratoren bestand im Ergänzen und Abgiessen der Marmorreliefs aus dem Pilastersal, sowie im Zusammensetzen und Aufsockeln von Marmorskulpturen. Aussenarbeiten, wie Befestigung von Mosaiken und Marmor-Wandverkleidung, Sicherung von Malereifragmenten, Zusammensetzen von Architekturteilen wurden überall in der Grabung durchgeführt. Daneben lief die Restaurierung von Keramik Münzen, und anderen Kleinfunden.

Schutzmassnahmen

Die in der Frühjahrskampagne begonnene Bekämpfung des Hausbock-Befalls im Holzwerk der Agora-Depots wurde abgeschlossen. Alle Dächer wurden aufgedeckt, die Dachstühle und Decken mit Schutzmittel gestrichen und die Dächer wieder eingedeckt.

Photogrammetrische Aufnahme der 'Roten Halle'

In einer gesonderten Frühjahrskampagne konnte die photogrammetrische Vermessung der "Roten Halle" (römischer Tempel ägyptischer Gottheiten) in der Stadt Bergama durchgeführt werden¹³. Etwa zwei Drittel des Baubestandes wurden fertig aufgenommen. Ausgehend vom türkischen Vermessungsnetz wurde ein enger Polygonzug um das Gebäude gelegt. Die Polygonpunkte wurden eingemessen und nivelliert. Von diesem Netz aus wurden Passpunkte am Bau lage- und höhenmässig bestimmt. Vier Passpunkte existieren für je ein Bildpaar, wobei zur Überdeckung der Bildpaare je zwei Passpunkte doppelt benutzt wurden. Ebene, von stereoskopischen Bildpaaren nicht erfasste Wandflächen wurden teilweise so auf-

genommen dass die Aufnahme als "Entzerrung" zwischen Passpunkte eingefügt werden kann.

Aufgenommen wurden alle Aussen- und Innenwände des Hauptbaus, Ost- und Westwand des südlichen Rundbaus, Nord- und Westfassade des nördlichen Rundbaus, sowie die Nordecke des westlichen Temenosabschlusses.

Da der Bau sehr hoch ansteht und meist nicht genügend Aufnahmeabstand für eine direkte terrestrische Messung zur Verfügung stand, wurden für eine grosse Anzahl von Aufnahmen zwei Gerüsttürme verwendet. Einige Aufnahmen konnten auch von Fenstern im Obergeschoss umliegender Häuser aus aufgenommen werden.

Die Aufnahmen sind, soweit möglich mit dem Phototheodolit TAF 22 gefertigt. Bei schwierigen Höhenverhältnissen wurden auch die Messkammern Zeiss TMK und Wild P 32 verwendet.

Die Auswertung der photogrammetrischen Aufnahmen wurde im Verlauf des Jahres 1974 durch das Institut für Photogrammetrie und Kartographie der Technischen Universität München durchgeführt.

¹³ Die Frühjahrskampagne, die auch der Bekämpfung des Hausbockbefalls in den Depots an der Agora diente, dauerte vom 23. 4. bis zum 31. 5. 1974. Es nahmen teil: M. Stephani, A. Grün, B. Wendnagel vom Institut für Photogrammetrie und Kartographie der Technischen Universität München; K. Nohlen und O. Ziegenaus (Architekten); Elisabeth Steiner (Fo-

tografie, Haushalt, Verwaltung); W. Radt (allgemeine Leitung).

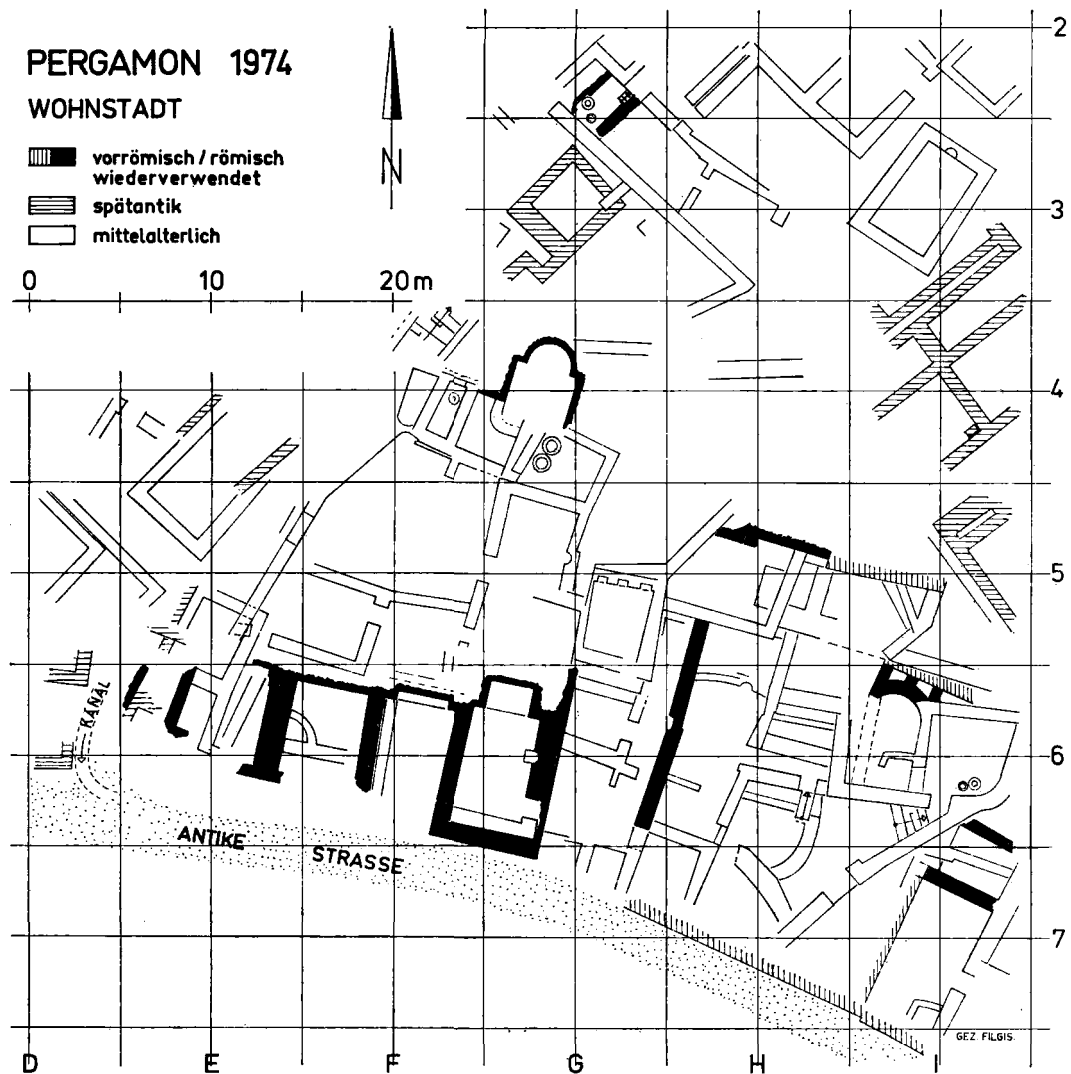
O. Ziegenaus widmete sich der Aufarbeitung von Architekturdesideraten für die Fortführung der Asklepieion-Publikation. Bei der Aufnahme der "Roten Halle" wirkte er beratend mit.

PERGAMON 1974

WOHNSTADT

- vorrömisch / römisch wiederverwendet
- spätantik
- mittelalterlich

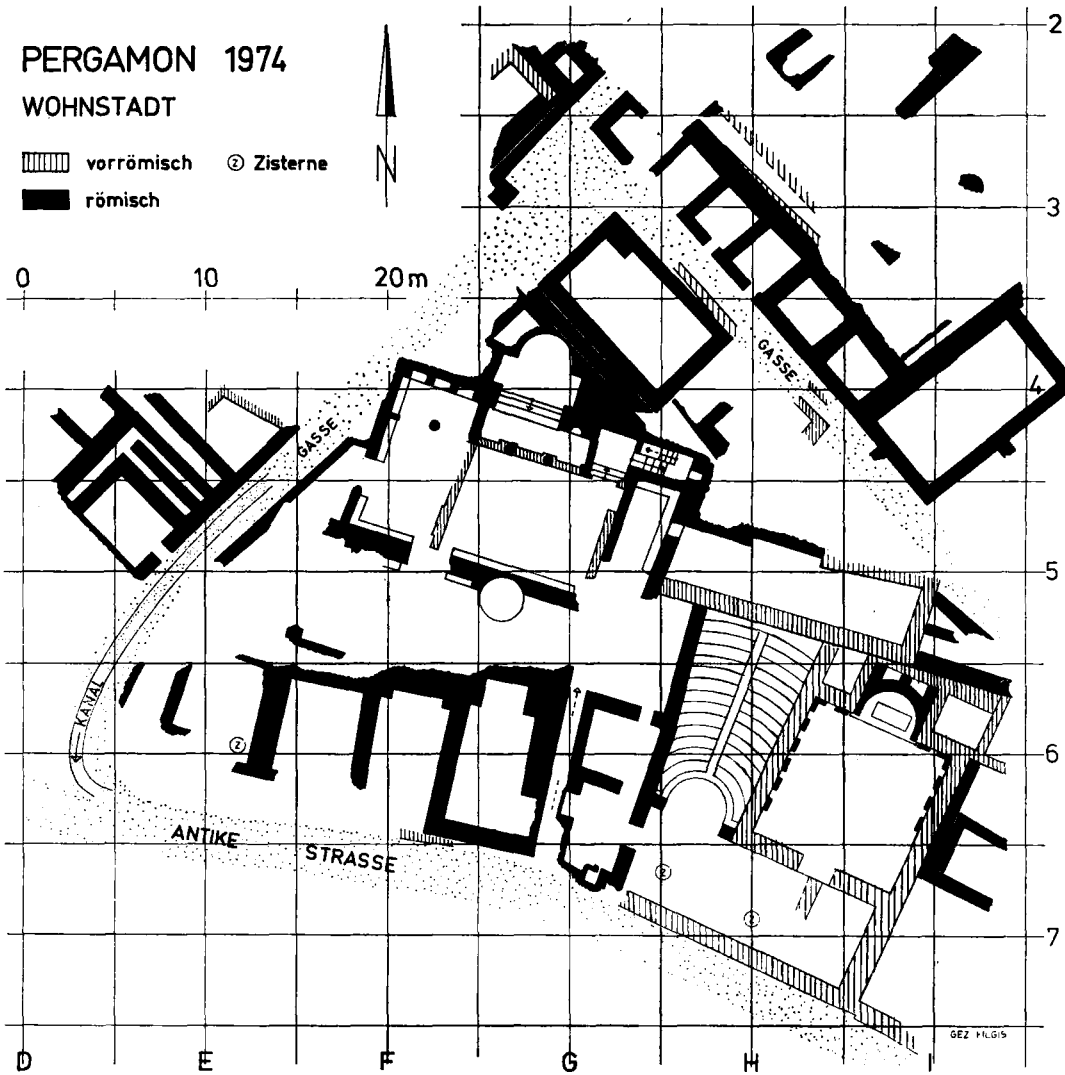
0 10 20m

1 — Mittelalterliche Bebauung. Vorläufiger Übersichtsplan.

PERGAMON 1974
WOHNSTADT

▨ vorrömisch ⊙ Zisterne
■ römisch

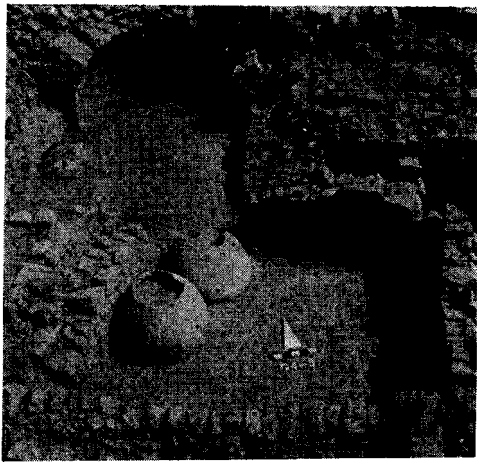
2 — Antike Bebauung. Vorläufiger Übersichtsplan.

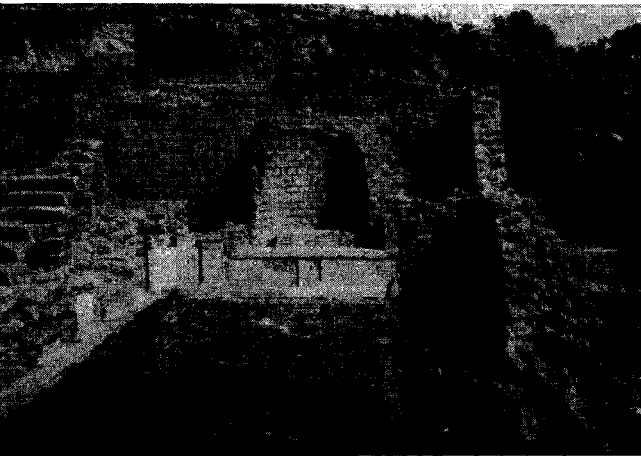
3 — Grabung am Odeion. Blick von Norden.

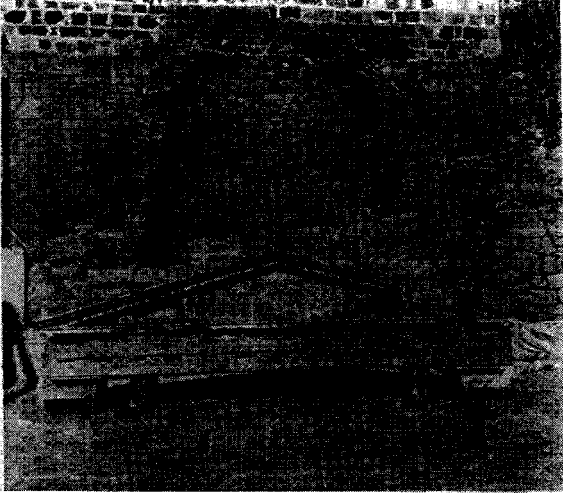
5 — "Pilastersaal". Giebelteile in
Sturzlage vor der Apsis.

4 — Mittelalterliche Überbauung.
der antiken Badeanlage.

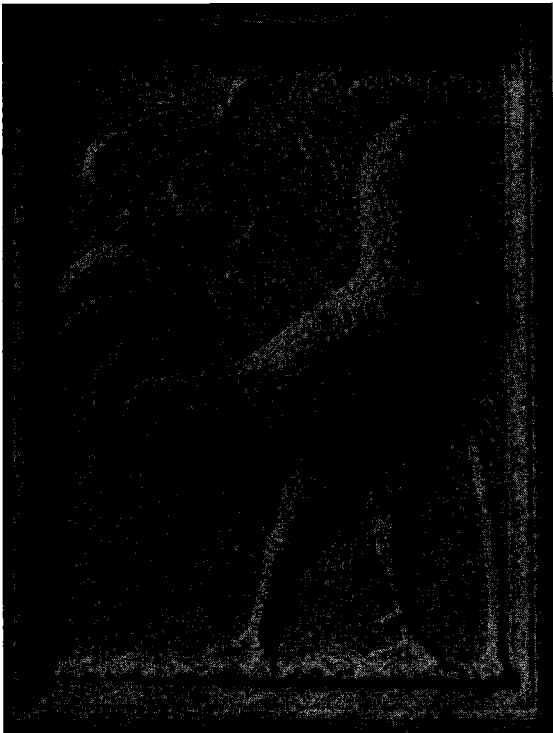
— "Pilastersaal" nach der Ausgrabung. Mit Abgüssen der Reliefs.

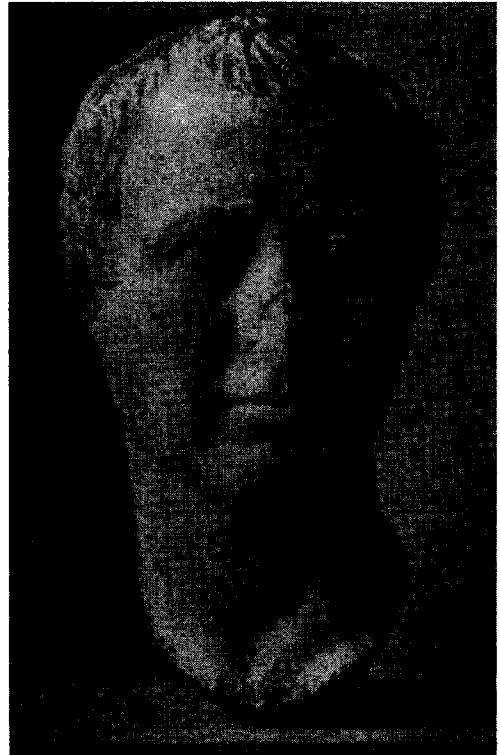
7 — Marmorgiebel im "Pilastersaal".
Vorläufig aufgesetzt.

8 — Kampfhahn-Relief während der Ausgrabung.

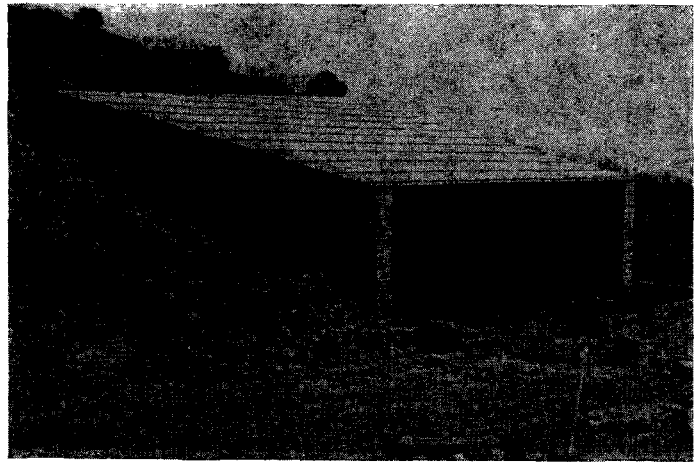
9 — Kampfhahn-Relief, restauriert.

10 — Portraitkopf aus dem Pilastersaal.

11 — Schutzdach über Odeion und "Pilastersaal"
im Bau.

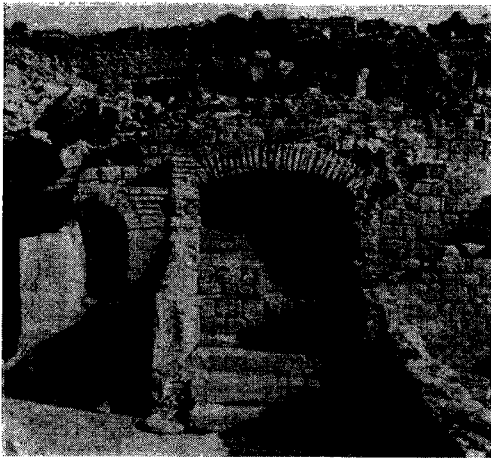
12 — Fertiges Schutzdach über Odeion
und "Pilastersaal".

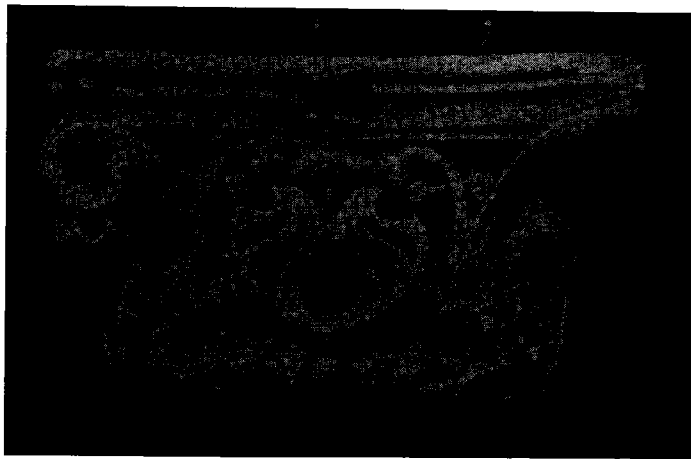
14 — Mosaik vor dem Badebecken.

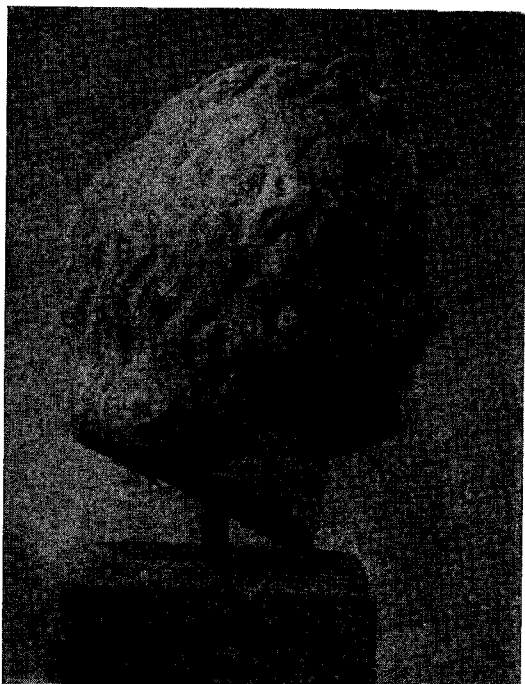
13 — Römische Badeanlage, von Süden.

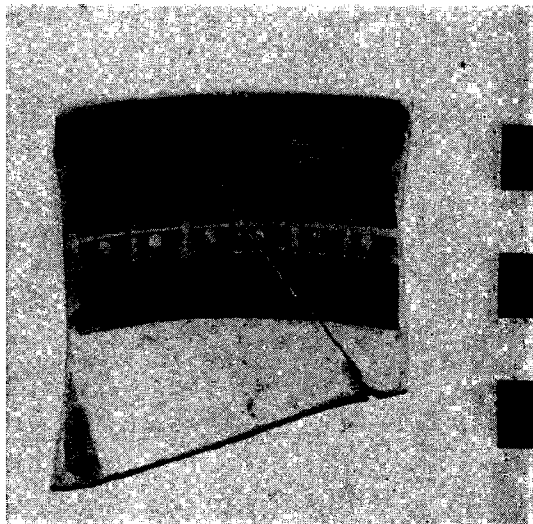
15 — Badeanlage. Restaurierte Ziegelnische im Treppenhaus.

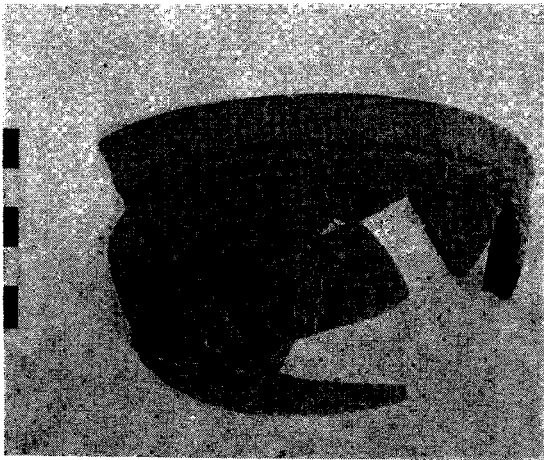
16 — Pfeilerkapitell von der Badeanlage.

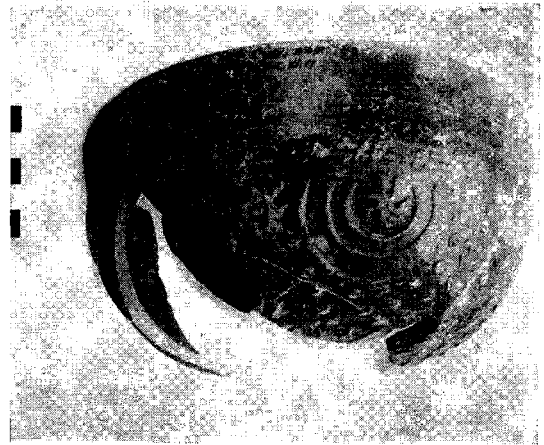
17 — Marmorkopf aus der Badeanlage.

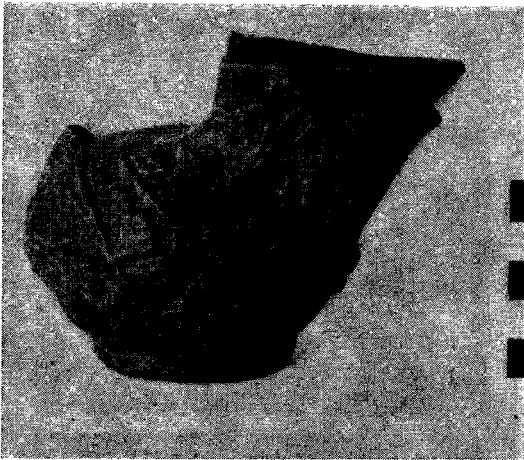
18 — Archaische Scherbe.

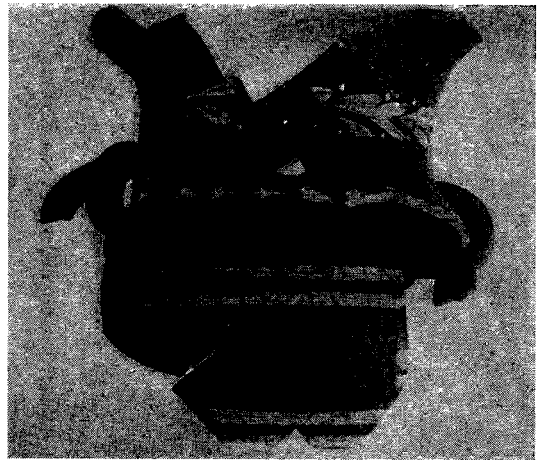
19 — Megarischer Becher.

20 — Megarischer Becher.

21 — Hellenistisches Askosgefäß. Reliefkeramik.

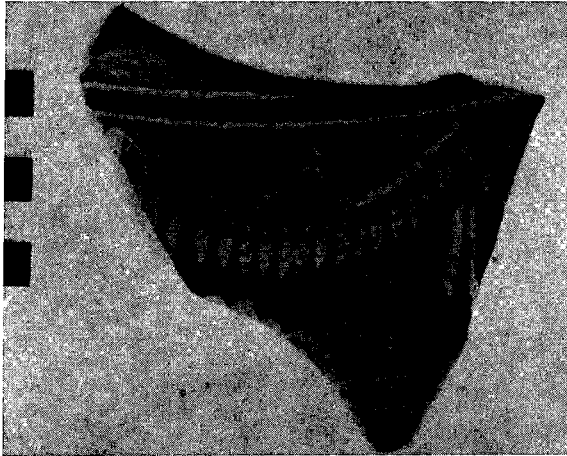
22 — Amphora. Westabhangkeramik. Hellenistisch.

23 — Skyphos. Westabhangkeramik. Hellenistisch.

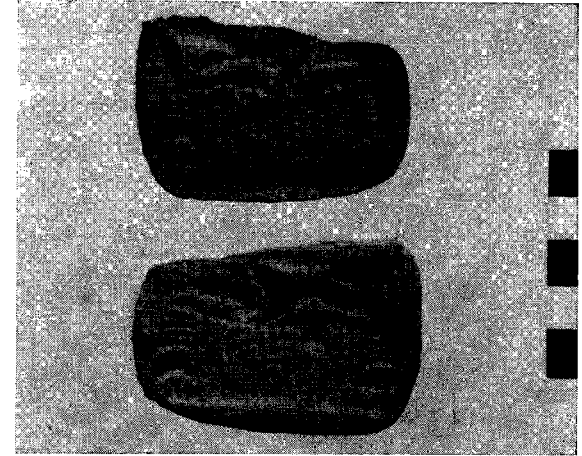
24 — Becher. Westabhangkeramik. Hellenistisch.

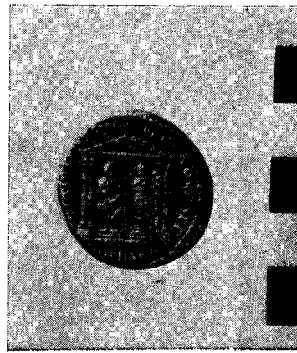
25 — Fragment der Westabhangkeramik. Hellenistisch.

26 — Oberteil einer hellenistischen Kanne.

27 — Tonmatrize für Reliefkeramik, mit Abdruck (oben). Symplegma.

28 — a und b: Münze des Trajan. Bronze. Aus der Badeanlage.

29 — Terrakottaköpfchen des "Strengen Stils".

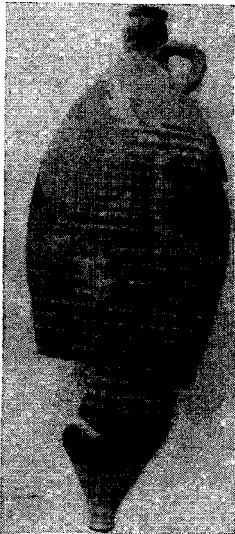
30 — Hellenistisches Terrakottaköpfchen.

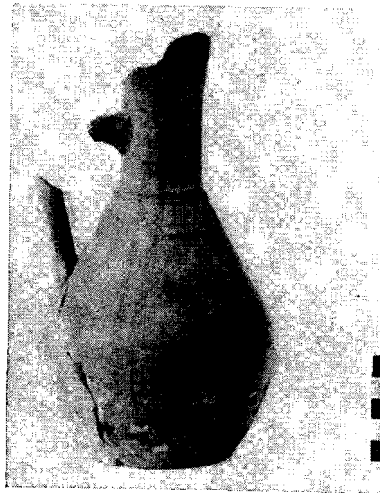
31 — Geflügelter und bekränzter Genius. Terrakotta. Hellenistisch.

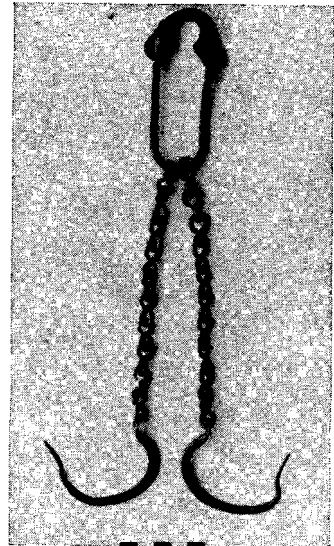
32 — Hermaphrodit. Terrakotta. Hellenistisch.

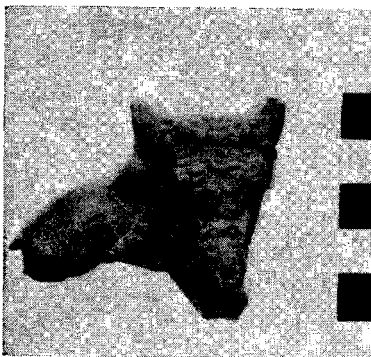
35 — "Water Jar". Gebrauchskeramik. Römisch.

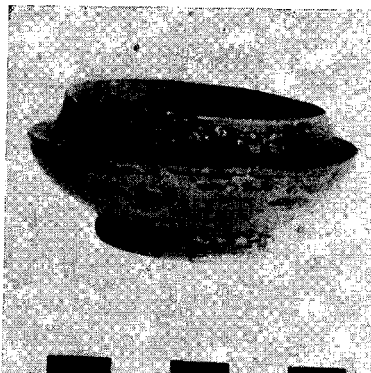
36 — Kanne. Mittelalterlich.

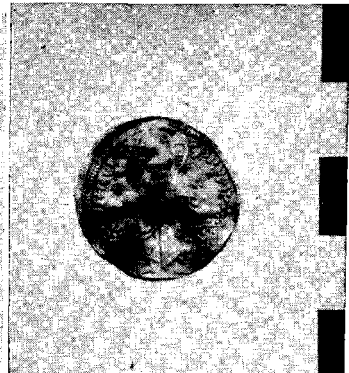
37 — Teil einer Handwaage. Bronze. Mittelalterlich.

33 — Bekränzter Stierkopf. Keramik (Rhyton). Hellenistisch.

34 — Miniaturgefäß. Römisch.

38 — Byzantinische Münze. Silber.

BERICHT DER FORSCHUNGEN IM ALACADAĞ 1974

HANS-GEORG SEVERIN

In der Provinz Antalya, nördlich von Kale/Demre im Bergland des Alacadağ, wurde im September-Oktober 1974 ein field survey des Verfassers durchgeführt; zwei Mitglieder des Teams mußten infolge der durch gewisse Umstände herbeigeführten Verspätung der Termine ihre Teilnahme kurzfristig absagen. Das Projekt wird vom Generaldirektor der Staatlichen Museen Preußischer Kulturbesitz in Berlin, Herrn Prof. Dr. Stephan Waetzoldt, und vom Verfasser getragen. Für die Unterstützung des Projektes sind wir dem Generaldirektor der Altertümer und Museen, Herrn Hikmet Gürçay, zu außerordentlichem Dank verpflichtet; für Förderung danken wir dem Direktor des Museums Antalya, Herrn Tanju Özöral. Tatkräftige Hilfe fand das Unternehmen durch den Regierungsvertreter, Herrn Mete Kırmızı vom Museum Antalya. Bei der freundlichen Bevölkerung des Alacadağ war allgemein die bekannte türkische Gastfreundschaft und Hilfsbereitschaft zu treffen.

Der als Vorbereitung ausgedehnterer Forschungen gedachte survey hatte zum Gegenstand spätantik - byzantinische Denkmäler, insbesondere die Siedlungen, Kirchenanlagen und Bauplastik des 6. Jahrhunderts in Muskar, Alacahisar, Devekuyusu, Karabel/Asarcık, Dikmen und Alakilise; besucht wurden ferner Çağman und Dereağzı.

Die Stätten von Alakilise und Muskar haben zuerst die Reisenden der öster-

reichischen Expedition¹ und Hans Rott² studiert; die Anlagen von Alacahisar, Devekuyusu, Karabel und Dikmen sind Entdeckungen von R. Martin Harrison³.

Der survey sollte, nachdem die Reisen R. Martin Harrisons nunmehr auch schon über ein Jahrzehnt zurücklagen, einen Überblick über den derzeitigen Zustand der Denkmäler ermöglichen und die Frage der Durchführbarkeit dringlicher Forschungsziele klären.

Besonderes Interesse galt der in Kleinasien isolierten Gruppe der Kirchen mit Dreikonchen - Ostabschluß (Karabel, Alacahisar (Abb. 1), Devekuyusu, Dikmen) und der reich ornamentierten, in ihren Motiven sehr stark lokal gefärbten Kalkstein-Bauplastik des Gebietes, für die R. Martin Harrison Verbindungen mit Skulpturen in Istanbul und in Aegypten geltend gemacht hatte⁴. Tatsächlich wären weitgestreckte Verbindungen, etwa mit Aegypten oder Palästina, für diese durch die Berge gegen das Binnenland abgeschlossene, durch Kale/Demre (Myra) und seinen wichtigen Hafen zum Meer geöffnete Gegend sehr gut denkbar. Andererseits sind eindeutige motivische Beziehungen zu jenen Kunstkreisen zur Zeit nicht

¹ E. Petersen und F. v. Luschan, Reisen in Lykien. Milyas und Kibyration (Reisen im südwestlichen Kleinasien, 2), Wien 1889, 38 ff.

² H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien, Leipzig 1908, 316 ff.

³ R. M. Harrison, in: Anatolian Studies 13, 1963, 117 ff.

⁴ Ebenda 148.

belegbar. Es scheint sich im Gegenteil immer deutlicher der eigenständige Charakter der lykischen Bauplastik herauszuklären.

Die Bauplastik der Kirchenanlagen des Alacadağ bietet die seltene Gelegenheit, in Kalkstein arbeitende Werkstätten (Ateliers) zu fassen und zu verfolgen. So können mit großer Wahrscheinlichkeit die Skulpturen der Kirchen von Muskar und Alakilise demselben Atelier zugeschrieben werden⁵, während insbesondere die Ornamentik der bedeutenden Anlage von Karabel Manastır (Abb. 2) auf ein anders geschultes Team weist. Die Bauplastik der Kirche von Alacahisar läßt sich bisher noch nicht an eines dieser Ateliers binden, und die spärlichen Skulpturenfragmente in Devekuyusu und Dikmen lassen zur Zeit keine genauere Beurteilung zu (vereinzelte Neufunde dieses surveys bei Devekuyusu und Dikmen haben keine Klärung gebracht).

Im Gebiet von Karabel/Asarcık, eine kurze Strecke östlich der großen Anlage von Karabel Manastır, sind auf der Hügelkuppe (Akropolis) nun in jüngster Zeit Bauskulpturen (Abb. 3-4) einer bereits von R. Martin Harrison beobachteten Kirchenanlage⁶ sichtbar geworden. Dieser Neufund erscheint insofern besonders wichtig, als 1. das Kapitell (H. ca. 47 cm, unt. Durchm. ca. 30 cm) das erste bisher bekannte Exemplar im Gebiet von Karabel/Asarcık ist (in keiner der vier Dreikonchen-Kirchen konnten bislang Kapitelle

beobachtet werden) und 2. die Ornamentik des Gebälkstücker und des Kapitells sicherlich nicht von jenem Atelier herrührt, das die Anlage von Karabel Manastır ausgestattet hat; so können wir wiederum eine andere Werkstatt fassen.

Außerordentlich wichtige Fragen sind noch ganz offen. Wir kennen z. B. nicht für eine einzige der genannten Stätten den antiken Namen (obschon für dieses Gebiet eine stattliche aus den Schriftquellen gezogene Liste von Ortsnamen zur Verfügung steht), und kein Bau läßt sich bisher auch nur annähernd verläßlich in engerer Spanne datieren: der generelle Ansatz für die ganze Bau- und Skulpturengruppe muß noch "5./6. Jahrhundert" bleiben. Eine relative Chronologie der Kirchenanlagen könnte wohl aufgestellt, aber zur Zeit nicht mit der erforderlichen Evidenz belegt werden. Erst nach Sicherung und Klärung des Baubefundes - hier bieten sich in erster Linie die Anlagen von Karabel Manastır und Karabel Kilise (die Kirche auf der Hügelkuppe) an, nach genauem Studium der sozio-ökonomischen Verhältnisse und nach - hoffentlich baldigen - Inschriftenfunden wird man klarer sehen und u. a. die sich bietende große Chance nutzen können, das Wirken verschiedener Bauplastik - Werkstätten auf relativ begrenztem Gebiet in recht gut erhaltenen, weitgehend ungestörten Anlagen über die Zeitspanne von wohl nur einigen Jahrzehnten hinweg zu verfolgen und zu untersuchen.

⁵ R. M. Harrison, in: *Anatolian Studies* 22, 1972, 187 ff., 197.

⁶ R. M. Harrison, in: *Anatolian Studies* 13, 1963, 136.

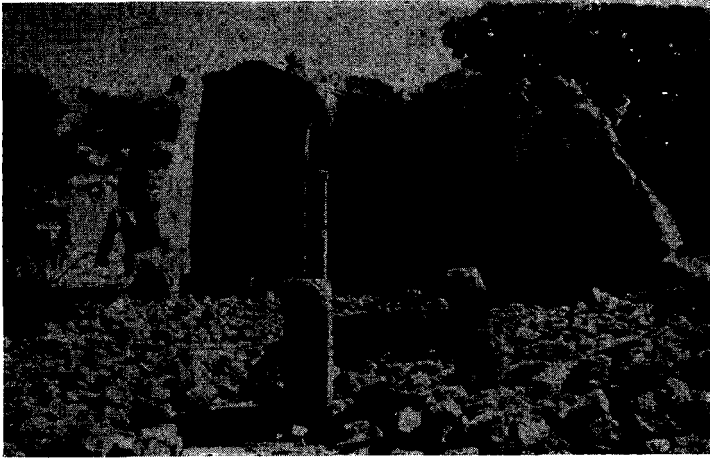

Abb. 1 — Alcahisar (von Westen).

Abb. 3 — Karabel Kilise (Säulenkapitell).

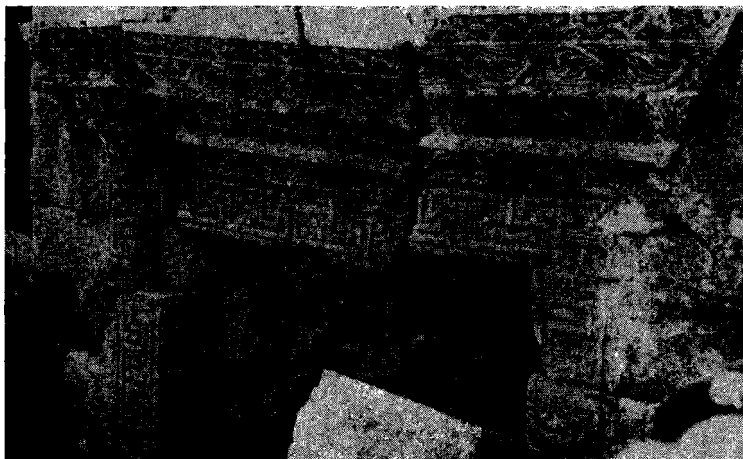

Abb. 2 — Karabel Manastır (West-Tür des Süd-Schiffs).

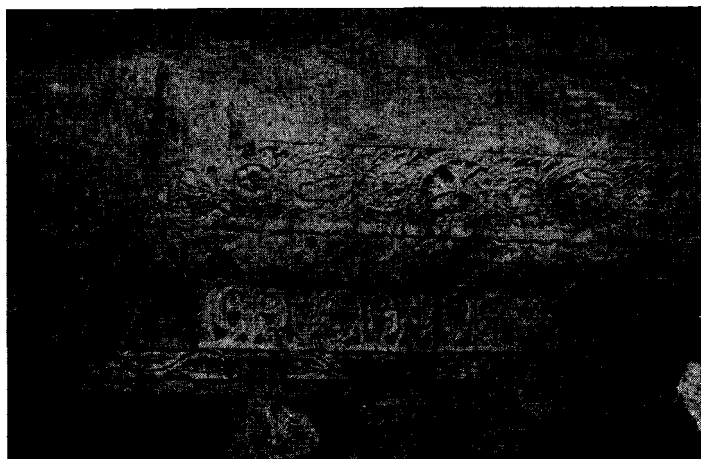

Abb. 4 — Karabel Kilise (Gebälkstück).

ADANA BÖLGE VE GAZİANTEP MÜZELERİNDEKİ URARTU HEYKELCİK VE MADENİ KAPLARI¹

Dr. ORHAN AYTUĞ TAŞYÜREK

A-HEYKELCİKLER :

Urartu'da özellikle bronz heykelcikler konusunda bugüne kadar en çok buluntu veren merkez muhakkakki Toprakkale'dir². Daha çok bir tahtın bronz aksamı olması gereken heykelcikler ve fildişi figürinlerden başka, Altıntepe'de keza fildişi³, Kayalidere⁴ ve Darabeyde bronz⁵, Karmir-Blur'da keramik ve bronz heykelcikler bu konuda tanınan belli başlı örneklerdir⁶.

Halen Adana Bölge Müzesinde 4 adedi bronz ve 1 adedi pişmiş toprak olmak üzere 5 adet Urartu heykelciği yer almaktadır.

1 - *Bronz arslan heykelciği*; No. 1414 (Res. 1, a-c).

Boyutlar; Taban uz : 10 cm.

Taban-baş H : 5 cm.

Et kalınlığı : 0.3 cm.

¹ Çizimleri yapan Adana Bölge Müzesi Asistanı Arkeolog Rifat Ergeç ve Ankara Üniversitesi D. T. F. Arkeoloji bölümü 3. sınıf öğrencisi Ferda Baltalı'ya ayrıca müzesindeki bazı eserlerin burada yayınlanmasına izin veren Gaziantep Müzesi Müdürü Sayın Hasan Candemir'e teşekkürü borç biliriz.

² Bak. R. D. Barnett, The Excavations of the British Museum at Toprakkale, Iraq, 12 (1950), pl. V-VII; (1954), pl. III; M. N. van Loon, Urartian Art, (İstanbul, 1966), pl. XI-XIX.

³ Bak. T. Özgüç Altıntepe II, (Ankara, 1969), lev. XXXIV-XLI.

⁴ Bak. S. Lloyd-C. A. Burney, Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere TAD. XIV-1, 2 (1966), s. 222. pl. 4.

⁵ Bak. E. Akurgal, Urartäische und Altiranische Kunstzentren, (Ankara, 1968), abb. 7,24

⁶ Bak. M. Riemscheider, Das Reich am Ararat, (Heidelberg, 1965), pl.50; B. Piotrovsky, Urartu (Archaeologia Mundi), 1969, pl. 27, 65, 88, 106.

Bronzdan ve dökülmek suretiyle elde edilen eserin içi boştur ve tipik Urartu arslanlarında olduğu gibi ağzı kükrer halde gösterilmiş⁷, yere yayılarak oturmuş ve başını 90 derece sola çevirmiş durumda tasvir edilmiştir. Arslanın kuyruğu sırtının üstüne çöreklenmiş durumdadır. Sol göz kontur hatlarının belirli olmasına karşılık, sağ göz diğerine kıyasla pek belirli değildir. Figürün sağ arka ayağının üzerinde bir çivi yer almaktadır. ve sol arka ayak çivinin bulunması gereken yerden kırılmıştır. Ön ayaklarında kırık olan figürün sağ ön ayağının yakınında, figürün gerisine rastlayan yönde, 2,4 cm. çapında bir halka yer almaktadırki, bu hususlar eserin, kutu vs. gibi bir objeye raptedilmiş bir kapak gibi kullanıldığını ortaya koymaktadır.

2 - *Bronz geyik heykelciği*; Env. No. 144. 5. 1971 (Res. 2a-b).

Boyutları; Ön ayaktan-arka ayağa : 9 cm.

Boynuz üstünden ön ayak, altına : 7,5 cm.

Et kalınlığı : 0,1-0,2 cm.

Bronzdan ve dökülmek suretiyle vücuda getirilen bu geyik figürünün de içi boştur ve Urartu kemerleri üzerinde yer alan arslan, boğa keçi vs., figürlerinde olduğu gibi, heykelcik burada da gallop halinde gösterilmiştir (Res. 2a)⁸ Arka ayak tabanları birleşik, ağzı açık boynuzları çatallı

⁷ Bak. dipnot 3; Y. Boysal, Aznavurda definenilerin ortaya çıkardığı Urartu eserleri, Belleten, XXV (1961), s. 212, res. 1.

⁸ Bak. O. A. Taşyürek, Urartu Kemerleri, (Ankara, 1975), res. 1-7.

olan ve oldukça iyi işçilik gösteren figürün sola bakan yan yüzü yer yer tahrip olmuş durumdadır (Res. 2b).

3 – *Bronz stilize kartal heykelciği*; No. 1860 (Res. 3a b, Fig. la-b).

Boyutları; Uzunluk : 5,4 cm.

Kanatlar arası genişlik : 3,8 cm.

Urartu kazanları üzerinde yer alan siren figürlerinde olduğu gibi⁹, bir Urartu kemerinin sol ucu üzerine kanatları ve gövdesinden bronz çivilerle perçinlenmiş olarak monte edilmiş bulunan bu bronz kartal figürde bir heykelcik kabul edilebilir. Figüre sırttan bakıldığında kanat ve kuyruk telekleri ile diğer tüylerinin detaylı bir şekilde işlendikleri dikkati çekmektedir¹⁰. Baş kısmında ise, gözün daire şekilli bir kabarcık halinde gösterildiği, aşağı doğru kıvrılmış durumda tasvir edilen gagaya yandan bakıldığında, ağız işlenişinin Kelermes¹¹ ve Ziviye¹² buluntuları üzerinde yer alan figürlerin ağız işlenişleri ile aynı karakterde olduğu anlaşılmaktadır. Figürün monte edildiği kemerin uç kısımları üzerinde yer alan arslan figürlerinde üst çenelerin yuvarlak birer kabarcık şeklinde gösterilmiş olması, eserin Ord. Prof. E. Akurgal tarafından “Geç Urartu sanat stili” (Kübik stil) olarak nitelenen sanat çağında (M. Ö. 625-585) vücuda getirilmiş olduğuna dikkati çekmektedir¹³.

4 – *Bronz stilize kadın heykelciği*; No. 1626 (Res. 4, a-c).

h : 6,2 cm.

Muş ili, Bulanık ilçesinin doğusunda, “Later” adlı köy civarında bulunduğu, eseri müzeye getiren eski eser satıcısı

⁹ Bak. E. Akurgal, Urartäische und Altiranische Kunstzentren, lev. X a.

¹⁰ Krş. aynı yer.

¹¹ Krş. aynı eser, res. 94.

¹² Krş. A. Godard, Le Tresor de Ziviye, (Haarlem, 1950), fig. 25.

¹³ Bak. E. Akurgal, Urartäische und Altiranische Kunstzentren s. 73 vd.

tarafından ifade edilen heykelcik; baş örtülü, ayaklarını açıkta bırakan bir elbise ile giyimli, muhtemelen bir kadın figürünü temsil etmektedir. Omuz başları birer çıkıntı halinde belirlenen, yüz ve gövde hatları bir hayli yıpranmış durumdaki eserin tabanında bir delik yer almakta ve 39 cm. uzunluk ve 0,8 cm. çapındaki bir bronz çubuğun uç kısmı bu deliğin içine yerleşmektedir, bu hali ile eserin bir nevi alem yada âsâ olarak kullanılmış olabilmesi ihtimal dahilindedir.

5 – *Pişmiş Toprak boğa heykelciği*; Fiş No. 1430 (Res. 5).

Boyutları; Taban uz : 3,7 cm.

H : 2,8 cm.

Eser, açık kahverengi - siyah renkli olup, boğaya benzer şekildedir ve pişmiş topraktan yapılmıştır. Figürün hatlarının pek belirgin olmayışı dolayısıyla çok zayıf bir işçilik göstermesine rağmen iyi pişirilmiştir.

B – MADENİ VE MADEN TAKLİDİ KAPLAR :

Adana Bölge Müzesinde halen 3 adet gümüş ve 20 kadar bronz Urartu kabı vardır. Urartu çağında gümüş kapların vücuda getirildiği Asur Kralı “Sargon II” nin annelerinden anlaşılmaktadır¹⁴. Ancak Karmir-Blur’da bulunmuş bir gümüş kap dışında bu konuda günümüze kadar yayınlanmış herhangi başka bir örnekte yoktur¹⁵. 1974 yılında Adana Bölge Müzesine 2 adet gümüş kap satın alınmıştır. Eserleri müzeye getiren antikacıncının ifadesine göre bu kaplar, üzerlerinde “Argisti oğlu Sarduri” yazıtını taşıyan çok sayıdaki at koşum takımları ile birlikte büyük ihtimale Sarduri II nin mezarında bulunmuşlardır. ve dolayısıyla bunlarında Sarduri II çağına (MÖ. 764-735) tarihlenmeleri gerekmektedir¹⁶.

¹⁴ Bak. M. N. van Loon, Urartian Art, s. 125 vd.

¹⁵ Bak. Aynı eser, s. 126.

¹⁶ Bak. O. A. Taşyürek, Some Inscribed Urartian Bronze Armour, Iraq, 37/2 (1975), s. 151 vd.

Burada tanıtılacak olan bronz kaplardan ilk dördünü ise Adana Bölge ve Gaziantep Müzesindeki kâseler teşkil etmektedir. Bilindiği kadarı ile bugüne kadar yayılanmış örneklerden yalnız "Karmir-Blur" kazılarında elde edilen aynı tip kâselerden bazılarının içlerinde bazı Urartu krallarının adlarına rastlanılmıştır¹⁷. Buradaki kâselerin içlerinde ise "Barnett" tarafından Urartu Hiyeroglifleri olarak nitelenen, soldan, keçi başı motifleri yer almaktadır (Fig. 3a-c)¹⁸. Enterasan husus burada 4. kap olarak incelenecek olan bronz kâsenin üzerinde, yer yer altın kaplama izlerinin bulunmasıdır ve bu husus bu tip bronz kapların altınla kaplı olabileceklerini göstermektedir. Aynı özelliğe Adana Bölge Müzesinde yer alan bazı bronz Urartu kemerleri üzerinde rastlanılmıştır¹⁹.

1 – *Gümüş dilimli tabak; Adana Bölge Müzesi. No. 1637/1 (Res. 6, a-b, Fig.2).*

R : 16 cm.

H : 3,5 cm.

Gümüşten, dike yakın kenarlı ve çok hafif yuvarlak tabanlı, tabak şeklinde işlenmiş olan kabın ağız kenarının dışında bir mahkûk hat eserin ağız kenarını dıştan çevrelemektedir. Kabın gövdesinin kaideye bağlanan kısmından itibaren başlayarak merkeze yakın bir yerde biten 56 adet dilim kâsenin bezemesini teşkil etmektedir. Eserin dış yan kenarının bir yerinde sırt sırta iki hilâl şekilli bir sembol yer almaktadır. Kabın işçiliği oldukça itinalı kabul edilebilir.

2 – *Gümüş dilimli tabak; Adana Bölge Müzesi. No. 1637/2 (Res. 7).*

R : 16,5 cm.

H : 3,5 cm.

¹⁷ Bak. R. D. Barnett, "Further Russian Excavations in Armenia", (1949-53) Iraq, 21 (1959), fig. 2; B. Piotrovsky, Urartu (Arch. Mundi), pl. 97, 98.

¹⁸ Bak. R. D. Barnett, The Hieroglyphic Writing of Urartu, An. St. Presented to H. G. Güterbock, (İstanbul, 1974), fig. 4.

¹⁹ Bak. O. A. Taşyürek. Urartu Kemerleri, 1. Bölüm, Bronz levha işçiliği.

Bir önceki eserle tamamen aynı özellikleri taşıyan bu kâseyi diğerinden ayıran tek fark üzerinde herhangi bir sembolün bulunmayışıdır.

3 – *Pişmiş toprak testi; Adana Bölge Müzesi. No. 1584 (Res. 8).*

H : 15 cm.

Gümüş kâselerle aynı denilebilecek tipte, dilimli tezyinat ihtiva ettiği için buraya alınmış olan kap, ince perdahlı, siyah renkli ve cilalıdır. Yonca ağızlı, yuvarlak gövdeli, halka dipli ve ağız kenarından omuza bağlanan tek kulplu olan eser, formu ve bezemesi yönünden tamamen madeni kapların taklididir (Krş. Res. 6-7)²⁰. Üzerinde yer alan bezek tipi yönünden yukarıda tanımlanan yapılan gümüş kaplarla benzerlikler göstermekte olan eserin bezemesi gövdede başlayıp boyun ve tabanda biten 36 adet dilim ihtiva etmektedir. Ayrıca boyunda, kabartma bilezik şeklinde bir tezyinat, gövdenin tam ortasına rastlayan dilimlerin iki başlangıç kısmı arasında ise, boş dalgalı bir şerit bulunmaktadır.

4 – *Bronz kâse; Adana Bölge Müzesi. Env. No. 10. 1. 1973/1 (Res. 9, Fig. 4).*

R : 16,2 cm.

H : 3,3 cm.

Eser dike yakın kenarlı ve yayvan tabanlıdır. Günümüze çok az yıpranmış bir şekilde intikal etmiş bulunan kabın iç ortasında, boynuzu geriye doğru kıvrık olarak gösterilen bir yaban keçisinin baş tasvirine yer verilmiştir. Sağdan ve mahkûk hatlarla vücuda getirilen tasvir Urartu sanatının tipik inceliğini göstermektedir. Eserin iç ve dış yüzlerinde yer yer altın kaplama izleri mevcuttur.

5 – *Bronz kâse; Gaziantep Müzesi, Env. No. 64. 5. 1973 (Res. 10, Fig. 5.)*

R : 16 cm.

H : 3,4 cm.

Bir önceki ile aynı tip ve yapıda olan Gaziantep Müzesindeki bu kabın iç or-

²⁰ Bak. T. Özgüç. Altıntepe Kazıları, Belleten, XXV (1961), s. 259.

tasında da aynı tipte bir keçi başı yer almaktadır.

6 – *Bronz kâse; Adana Bölge Müzesi, Env. No. 10. 2. 1973/2 (Res. 11, Fig. 6).*

R : 17,5 cm.
H : 4,8 cm.

Öncekilere nazaran yıpranmış durumdaki kabın kaidesi sivriye yakın bir durum arz etmekte ve dışında, ağzın 1,5 cm. kadar altından tezyini bir hat çevreyi dolanmaktadır. Bu eserinde ortasında aynı tipte soldan bir yaban keçisinin baş tasviri yer almaktadır.

7 – *Bronz kâse; Adana Bölge Müzesi, Env. No. 10. 2. 1973/3 (Res. 12, Fig. 7).*

R : 17,4 cm.
H : 4,6 cm.

Kâse bir önceki eserle benzeşmektedir. Sivriye yalın kaideli olup, içinde aynı tür bir tasvir, dışında ise aynı tip bir hat ihtiva etmektedir.

8 – *Bronz derin kâse; Adana Bölge Müzesi, No. 1584 (Res. 13).*

Ağız R : 14,8 cm.
H : 8 cm.

Form yönünden diğerlerine kıyasla değişik özellikteki bu bronz derin kâsenin özelliğini, iç bükey ağız kenarının içten dışa doğru daralan bir şekilde tezyin edilmiş olması teşkil etmektedir. Eser yer yer çürümüş durumdadır.

9 – *Gümüş kayık şekilli kap; Adana Bölge Müzesi, No. 1155 (Res. 14a-b).*

Uzunluk : 18,5 cm.
Maksimum en : 11,5 cm.

Gümüşten, kayık şeklinde işlenmiş olan kabın iç ortasında kazıma tekniği ile yapılmış bir balık figürü tasviri yer almak-

tadır. Eserin iyi işçilik göstermesine karşılık, figür işleniş yönünden acemice hatlar ihtiva etmektedir.

10 – *Bronz kayık şekilli kap; Adana Bölge Müzesi, No. 1874 (Res. 15).*

Uzunluk : 21 cm.
Maksimum en : 10 cm.

Form yönünden bir önceki gümüş kapla benzeşen bu kayık şekilli kap ise brozdan yapılmıştır ve üzerinde herhangi bir tezyinat yada tasvir mevcut değildir.

11 – *Bronz küçük kova; Gaziantep Müzesi, Env. No. 83-12-1975 (Res. 16).*

Ağız R : 9 cm.
H : 21 cm.

Bronz, halka dipli, yukarı doğru daralan yumurta gövdeli, daire şekilli ağızlı olan kabın omuz kısmında keskince bir hat yer almakta ve bu kısımdan yukarıya doğru kabın ağzı giderek daralmaktadır. Bir kulpu olması gereken eserin ağız kenarı üzerine, karşılıklı, kulpun yerleştirilmesi için yapılmış iki adet, üzerlerinde birer delik bulunan bronz parçalar perçinlenmek suretiyle raptedilmiştir, eser bu hali ile bir kova olarak kullanılmış olsa gerektir.

12 – *Bronz yonca ağızlı kap; Gaziantep Müzesi, Env. No. 1. 64. 73 (Res. 17).*

H : 29,3 cm.

Bronz, yonca ağızlı, tek kulplu ve testi şeklindeki eser günümüze oldukça iyi bir durumda intikal etmiştir (Res. 12). Boynunda kabartma olarak tezyini bir bant şeklinde bezemesi vardır (Krş. Res. 8). Aynı tip kaplar şekil yönünden keramik eserlerde geniş ölçüde etki etmiştir ve Urartu sanatında bu tipte pek çok sayıda pişmiş toprak eser vücuda getirilmiştir²¹.

²¹ Krş. B. Ögün-E. Bilgiç, Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları, TAD. XVI-1 (1967), s. 49, res. 6; B. Piotrovsky, Urartu (Arch. Mundi), pl. 56.

URARTIAN FIGURINES AND METAL VESSELS IN THE ADANA REGIONAL AND GAZİANTEP MUSEUMS¹

Dr. ORHAN AYTUG TAŞYÜREK

A – FIGURINES :

Without doubt, Toprakkale is the most important Urartian site for bronze figurines². The pieces from here must be from a throne. Included among these decorative throne pieces are a number of ivory figures also coming from Toprakkale. To this group can be added some ivory figurines found at Altuntepe³, and some of at Kayalidere⁴ and Darabey⁵. Also, at Karmir-Blur⁶ were found some bronze and ceramic figurines. All the above are the best known examples of Urartian figurine types.

There are four bronze figurines and one terra cotta figurine in the Adana Regional Museum.

¹ I wish to thank Archaeologist Rifat Ergeç Assistant in the Adana Regional Museum, and Ferda Baltalı, student in the Archaeology Department of the University of Ankara for the drawings. Also I wish to thank Hasan Candemir, Director of the Gaziantep Museum who gave me permission to publish the artifacts from his museum. In addition, I extend my appreciation to Mrs. Caroline Williams who helped with the translation and to Claudine Weatherford who did the corrections of the English text.

² See R. D. Barnett, "The Excavations of the British Museum at Toprakkale" Iraq XII (1950), pl. V-VII; XIV (1954), pl. II-III- M. N. van Loon, *Urartian Art* (Istanbul 1966) pl. XL-XIX.

³ See T. Özgüç, "Altuntepe II" (Ankara, 1964) pl. XXXIV-XLI.

⁴ See S. Lloyd-C. A. Burney, "Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere", TAD. XIV-1, 2 (1965) p. 222, pl. 4.

⁵ See E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, (Ankara, 1968), pl. 7; 20.

⁶ See M. Riemschneider, *Das Reich am Ararat*, (Heidelberg, 1965), pl. 50; B. Piotrovsky, *Urartu* (Archaeologia Mundi), 1969 pls. 27, 65, 88, 106.

1 – *Bronze lion figurine*; No. 1414
(Pl. 1 a-c).

Lower length : 10 cm.

Base to head height : 5 cm.

Thickness : 0,3 cm.

This figure is hollow cast bronze. In the typical Urartian style, the mouth is open as though the lion were roaring⁷. The figure lies with legs curled beneath it and the head turned 90 degree to the left side. Its tail is curved over its back. The contours of the right eye are clear, but the left eye is not well defined. There is a nail on its right hind leg and the left hind leg is broken off from the point where the nail is. The forelegs are also broken. At the top of the right foreleg is a circular pierced lug (D. 2,4 cm.). These peculiarities prove that the figurine was probably intended to be a lid. The contours of the lion are not very clear.

2 – *Bronze stag figurine*; No. 144. 5.
1971 (Pl. 2a-b).

Maximum length : 9 cm.

Height from top of antlers to forelegs : 7,5 cm.

Thickness : 0,1-0,2 cm.

This figurine is hollow cast bronze and is similar in style to the lion, bull and goat figures of the galloping type which are found on the Urartian belts (Pl. 2a)⁸.

⁷ See above no 3 Y. Boysal, "Aznarurda defincilerin ortaya çıkardığı Urartu eserleri", *Belleten*, XXV (1961), p. 212, pl. 1.

⁸ See. O. A. Taşyürek *Urartian Belts*, (Ankara, 1975), pls. 8-7.

The hind legs are joined together, the mouth is open, and the antlers are multi-pronged. The workmanship is quite good, although the left side of the figure is not well preserved (Pl. 2b).

3 – *Stylized bronze eagle figurine; No. 1860 (Pl. 1a -b, Fig. 1a-b).*

Length : 5,4 cm.

Wingspread : 3,8 cm.

This eagle is similar to the siren figurines on the Urartian cauldrons⁹, but is attached to the left end of a Urartian belt. On the body, tail and wings are four copper nails for attachment. It is acceptable as a Urartian figurine since, when one looks at it from above, all the details of the feathers and body parts can be clearly seen¹⁰. On the head, the eyes are round and protruding. The beak is hooked and in profile the workmanship of the mouth is similar to the figures on the Kelermes¹¹ and Ziyiye artifacts¹². The upper jaws of the lions depicted on the belt to which the eagle is attached are done in the same style as the eyes of the eagle. This characteristic shows us that these figures are to be dated to the style of the late Urartian Art Period, referred to by Ord. Prof. E. Akurgal as the Cubic Style (625-585 BC)¹³.

4 – *Bronze stylized female statue; No. 1626 (Pl. 4a-c).*

H : 6,2 cm.

It was found in the province of Muş, in the village of Latter, east of Bulanık. A local dealer informed the museum of its existence. The figure probably depicts a veiled female wearing a long dress to the ankles. The arms are shown as prot-

rusions on the shoulder. The face and the other contours of the body are not well defined. There is a hole on the bottom for a bronze rod (length 39 cm, width 0,8 cm.) This form indicates that the figure probably comes from a sceptre.

5 – *Terra cotta bull figurine No. 1430 (Pl. 5).*

Bottom length : 3,7 cm.

H : 2,8 cm.

The clay is brownish-black shaped roughly into the form of a bull. The workmanship is poor since the contours are not well defined, but the figure is well-fired.

B – METAL AND IMITATION METAL VESSELS :

There are three silver and around twenty bronze vessels in the Adana Regional Museum. It is obvious from the Annals of the Assyrian King Sargon II¹⁴ that the Urartians made silver vessels but there is only one published bowl. This was found at Karmir-Blur¹⁵. The dealer who brought the silver plates to the museum said that they were found with some inscribed Urartian bronzes, bearing the legend "Sarduri son of Argisti". From this report it is possible to suppose that these silver vessels come from the tomb of Sarduri II and to date them to the period (764-735 BC)¹⁶.

Of the bronze vessels which will be introduced in this article, the first four bowls are from the Adana Regional and Gaziantep Museums. Similar bowls have been found at the excavations at Karmir-Blur. These bear the inscribed names of some Urartian Kings¹⁷. The bowls to be described here have goat's head motifs

⁹ See. E. Akurgal. *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, pl. X. a.

¹⁰ Compare. Loc. cit.

¹¹ Compare. Ibid pl. 94.

¹² Compare. A. Godard, *Le Tresor de Ziyiye*, (Haarlem, 1950), fig. 25.

¹³ See. E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, p. 73 ff.

¹⁴ See. M. N. van Loon, *Urartian Art*, P. 125 ff.

¹⁵ Ibid p. 126.

¹⁶ See. O. A. Taşyürek, "Some Inscribed Urartian Bronze Armour", *Iraq*, 37 (2) (1975) p. 47 ff.

¹⁷ R. D. Barnett, "Further Russian Excavations in Armenia" *Iraq* 21 (1959), Fig. 2; B. Piotrovsky, *Urartu*, pl. 97, 98.

shown in left profile. These are called by Barnett, Urartian hieroglyphics (Fig. 3a-c)¹⁸. An interesting feature of one bowl (No. 4) is that when it came to the museum there were traces of gilding in places. In all probability, some of these bowls were originally entirely gilded. This technique is also found on some Urartian bronze belts in the Adana Regional museum¹⁹.

1 – *Silver fluted bowl Adana Regional Museum No. 1637/1 (Pl. 6a-b, Fig. 2).*

D : 16 cm.

H : 3,5 cm.

Made of silver, the rim is slightly flared and the vessel is round bottomed. There is an incised line on the outside wall just below the lip. The ornamentation consists of 56 flutes which begin immediately below the rim and converge at the centre of the base. There is an additional decorative element consisting of an incised symbol depicting two half-moons back to back. This is situated on the outside wall above the flutes.

The workmanship of the bowl is quite good.

2 – *Silver fluted bowl; Adana Regional Museum No. 1637/2 (Pl. 7).*

D : 16,5 cm

H : 3,5 cm.

It is similar to the one mentioned above. The only difference is the lack of an incised symbol on the flutes.

3 – *Terracotta jug; Adana Regional Museum, No. 1584 (Pl. 8).*

H : 15 cm.

The decorative fluting is very similar to that on the silver vessels mentioned above. Therefore, this vessel has been included in this article. It is made of fine

black clay and covered with black gloss. It has a trefoil mouth, round body and circular base. The handle is attached to rim and shoulder. The form of the jug and the ornamentation are typical of metal vessels (Compare Pl. 6 and 7)²⁰. The decoration of the jug consists of two zones of 36 flutes each.

The two zones each begin on either side of a plain band running around the middle of the body. The flutes of the upper zone converge at the bottom of the neck and the flutes of the lower zone converge at the base. At the juncture of neck and shoulder there is a convex ridge.

4 – *Bronze bowl Adana Regional Museum No. 10. 1. 1973/1 (Pl. 9, Fig. 4).*

D : 16,1 cm.

H : 3,3 cm.

The rim of the bowl is almost upright and it has a flat base. It is well preserved. In the middle of the floor on the inside is an incised goat's head in profile facing left. The workmanship recalls finely detailed Urartian art forms of good quality craftsmanship.

1 – *Bronze bowl; Gaziantep Museum No. 64. 5. 73 (Pl. 10, Fig. 5),*

D : 16 cm.

H : 3,4 cm.

It is similar in type to the above mentioned vessel. The same goat's head appears in the centre of the floor.

6 – *Bronze bowl; Adana Regional Museum No. 10. 2. 1973/2 (Pl. 11, Fig. 6).*

D : 17,5 cm.

H : 4,8 cm.

In comparison with the above mentioned vessels, this bowl is badly preserved. It is more conical in shape than the preceding ones. Moulded in relief 1,5 cm. below the lip is a ridge on the outside wall.

¹⁸ See. R. D. Barnett "The Hieroglyphic Writing of Urartu" An. St. Presented to H. G. Güterbock, (İstanbul, 1974), fig. 4.

¹⁹ See. O. A. Taşyürek, *Urartian Belts*, Ch. 1, The Technique of Manufacture.

²⁰ See. T. Özgüç, *Altın-tepe Kazıları*, Belleten XXV (1961), p. 259.

It too has an incised goat's head motif in the centre of the floor.

7 – *Bronze bowl; Adana Regional Museum No. 10 2. 1973/3 (Pl. 12, Fig. 7).*

D : 17,4 cm.
H : 4,6 cm.

The bowl resembles the above mentioned vessels. The shape and rim decoration are the same and a similar goat's head appears in the centre of the floor.

8 – *Deep bronze bowl; Adana Regional Museum No. 1584 (Pl. 13).*

Rim Diameter : 14,8 cm.
H : 4,6 cm.

This type is different in shape from the above mentioned ones. The rim is concave on the outer face and this provides a certain element of decoration for the bowl. It is quite well preserved except for a few holes in the wall.

9 – *Silver boat-shaped bowl; Adana Regional Museum No. 1155 (Pl. 14 a-b).*

Length : 18,5 cm.
Maximum width : 11,5 cm.

In the centre of the floor is the figure of an incised fish. The workmanship of the vessel is quite good but the figure of the fish is not well done.

11 – *Small bronze bucket; Gaziantep Museum No. 83-12-1975 (Pl. 16).*

Rim D. : 9 cm.
H : 21 cm.

Round - bottomed oval body narrowing towards rim, circular mouth. Well defined indentation on the shoulder. Originally it had a basket handle, but only the attachments for it are preserved. The handle was attached to the bucket by means of two plaques with holes which are joined to the body by means of nails. It was probably used as a small bucket.

12 – *Bronze trefoil mouth jug; Gaziantep Museum No. 64 1. 73 (Pl. 17).*

H : 29,3 cm.

One-handed jug, well preserved. At the juncture of neck and shoulder is a well defined band in relief. This type of metal jug influenced ceramic jug forms of which there are a large quantity found at many Urartian sites²¹.

²¹ Compare B. Ögün and E. Bilgiç, "Adilcevaz Kef kalesi kazıları", TAD XVI-1 (1962), p. 49, p.1 6; B. Piotrovsky, Urartu pl. 56.

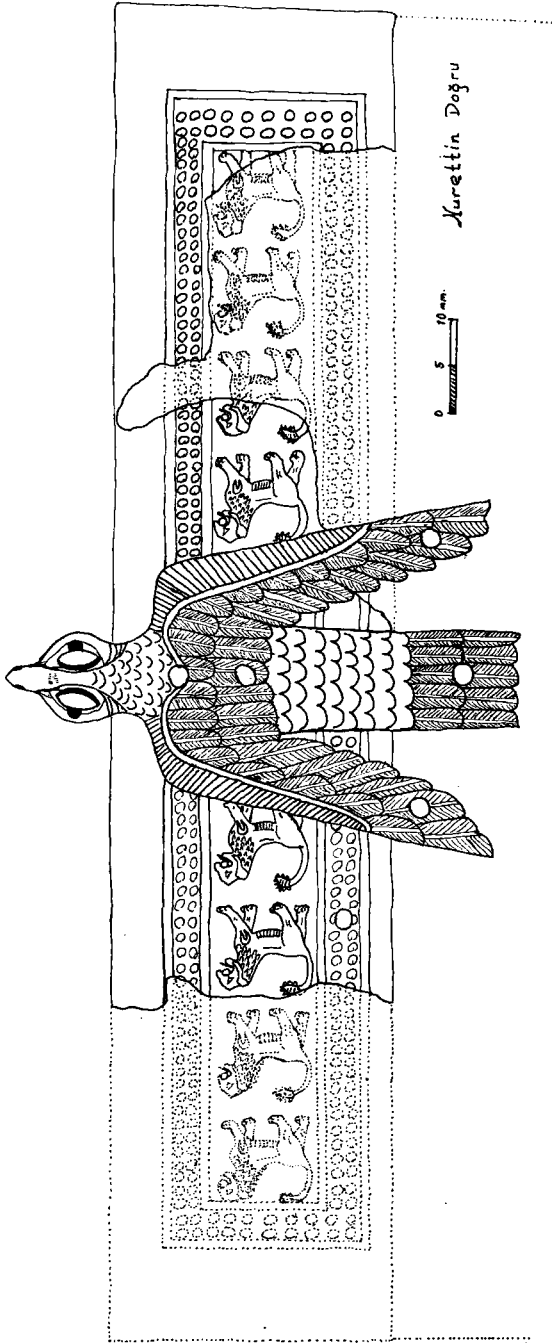

Fig. 1 a

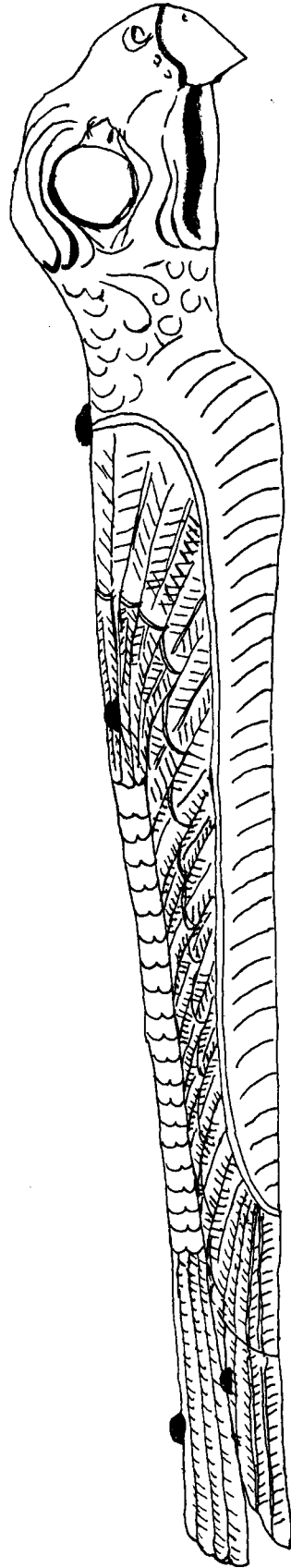

Fig. 1 b

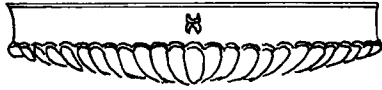
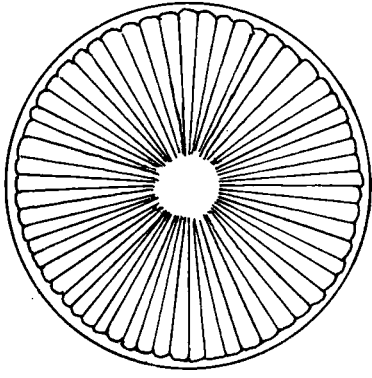

Fig. 2

a.

b.

c.

Fig. 3 a. b. c.

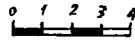
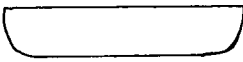
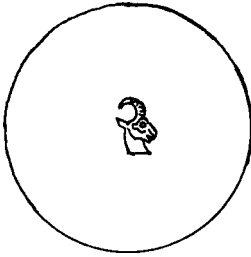

Fig. 4

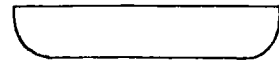
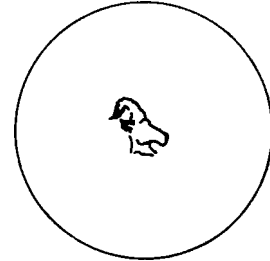

Fig. 5

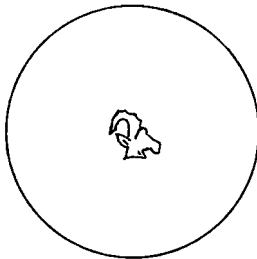

Fig. 6

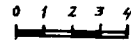
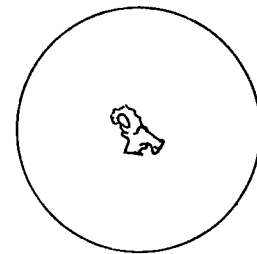
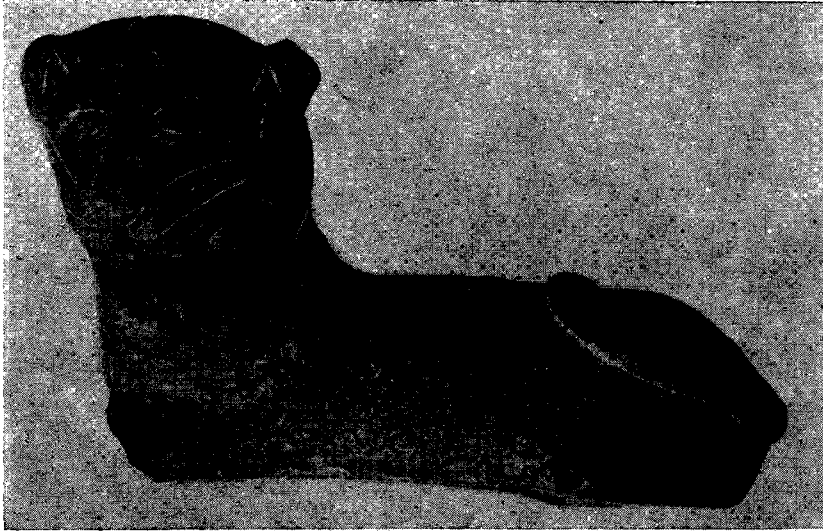
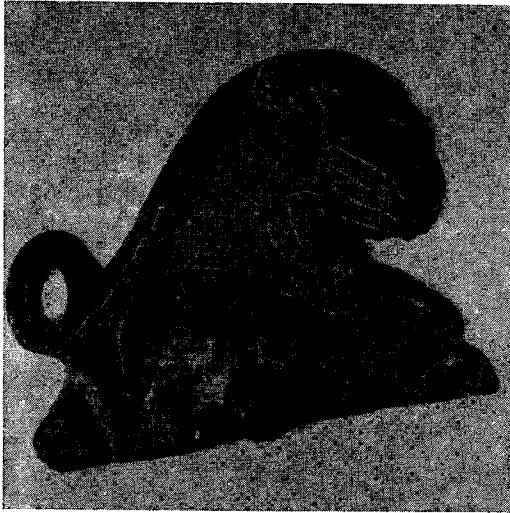

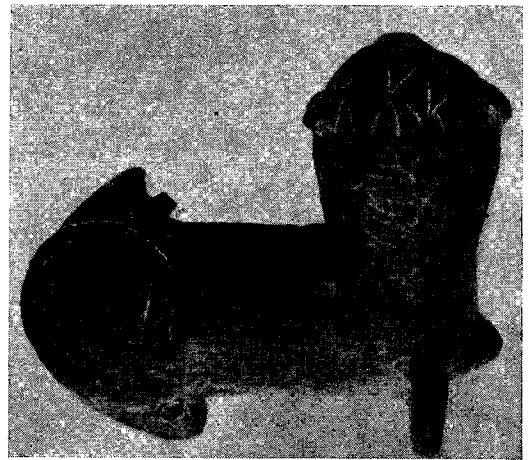
Fig. 7

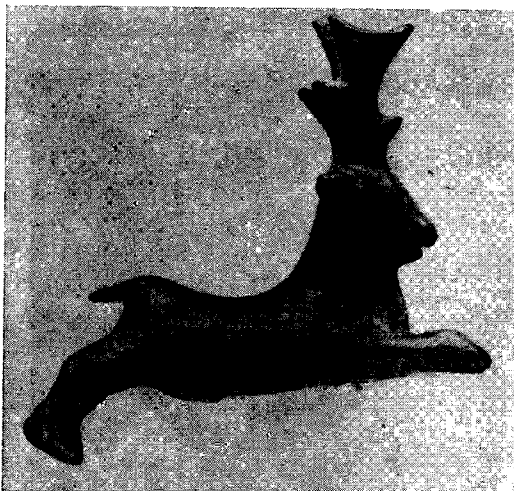
Res. 1 a

Res. 1 b

Res. 1 c

Res. 2 a

Res. 2 b

Res. 3 a - b

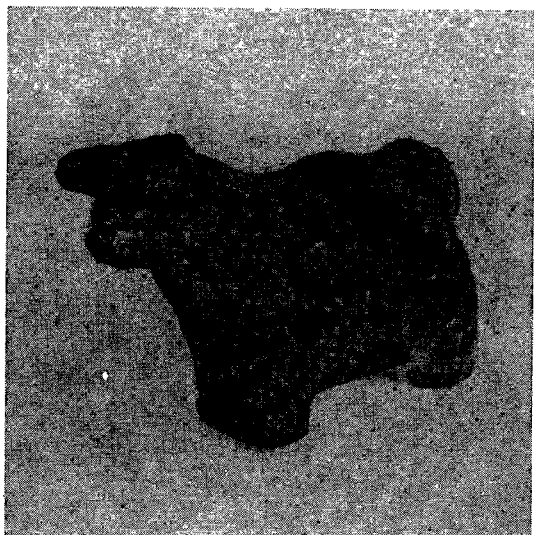
Res. 4 a

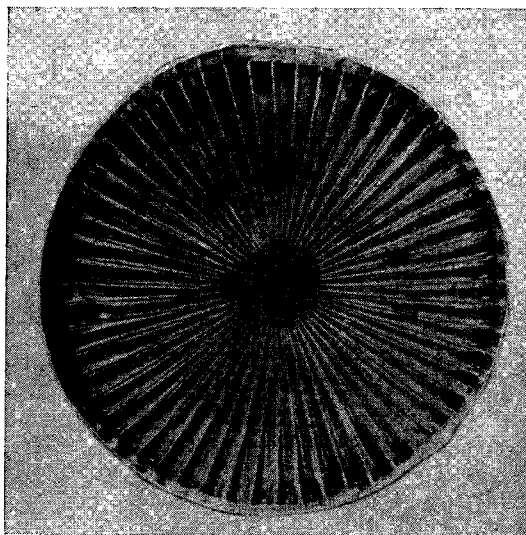
Res. 4 b

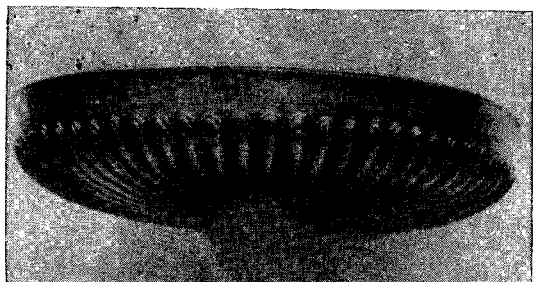
Res. 4 c

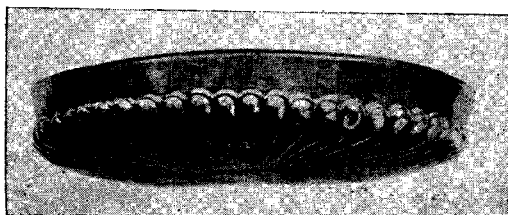
Res. 5

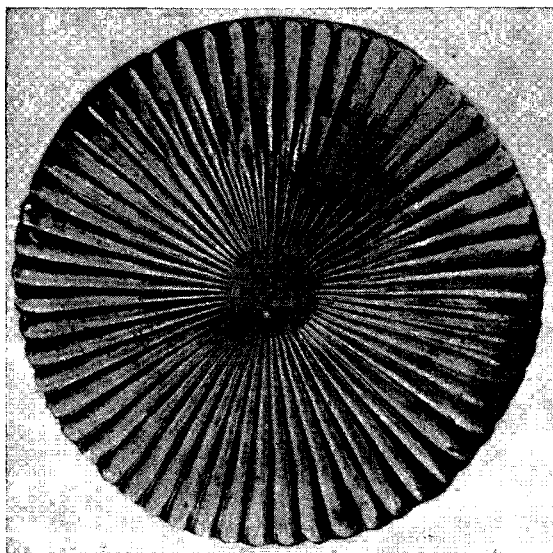
Res. 6 b

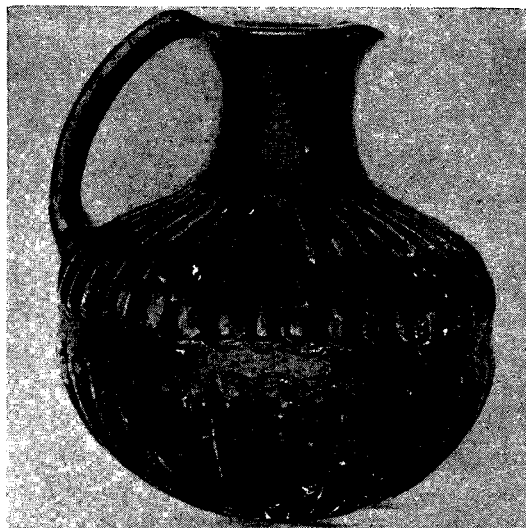
Res. 6 a

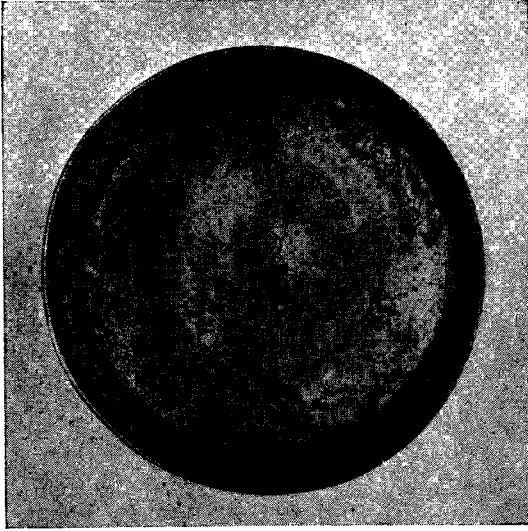
Res. 7

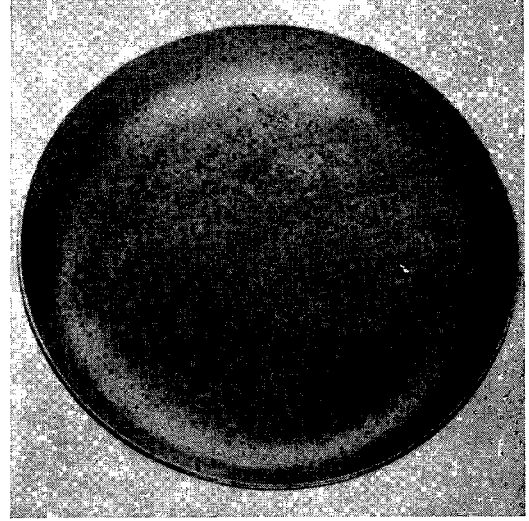
Res. 6 c

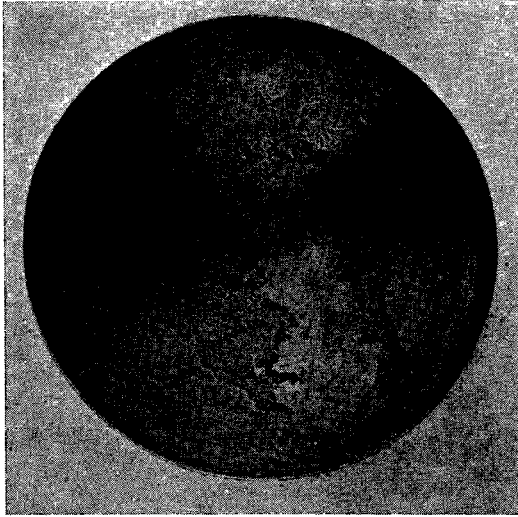
Res. 8

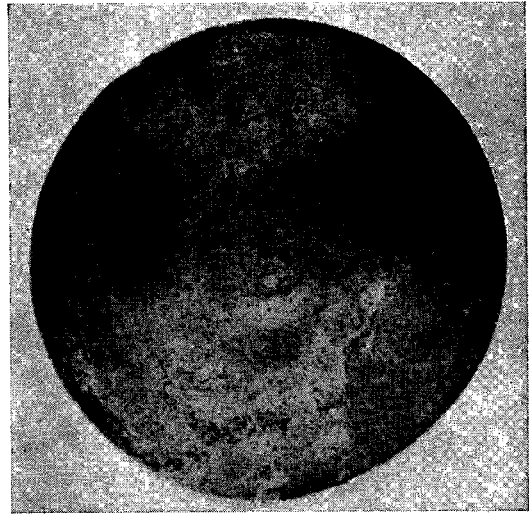
Res. 9

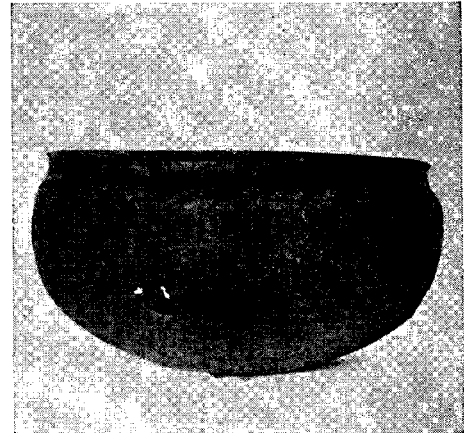
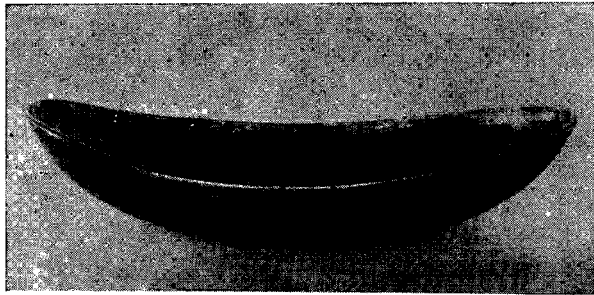
Res. 10

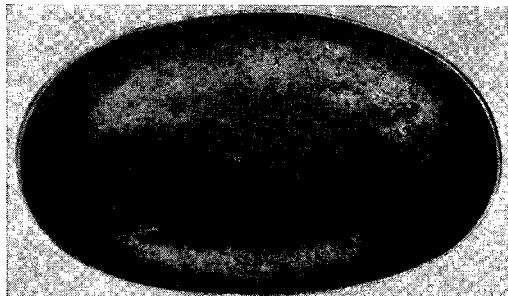
Res. 11

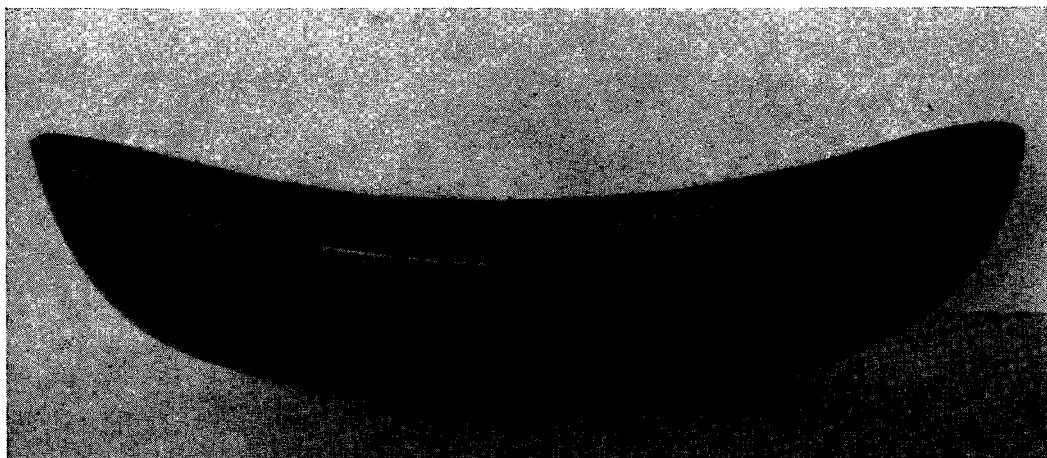
Res. 12

Res. 13

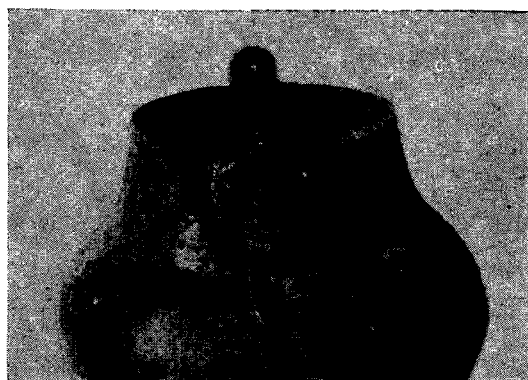
Res. 14 a - b

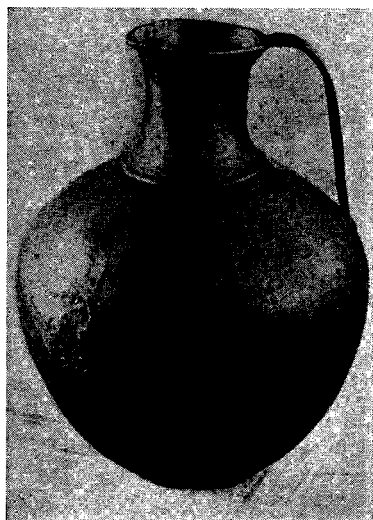
Res. 15

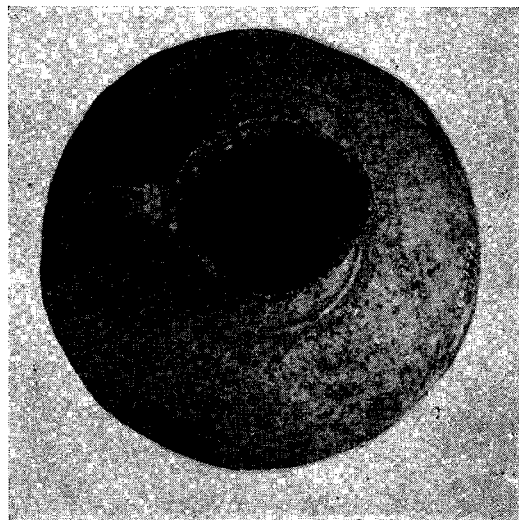
Res. 16 a

Res. 16 b

Res. 17 a

Res. 17 b

ŞÜKRANLI NEKROPOL KAZISI - 1974

Arkeolog
DÜNDAR TOKGÖZ
Eskişehir Müzesi Müdürü

1974 senesinde Seyitgazi İlçesi çevresinde yaptığımız arkeolojik araştırmalar sırasında İlçenin Müze Memuru M. Mutlu Şükranlı Köyü'nde açılmış bazı mezarların bulunduğunu haberdar ederek bizi bu köye götürmüştü. Köyde tetkik ettiğimiz bu kaya mezarları bölgenin hususiyeti bakımından büyük önem taşıyordu. Erken Bizans çağına ait Frigya bölgesindeki bu mezarların, mustakil bir karakter göstermesi, benzerlerinin pek nadir bulunması ve bu konuda da gereğince araştırma yapılmamış olması öneminin derecesini bir kat daha artırıyordu. Bu sebeplerden mezarları hemen kurtarmak için durumu bir raporla Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğümüze arz etmiş ve gerekli kurtarma kazısı için izin istemiştik.

Bir müddet sonra Genel Müdürlüğümüzün 3/10/1974 gün ve 471. 1 16. 12497 sayı ile adıma vermiş olduğu Eski Eserler sondaj ve Kazı Ruhsatnamesi ile bu nekropolün kazısı, başkanlığım altında Eskişehir Müzesi'nden Arkeolog Ferruh Gerçek, Antropolog Günay Gerçek, şöförümüz Mahmut Kartkaya ve Necip Tuna ile Seyitgazi Müzesinden katılan Müze Memuru Mehmet Mutlu, bekçi Hüseyin Dere, Fuat Ardan'dan kurulu bir heyet tarafından 7-32/10/1974 tarihleri arasında yapılmıştır¹.

¹ Şükranlı Nekropol Kazısında heyetimize her türlü kolaylığı sağlıyan ve yakın alakalarını esirgemiyen Seyitgazi Kaymakamı Sayın Orhan Kırılı'ya, Belediye Başkanı Sayın Metin Turan'a ve Seyitgazi Turizm Derneği Mensupları ile Muhtar Nazif Kuş'a teşekkürlerimizi sunarız.

Nekropol Seyitgazi İlçesine bağlı Şükranlı Köyü'nün doğusundaki köy avluları ile Türkmen Tepeleri arasında bulunan kayalık bir yamaçtadır (res. 2). Köy Avlularından itibaren başlayan ve tepeye doğru yükselen bu yumuşak kaya yamacının üzerinde 5-50 cm. kadar birde toprak tabakası vardır (res. 3). Fakat tepelerden köye doğru inen kuvvetli sel suları bu yamacı yer yer parçalamış ve üzerindeki toprağın bir kısmını sıyrarak kazımıza konu olan bu mezarları çıkarmıştır (res. 4).

Kaya altına oyularak yapılmış ve sel suları sebebiyle ortaya çıkan nekropolün sekiz adet mezarı 10.000 metrekairelik bir alana yayılmaktadır (res. 36). Mezarların bazıları köylüler tarafından otuz sene kadar evvel, merak sebebiyle açılmış ve taş koparmak maksadı ilede tahrip edilmiştir.

MEZAR 1

7, J plankaraye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi (dromosu), iki mezar odası bulunan kalker, kayaya oyulmuş bir mezardır (res. 37 pl). Mezarın ana eksenini 50 derece KD istikametindedir.

Basamak yerine hafif bir meyili bulunan girişin uzunluğu 2.60 m., genişliği 1.30 m.dir. Girişin üstü tabii arazi seviyesinde ve açık olup gömmeden sonra toprakla doldurulmuştur. Girişin sonunda mezar odasına açılan 0.62 m. yüksekliğinde, 0.57 m. genişliğinde ve 0.27 m. et kalınlığında pencereyi andıran küçük bir kapı bulunur (res. 6). Mezar odasına açılan bu küçük kapıyı dıştan örten kalker bir kapının olması gerekmektedir.

Birinci mezar odası, girişin zemin seviyesinden (aynı zamanda kapı eşiğinden) 0.98 m. daha alçakta olduğundan içine yükseklikleri 0.34 m. ile 0.30 m. olan iki basamakla inilir (res. 9-37 AA). Son basamağa bitişik ve yüksekliği aynı olan birde seki yapılmıştır. Dikdörtgen şeklinde olan bu mezar odası 2.30 m. uzunluğunda, 1.56 m. genişliğindedir. Mezar istikametinde ve alçak beşik tonoz şeklinde yapılmış olan tavanın yüksekliği ise 1.63 m. dir. Odanın GD ve KB duvarlarında açılmış birer arcosolium vardır (res 7-37). GD duvarında açılmış arcosolium, zeminden 0.50 m. yükseklikte olup, genişliği 1.80 m., derinliği 1.60 m. ve tam ortadan yüksekliği 0.80 m. dir. Arcosoliumun zeminini sınırlamak için ağız kenarına 0.10 m. genişliğinde ve 0.06 m. yüksekliğinde bir seki yapılmıştır. KB duvarında yapılmış arcosoliumda oda zeminden 0.50 m. yükseklikte, 1.70 m. genişlikte, 1.40 m. derinlikte ve tam ortadan 0.80 m. yüksekliktedir. Ağızda ise bir öncekinde olduğu gibi bir seki yapılmıştır. Bu odanın duvarları üstünde yazı ve haçlar vardır. GD duvarında ve arcosolium kemeri üzerinde kazınarak yazılmış bir cümlelik yazı (y. 0.05 m.) ve arasında da oyma bir Malta haçı (y. 0.10, g. 0.10) bulunmaktadır (res. 10-37 A-A). Yazı kapıya doğru uzamakta ve tek satıra sığmadığından geri kalanı duvarının sonunda aşağıya ilave edilmiştir. KB duvarı ve arcosolium kemeri üzerine yine kazınarak yazılmış bir yazı ve başında da Malta haçı vardır (res. 11-38 B-B).

İkinci oda önceden 1.10 m. genişliğinde cephe arcosoliumu olarak başlanmış fakat sonradan haç şekline gelecek plana daha iyi intibak etmesi için genişletilmiştir (res. 7). Çünkü diğer mezarlarda ikinci odaların yan duvarları muhakkak arcosolium ihtiva etmekte ve mezar odası maksadı da hasıl olmaktadır. Bu sebepten ikinci odanın zemini diğerinden 0.50 m. daha yüksek kalmıştır. Ayrıca iki oda arasında 0.16 m. genişliğinde ve 0.04 m. yüksekliğinde bir seki vardır. Oda sonradan genişletilerek uzunluğu 1.78 m.,

genişliğide 1.68 m. ye getirilmiştir. İkinci odaya kayaya oyma yalancı payeli bir kemerle girilmektedir (res. 7-38 C-C). Payenin ayakları ikinci oda zeminden başlayıp içe az bir daralma ile 0.63 m. yükselmekte ve sonra 0.14 m. genişliğinde, tavan dönüşüne uygun kemer başlamaktadır. Kemerin üzerinde kayaya kazıma bir kelimelek yazı vardır (y. 0.06 m., g. 0.05 m.) (res. 7-38 C-C). İkinci odanın mezar istikametinde yapılmış alçak tonoz şeklindeki tavanı, kemerin alt kenar ucundan başladığından birinci oda tavanına nisbeten kemer genişliği kadar düşüktür. Bu odanın kısa duvarında ve zeminden 0.17 m. yükseklikte yapılmış bir arcosoliumu vardır. Arcosolium 1.54 m. genişliğinde ve ortadan 0.83 m. yüksekliktedir (res. 7-37 A-A). Zemin diğer arcosoliumlarda olduğu gibi 0.16 m. genişliğinde ve 0.03 m. yüksekliğinde bir seki ile sınırlandırılmıştır.

Mezarın oyma işçiliği güzeldir. Ölçülerde her ne kadar 0.03 0.05 m. gibi bir oynama varsada, bu çağın dağlık Frigya bölgesindeki kayaya oyma işçiliğinin zorluğu yanında önemsiz kalır. Mezarların birinci odası ile kemerin üzerinde zor seçilen kırmızı boya ile yapılmış motif izleri vardır.

Buluntular :

Mezarın birinci oda zemininde koyu gri ve kiremidi renk kilden yapılmış testi, tabak ve derin kaselere ait seramik parçaları bulunmuştur (res. 49 no : 1-2).

MEZAR 2

6, L plankareye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi, birde mezar odası bulunan kalker kayaya oyulma bir mezardır (res. 39 pl.). Mezarın ana ekseni 70 derece KD istikametindedir. Kırılma ile bozulmuş iki basamaklı girişin uzunluğu 2.24 m., genişliği 1.34 m. ve yüksekliği 1.16 m.dir. Üstü tabii arazi seviyesinde olup, gömmeden sonra toprakla doldurulmuştur (res. 12). Girişin sonunda mezar odasına açılan 0.66 m. yüksekliğinde, 0.84 m. genişliğinde

ve 0.32 m. et kalınlığında bir kapı bulunmaktadır. Bu kapının üzerinde kayaya oyularak yapılmış çift kollu bir haç vardır. (y. 0.24 m.). Haçın alt kolu tahrip edilmiş olduğundan zorla seçilmektedir (res. 12).

Mezar odası girişin zemin seviyesinden 0.97 m. alçakta olduğundan içine yükseklikleri 0.34 m. ve 0.31 m. olan iki basamakla inilir (res. 39 C-C). Mezar odası GD duvarında 1.92 m., KB duvarında 2.08 m. uzunluğunda ve 1.15 m. genişliğindedir (res. 13-39 pl.). Mezar istikametinde ve beşik tonoz şeklinde yapılmış tavanın tam ortadan yüksekliği 1.63 m.dir. Odanın üç duvarında da birer arcosolium vardır. GD duvarındaki arcosolium zeminden tam ortadan yüksekliği 0.80 m. dir (13-39 A-A). Ağızda genişliği 0.07 m., yüksekliği 0.60 m. olan bir seki vardır. KB duvarında yapılan arcosolium zeminden 0.49 m. yükseklikte 1.68 m. derinlikte ve tam ortan 0.86 m. yükseklikindedir (res. 14). Odanın kısa duvarına yapılmış cephe arcosoliumu ise zeminden 0.56 m. yükseklikte, 0.95 m. genişlikte, 1.34 m. derinlikte ve tam ortadan 0.80 m. yükseklikindedir (res. 14-39 B-B). Ağızda 0.09 m. genişliğinde ve 0.05 m. yüksekliğinde bir seki vardır.

Bu mezarın ölçüleri biraz nisbetsizdir. Gerek karşılıklı duvarların boyları ve gerekse arcosoliumların ölçüleri birbirini tutmaz. İşçilikte buna paralel olarak orta dereceye düşer. Mezarda, kapının dış yüzündeki haçdan başka bir süslemeye rastlanılmaz.

Buluntular :

Oda zemini temizliği sırasında testi ve derin kaselere ait koyu gri, kiremidi renk kilden yapılmış seramik parçaları bulunmuştur (res. 49 no : 3).

MEZAR 3

12, F plankareye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi, iki mezar odası bulunan kalker kayaya oyulmuş bir mezardır (res. 40 pl.). Mezarın ana eksenini 50 derece KD istikametindedir. Girişin uzunluğu 1.

70 m., genişliği 0.80 m., yüksekliği de 0.84 m.dir. İçine yükseklikleri 0.30 m. 0.25 m. olan iki basamakla inilir (res. 15-40 A-A). Girişin sonunda mezar odasına açılan tahminen 0.60 m. yüksekliğinde ve 0.20 m. et kalınlığında bir kapı bulunmaktadır (res. 15).

Birinci mezar odası girişin zemin seviyesinden 1.07 m. alçakta yapıldığından içine yükseklikleri 0.30 m. ve 0.40 m. olan iki basamakla inilir (res. 18-41 C-C). Dikdörtgen şeklinde olan mezar odasının uzunluğu 1.85 m., genişliği 1.62 m.dir. Tavan mezar istikametinde ve beşik tonoz şeklinde yapılmış olup tam ortadan yüksekliği 1.87 m. dir. Bu odanın GD veKB duvarlarında birer arcosolium vardır (res. 16-17). Ölçüleri benzer olan bu arcosoliumlar zeminden 0.50 m. yükseklikte, 1.48 m. ağız ve 1.60 m. iç genişlikte, 1.60 m. derinlikte ve tam ortadan 0.83 m. yüksekliktedirler. GD duvarı ve arcosolium kemeri solunda kayaya oyma bir haç vardır (y. bir daire içine altı kollu haç işlenmiştir (çp. 0.27 m.). Yine bu odanın tavanına yakın yerinde kayaya oyulmuş altı adet yarım daire vardır (çp. 0.14 m.) (res. 16-40 A-A). GB duvarında da bu işlemlerin aynısı tekrarlanmıştır (res. 17). Tavanın merkezi yerinde, bir daire içine kazınmış ve içi kırmızıya boyanmış bir haç vardır (çp. 0.40 m.).

İkinci odaya kayaya oyulmuş yalancı payeli bir kemerle geçilmektedir. (res. 17-41 D-D). Payeler zeminden 1.18 m. yükselmekte ve buradan genişliği 0.18 m. kemer başlamaktadır. KB duvarına bitişik yalancı payenin birinci odaya bakan yüzünde oyularak yapılmış bir Latin haçı bulunmaktadır (y. 0.25 m., g. 0.20 m.) (res. 17).

İkinci oda 1.53 m. uzunlukta 1.50 m., genişlikindedir. Mezar istikametinde yapılmış beşik tonoz tavanın tam ortadan yüksekliği 1.75 m. dir. Zemin birinci mezar odası ile aynı yükseklikte olmasına rağmen, tavan 0.12 m. daha düşük yapılmıştır (res. 18). Odanın üç duvarında da birer arcosolium açılmıştır. GD duvarındaki arcosolium zeminden 0.40 m. yükseklikte,

1.40 m. ağız 1.58 m., iç genişlikte, 1.45 m. derinlikte ve tam ortadan 0.95 m. yükseklikte yapılmıştır. Ağız kenarında 0.07 m. genişliğinde ve 0.03 m. yüksekliğinde bir seki vardır. Arcosolium kemeri üzerinde kazıma çizgi ile yapılmış 0.04 m. genişliğinde iki kuşak vardır. Kuşaklardan alt-takinin içi kırmızı, üstekinin ise mavi boyalıdır. Bu kuşakların üstünde ve aynı teknikte yapılma dört adet yarım daire bulunmaktadır (çp. 0.20 m.). Bunların içi kırmızı, dış sınırları mavi boyalıdır. Sol baştaki yarım daire daha büyük ve nisbetsizce olduğundan, sonradan ilave edildiği kanaatini vermektedir. Odanın KB duvarındaki arcosoliumun ölçü ve motifleri bir öncekinin aynıdır. Yine bu odanın kısa duvarında yapılmış cephe arcosoliumu zeminden 0.40 m. yükseklikte, ağızda 1.22 m., içde 1.30 m. genişlikte, 1.85 m. derinlikte ve tam ortadan 0.90 m. yüksekliktedir (res. 17-41 B-B). Ağızda 0.08 m. genişlikte ve 0.03 m. yükseklikte bir seki vardır. Arcosolium üzerinde boya ile yapılmış iki yarım daire bulunmaktadır (çp. 0.21 m.). Bunların içi kırmızı, dış sınır hatları ise mavi boyalıdır. Aralarında 0.35 m. boyunda kırmızı bir hat bulunmaktadır. Altta arcosolium kemerini takip eden yine kırmızı boya ile yapılmış dış motifleri devam etmektedir (y. 0.07 m, g. 0.02 m.). Bu motiflerin tepe kısmında birde kırmızı boya ile yapılma haç yer almaktadır (y. 0.15 m.) (res. 41 B-B). Boya ile yapılan süslemeler bozulmuş, zor seçilebilecek durumdadır.

Buluntular :

I. ve II. oda zemininde KB arcosoliumu içinde tabak, derin kaselere ait gri ve kiremidi renk killerden yapılma seramik parçaları bulunmuştur (res. 49 no : 4-8).

MEZAR 4

9, H plankareye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi ile birde mezar odası bulunan kalker kayaya oyulmuş bir mezardır (res. 42 pl.). Mezarın ana ekseni 70 derece KD istikametindedir. Basamak yerine ha-

fif meyili bulunan girişin uzunluğu 1.90 m., genişliği 1.10 m. ve yüksekliği de 0.80 m.dir. Girişin üstü tabii arazi seviyesinde ve açık olup, gömmeden sonra toprakla doldurulmuştur (res. 19). Girişin sonunda mezar odasına açılan yüksekliği 0.56 m., genişliği 0.40 m. ve et kalınlığı 0.27 m. olan bir kapı vardır (res. 19).

Mezar odası girişin zemin seviyesinden 1.18 m. düşük olduğundan içine 0.36 m. yüksekliklerinde iki basamakla inilir (res. 22). Mezar odası 2.15 m. uzunluğunda önde 1.25 m., arkada 1.52 m. genişliğindedir. Tavanın yüksekliği 1.64 m.dir. Mezar odasının her üç duvarında birer arcosolium açılmıştır. GD ve KB duvarlarındaki arcosoliumların ölçüleri aşağı yukarı aynıdır. Oda zemininden yükseklikleri 0.74 m., uzunlukları ağızda 1.80 m., içde 2.0 m., derinlikleri 1.55 m. olup tam ortadan yükseklikleri de 0.98 m.dir (res. 20-42 A-A). Ağız kısımlarında genişlikleri 0.03 m. olan sekileri vardır. Kısa duvardaki cephe arcosoliumu da zeminden 0.66 m. yükseklikte, ağızda 1.52 m., içde 1.66 m. genişlikte, 1.62 m. derinlikte ve tam ortadan 0.98 m. yüksekliktedir (res. 19-42 B-B).

Bu mezarın içinde herhangi bir süsleme olmadığı gibi işçilikde düşük vasıftadır.

Buluntular :

Oda içinden testi derin, kaselere ait gri ve kiremidi renk kilden yapılma seramik parçaları bulunmuştur (res. 49-No : 9-13).

MEZAR 5

16, E plankareye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi ile birde mezar odası bulunan kalker kayaya oyma bir mezardır (res. 43 pl.). Ana ekseni 60 derece KD istikametindedir. Mezarın giriş ve tavanı tahrip edilmiştir (res. 23-24-25). Girişin genişliği 1.10 m. olup sonunda mezar odasına açılan 0.58 m. genişliğinde bir kapı vardır. Kapının üstü tamamen tahrip edilmiştir.

Mezar odası girişin zemininden 0.83 m. daha düşük olduğundan içine yükseklikleri 0.26 m. ve 0.30 m. olan iki basamakla inilir (res. 24-43 A-A). Odanın uzunluğu 2.30 m., genişliği 1.50 m.dir. Tavan mezar istikametinde ve alçak tonoz şeklinde yapılmış olup, tam ortadan yüksekliği 1.80 m. dir. Odanın üç duvarına da birer arcosolium açılmıştır (res. 25). GD duvarında yapılmış arcosolium zeminden 0.40 m. yükseklikte, 1.80 m. genişlikte, 1.40 m. derinlikte ve tam ortadan 1.06 m. yükseklikindedir (res. 26). Bu arcosoliumun içinde genişlikleri 0.40 m. olan dört adet ölü yeri vardır. Giriş istikametinde yapılmış olan bu ölü yerleri 0.02 m. oyularak alçaltılmıştır. Baş konacak yerler bilhassa belirtilmiş ve şekillendirilmiştir (res. 43 pl.). Odanın KB duvarında açılmış olan arcosoliumun zeminden yüksekliği 0.40 m., genişliği 1.80 m., derinliği 1.40 m. ve tam ortadan yüksekliği de 1.0 m.dir (res. 27). Bu arcosoliumun da içinde genişlikleri 0.40 m. olan üç ölü yeri bulunmaktadır. İstikametleri bir öncekinde olduğu gibidir. Odanın kısa duvarına açılmış arcosoliumu ağız durumundan diğerlerinden daha değişiktir (res. 25). Zeminden 0.40 m. yükselen ve genişliği 0.40 m. olan bir giriş açılmıştır. Bu girişin üstündeki arcosolium kemeri yanları tamamen kırılmıştır. Arcosoliumun genişliği 2.30 m., derinliği 1.80 m. ve tam ortadan yüksekliği 1.12 m. dir. Bunun içinde de diğerlerinde olduğu gibi 0.40 m. lik beş ölü yeri bulunmaktadır. Kemerin üzeri kırmızı boya ile yapılmış baklava motifleri ile süslenmiştir. Sağ yanda ise bir daire motifi vardır (çp. 0.10 m.). Odanın KB duvarı sol üst kenarında oyma bir haç vardır (y. 0.21 m.). Bu haçın benzeri karşı duvarda da yapılmış ve soluna da sonradan bazı harfler düzensizce kazınmıştır. Yine bu duvar arcosoliumun alt kenar uçlarında 0.20 m. ve 0.10 m. çaplarında iki daire motifi vardır. Daireler duvara kazınarak yapılmıştır.

Buluntular :

Kiremidi, koyu gri renk killerden yapılmış testi, derin kaselere ait seramik parçaları bulunmuştur (res. 49 no : 14-15).

MEZAR 6

13, K, L plankareye tesadüf eden üstü açık bir girişi ile birde mezar odası bulunan kalker kayaya oyulmuş bir mezardır (res. 44 pl.). Mezarın ana eksenini 60 derece KD istikametindedir. Girişin uzunluğu 1.53 m., genişliği 1.32 m. ve yüksekliği de 0.60 m.dir. Üzeri tabii arazi seviyesinde ve açık olup, gömmeden sonra toprakla doldurulmuştur. Giriş çok tahrip edilmiştir. Basamaklar, yan duvar keneraları ve kapı üstü tamamen kırılmıştır (res. 28). Girişin sonunda mezar odasına açılan, tahminen 0.60 m. yüksekliğinde, 0.50 m. genişliğinde ve 0.25 m. et kalınlığında bir kapı vardır.

Mezar odası girişin zemininden 1.15 m. alçakta yapıldığından içine yükseklikleri 0.40 m. ile 0.43 m. olan iki basamakla inilir. Son basamağın yanında 0.32 m. yüksekliğinde bir de seki vardır (res. 44 A-A). Mezar odası 2.54 m. uzunluğunda, 1.50 m. genişliğindedir. Tavan mezar istikametinde ve alçak beşik tonoz şeklinde yapılmış olup, 1.75 m. yüksekliğindedir. Odanın üç duvarında da birer arcosolium açılmıştır (res. 44 pl.). GD duvarında ki arcosolium zeminden 0.44 m. yükseklikte, ağızda 0.90 m., içde 1.75 m. genişlikte, 1.80 m. derinlikte ve tam ortadan 1.05 m. yükseklikindedir. Arcosolium kemeri üzerinde 0.07 m. ve 0.02 m. genişliklerinde kazıma çizgi ile yapılmış iki kuşak vardır. Geniş kuşağın içi üçgen motifleri ile doldurulmuş ve bu üçgenler kırmızıya boyanmıştır. İnce kuşak ise yarım dairelerin tekrarı ile yapılmış ve yine içleri kırmızı boyalıdır. Arcosoliumun sağ alt kenarında kazıma çizgi ile yapılmış stilize bir ağaç motifi, sol üst tarafında oyma bir haç yer almaktadır (res. 44 A-A). Odanın KB duvarında yapılmış arcosoliumun ölçü ve süslemeleri bir öncekinin aynıdır. Yalnız bu arcosoliumun üzerindeki süslemelerin

ölçüleri 0.01 m. ve 0.02 m. daha büyük tutulmuştur. Odanın kısa duvarındaki cephe arcosoliumu zeminden 0.75 m. yükseklikte, 1.20 m. ağız ve 2.04 m. iç genişlikte, 1.50 m. derinlikte ve tam ortadan 1.05 m. yüksekliktedir (res. 45 B-B). Ağız kenarında 0.08 m. genişliğinde ve 0.02 m. yüksekliğinde seki vardır. Bu Arcosoliumun kemeri üzerinde boya ile yapılmış üçgen motifleri sıralanmaktadır (y. 0.08 m.). Boyalar bozulduğundan motifler zorla seçilmektedir. Tavanın merkezi yerinde bir de Latin haçı yapılmıştır (y. 0.60, g. 0.43 m.). (res. 45 D-D).

Buluntular :

Mezar odası zemininde testi, tabak ve derin kaselere ait gri, kiremidi renk kilerden yapılmış seramik parçaları bulunmuştur (res. 50 no : 3-7).

MEZAR 7

9, 10, C plankareye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi ile iki mezar odası bulunan kalker kayaya oyulmuş bir mezardır (res. 44 pl.). Mezarın ana eksenini 55 derece KD istikametindedir. Hafif bir meyille başlayan girişin uzunluğu 1.75 m., genişliği 1.50 m., yüksekliği de 1.10 m. dir. Girişin üstü tabii arazi seviyesinde ve açık olup, gömmeden sonra içi toprakla doldurulmuştur. Bu girişin sonunda mezar odasına açılan 0.64 m. yükseklikte, 0.58 m. genişlikte ve 0.36 m. et kalınlığında bir kapı vardır (res. 29).

Birinci mezar odası giriş zemininden 1.18 m. alçakta yapıldığından içine yükseklikleri 0.30 m. ve 0.50 m. olan iki basamakla inilir (res. 32-47 D-D). Mezar odasının uzunluğu 2.40 m., genişliği ise 1.30 m.dir. Mezar istikametinde ve beşik tonoz şeklinde yapılmış olan tavanın yüksekliği 1.82 m. dir. Odanın karşılıklı iki uzun duvarında birer arcosolium açılmıştır. GD duvarındaki arcosoliumun zeminden yüksekliği 0.67 m., genişliği 2.15 m., derinliği 1.90 m. ve tam ortadan yüksekliği de 0.90 m. dir. Ağız kenarında genişliği 0.08 m., yüksekliği 0.03 m. olan bir seki vardır.

arcosolium kemeri üzerinde kazıma çift çizgi ile yapılmış üç adet yarım daire vardır (çp. 0.24 m.) (res. 30-46 A-A). Odanın KB duvarındaki arcosolium zeminden 0.65 m. yükseklikte 2.0 m., genişlikte, 1.60 m. derinlikte ve tam ortadan 0.95 m. yüksekliktedir. Ağız kenarında genişliği 0.06 m., yüksekliği 0.03 m. olan bir seki vardır. Bu arcosoliumun kemeri üzerinde de bir öncesindeki gibi kayaya kazınmış üç yarım daire vardır. Fakat bunların çapları diğerlerinden 0.02 m. daha büyüktür.

İkinci odaya kayaya oyma yalancı, payeli bir kemerle geçilmektedir (res. 30-31-47 C-C). Payelerin ayakları birinci oda zemini üzerinde olup, 0.90 m. yükseldikten sonra genişliği 0.13 m. olan kemerle devam etmektedir. Sol paye başlığı üzerinde, yarım daire içine oyularak yapılmış bir haç vardır (y. 0.10 m., g. 0.07).

İkinci mezar odasının uzunluğu 2.40 m., genişliği 1.20 m. dir. Zemin birinci mezar odasından 0.15 m. daha düşüktür. Tavan mezar istikametinde düşük tonoz şeklinde yapılmış olup, KD istikametine doğru 0.11 m. düşer (res. 46 A-A). Bu sebepten yüksekliği 1.87 m. ve 1.66 m. arasında değişir. Odanın kısa duvarında cephesi yalancı paye ve kemerle yapılmış bir arcosolium vardır (res. 30-31). Zeminde yüksekliği 0.65 m., genişliği ağızda 1.0 m., içde 1.28 m., derinliği 2.0 m. ve tam ortadan yüksekliğide 0.88 m. dir. Ağız kenarında genişliği 0.13 m. ve yüksekliği 0.05 m. olan bir seki vardır.

Buluntular :

Kiremidi ve koyu gri kilden yapılmış testi, derin kaselere ait seramik parçaları bulunmuştur (res. 50 no : 8-10).

MEZAR 8

3, L plankareye tesadüf eden ve üstü açık bir girişi ile birde mezar odası bulunan kalker kayaya oyulmuş bir mezardır (res. 48 pl.). Mezarın ana eksenini 70 derece KD istikametindedir. Mezarın girişi, kapısı ve tavanı tamamen tahrip edilmiştir (res. 33).

Mezar odası girişin zemininden 0.90 m. daha alçak yapıldığından içine yükseklikleri 0.35 m. ve 0.40 m. olan iki basamakla inilir (res. 48 A-A). Oda 2.10 m. uzunluğunda, 1.44 m. genişliğindedir. Tavan yüksekliği ise 1.49 m. dir. Mezarın alçak tonoz şeklinde bir tavanı olduğu tahmin edilmektedir. Odanın üç duvarında da nisbetsiz yapılmış birer arcosolium vardır (res. 34-35). GD duvarındaki zeminden 0.55 m. genişlikte, 1.58 m. derinlikte ve tam ortadan 0.94 m. yüksekliktedir. KB duvarındaki arcosolium, zeminden 0.53 m. yükseklikte, 1.85 m. genişlikte, 1.50 m. derinlikte ve tam ortadan 0.95 m. yüksekliktedir. Kısa duvardaki cephe arcosoliumu zeminden 0.60 m. yükseklikte, 1.80 m. genişlikte, 1.63 derinlikte ve tam ortadan 0.94 m. yüksekliktedir.

Mezarın iççiliği iyi değildir. Ölçülerdeki farklardan dolayı mezarda yamukluklar bir hayli fazladır.

Buluntular :

Kiremidi ve koyu gri renk kilden yapılmış testi ve derin kaselere ait seramik parçaları bulunmuştur (res. 50 no : 11-15).

Şükranlı nekropolü bu bölgede yeni ve mustakil bir mimariyi ortaya koymasından çok önemlidir. Çünkü dağlık Frigya da tanınan diğer Bizans kaya nekropollerinin ya Frig yada Roma anıt mezarlarının bozulmuş, ilaveler yapılmış bir şeklidir. Bölgedeki Gerdek Kaya, Doğanlı Kale, Deve Boynu Kale, Yazılıkaya ve diğerleri gibi bütün bu anıt mezarlar Bizans çağında nekropol olarak tekrar tekrar kullanılarak tahrip edilmişlerdir. Bu sebepten bölgede daha önce görülen Bizans kaya nekropollerindeki mezarların bir mimari özelliği bulunmaması bundandır. Hatta bölgede uzun bir araştırma ve kazı yapan C. H. E. Haspels bu tipe yakın bazı Bizans mezarlarına rasladığı halde üzerinde fazla durmamış, bir seyyah gibi tanıtmala yetmiştir. Zaten görünenlerin çoğu kaya

üstü ile yüzlerinde açılmış arcosolium-veya basit oda mezarlarıydı.

Kutsal alan içinde kalan Şükranlı nekropolünün yeri erken Bizans çağında titizlikle seçilmiştir. Çünkü diğer nekropoller açık kayalıklara, görünen kaya yüzlerine yapılmış olmaları nedeniyle kendi çağında bile soyguna hatta tahribe uğramışlardı. İkinci olarak, eski tümülüs geleneği biraz değişik olsa devam ettirmek isteniyordu.

Bölgenin yumuşak kaya karakteri ta Frig çağından itibaren kaya oyma sanatının devam etmesini mümkün kılıyordu. Fakat din değişiklikleri ve bunların icaplarına uyma, kaya oyma sanatının mimarisinde etkilemiştir. İşre Şükranlı nekropolündeki mezarlar buna güzel bir misal teşkil etmektedir. Frigya halkı Roma çağında tanıdığı çok tanrılı dinden, tek tanrılı dine geçmektedir. Sembol şimdi haçtır. Mezarlarda, bu kutsal düşünce ile haç planına uygun bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Mezar odaları Roma çağındaki karakterini kaybetmiş, lahitler, arcosolium haline gelmiştir. Fakat yine de Frig çağından beri gelen mimari ve süslemedeki gelenek değişmemiştir.

Bu kazı mevsiminde temizlenen sekiz adet mezarın hepsi de haç planında kaya içine oyulmuşlardır. Yalnız mezarlardan 3 ve 7 nolular iki odalı ve bu odalarının ihtiva ettiği arcosoliumlarla çift kollu haç planı verirler (res. 40 pl.). Bütün mezarlarda giriş aynı olduğu gibi arcosolium anlayışı da aynıdır. Fakat 1-3-7 nolu mezar odalarının geçitlerindeki yalancı paye ve kemerleri ile bölgede görülen kaya oyma küçük kilise modellerine yaklaşırlar. Zaten sekiz mezarında kısa duvarlarında bulunan cephe arcosoliumları birer apsis görünümündedir. Yine bütün mezarlarda dikdörtgen üstü açık birer giriş vardır. Bu girişlerin içine 2-3 basamakla inilmekte ve mezar odasına açılan küçük bir kapı ile bitmektedir. Üstü tabii arazi seviyesinde olan bu açık girişler, gömmeden sonra toprakla örtülmüşlerdir. Gelenek Frigidir. Hatta bu mezarların girişlerine çok ben-

ziyen bir Frig mezarını Arkeolog Gürkan Toklu Midas Şehrinde yaptığı bir temizlik kazısı sırasında ortaya çıkarmıştır. Yine Aphrodisias yöresindeki Roma çağı toprak altı kaya oyma mezarlarında da bu tip girişi olan mezarlar bulunmuştur².

Tavanlar, (Mezar 4) hariç tonoz, düşük beşik tonoz şekillerinde yapılmıştır.

Bu mezarların içlerinde oyma, kazıma veya boyama ile yapılmış muhtelif tip haçlar vardır. Çoğunluğu Latin haçı olmakla beraber, Yunan, Aziz Andreas, Malta, Çift kollu (Lorraine), altı kollu, rozet şeklinde olanlar da vardır. Haçların içleri genellikle kırmızı boyalıdır. Hepside itinalı bir şekilde yapılmıştır. Nekropolün beş mezarında bu kadar çeşitli yapılmış haçlara çok ender raslanmaktadır. Dağlık Frigya bölgesinin Şükranlı nekropolü haricinde bu kadar çeşitli haç ne nekropolde nede kaya kiliselerinde bile yoktur. Mezar 3 de ise dört çeşit haç bir arada yapılmıştır. Demekki bu bölgenin tarikat anlayışı çok daha değişik ve üzerinde durulmaya değer bir husustur.

Mezarların içleri (Mezar 4 hariç), kırmızı, mavi ve nadiren de siyah boylarla süslenmiştir. Zikzak, üçgen, baklava diş, yarım ve tam daire gibi motifler ya bu renk boylarla yapılmış veya kazıma

motiflerin içlerinde kullanılmıştır. Şekil ve renkler Frig ve Roma çağında tercih edilen ve geleneğini Bizans çağında da sürdüren hususlardır.

Seramik kapların çoğunluğu koyu gri ve kiremidi renk killerden yapılmıştır. Koyu gri killerden yapılmış geniş ağızlı çanak parçalarının profilleri göz önüne alınmazsa Yazalıkaya Frig seramiğinden ayırt edilmesi çok güçtür. Hatta bu tip kaplarda omuz üzerinde bulunan zilzak, üçgen motifleri Frig sanatının bir devamıdır. Kap yaşken kazıma ile yapılmış bu motifler bölgede Frig'le beraber M.Ö. V. yüzyılda ve Roma çağında testi, küp omuzlarında, stel alınlıklarında çok sık görünürler.

Kiremidi renk kilden yapılma testi, çanak, tabak parçaları geç Roma çağından erken Bizans çağına geçişin örnekleridir. Testiler halâ geç Roma tarzındadır. Tabak ve çanaklar ise tip olarak erken Bizans çağının kendine has karakterindedir.

Seyitgazi ilçesi hudutları içinde ve dağlık Frigya'daki bu erken Bizans nekropolü kurtarma kazısı, bölgedeki mezar mimarileri ve buluntuları tanımak, tahribatı önlemek ve kesin tarihlemeye gitmeyi amaçlıyordu. Bu sene ortaya çıkan soyulmuş ve tahrip edilmiş olan sekiz adet mezar üzerinde çalışılmıştır. Bu sebepten daha geniş araştırmaları ilerdeki senelerde, yeni bulunacak mezarlarla birlikte yapmayı ümit etmekteyiz

² Sümer Atasoy, Aphrodisias Yöresindeki Tümülüsler, Belleten, XXXVIII, No : 151, s. 351-357.

B İ B L İ O G R A F Y A

Ankara - Konya, Eskişehir - Yazılıkaya Gezileri, TTK, v. seri No : 13, 1956

ARIK R. O.: *Ankara-Konya, Eskişehir-Yazılıkaya Gezileri*, TTK, v. seri. No : 13, 1956.

ATASOY S.: "*Aphrodisias Yöresindeki Tümülüsler*", Belleten, XXXVIII, No : 151, s. 351-357.

BITTEL K.: *Kleinasiatische Studein*, 1967, s. 69-114.

COX CW. M. CAMERON. A.: *Monumentu Asiae Minoris Antiqua*, Xol. V, Manchester, 1937.

EYİCE S.: "*Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler*", Belleten, Say. 131, 1969, s. 333-336.

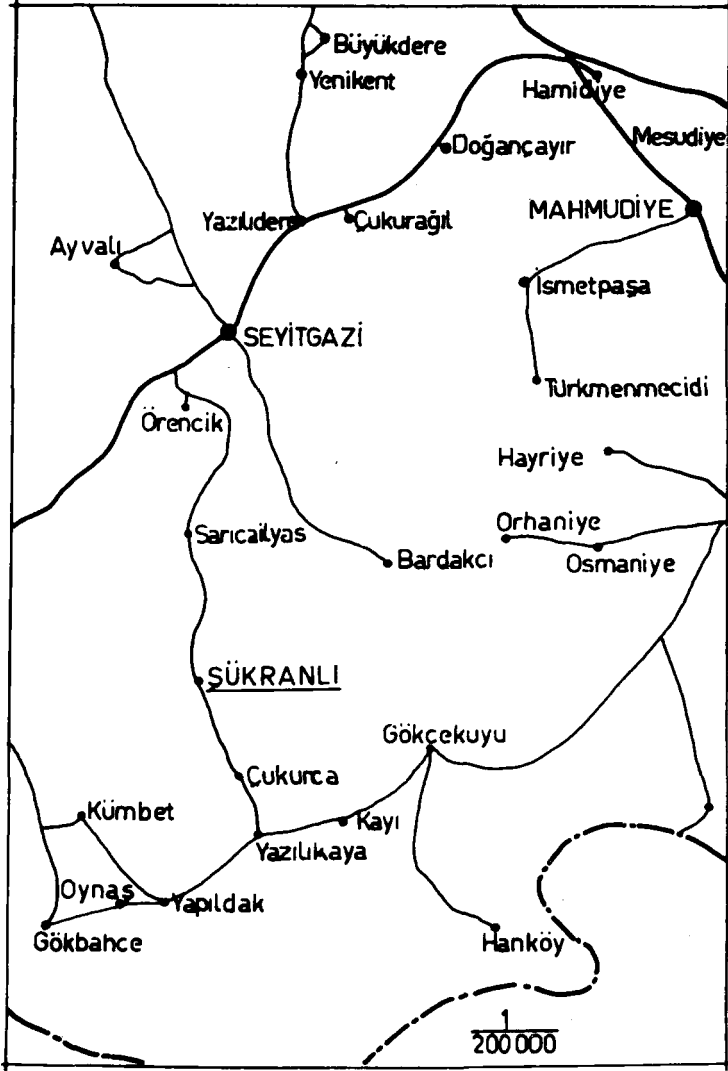
GÖNCER S.: *Afyon İli Tarihi*, cilt I, İzmir, 1971.

HASPELS C. H. E.: *The Highlands Of Phrygia*, Xolome I-II, New Jersey, 1971.

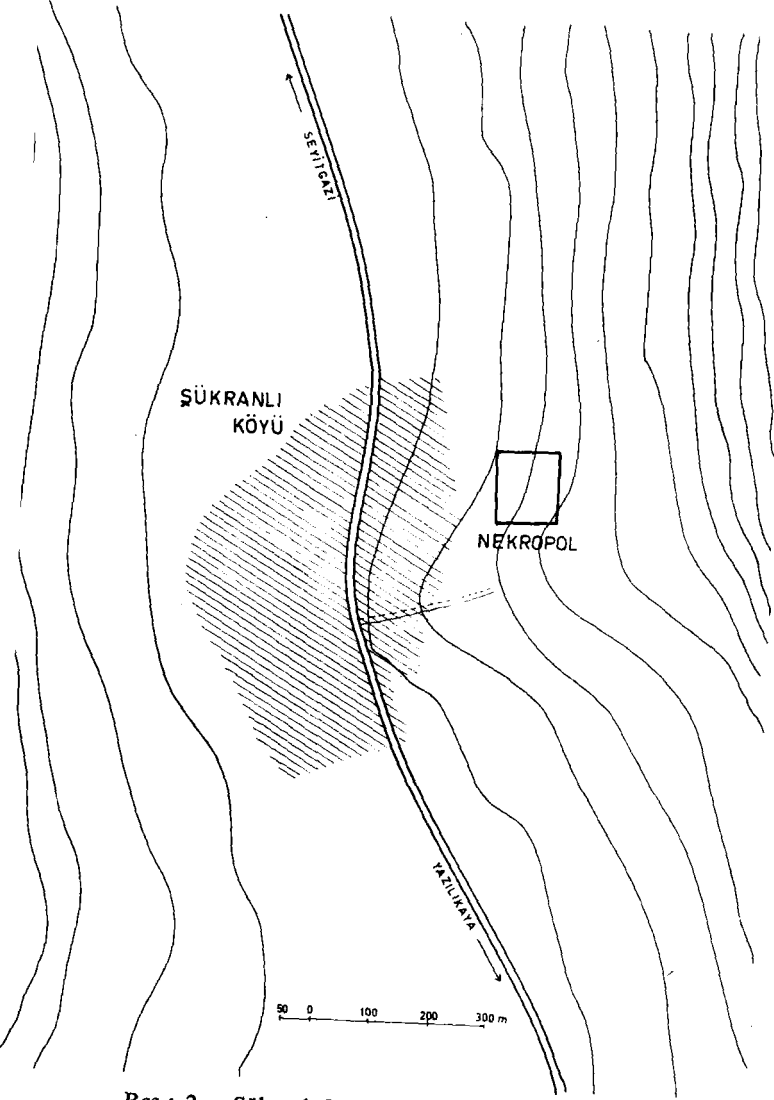
RAMSAY W. M.: *Studies In asia Minor*, Part I. *Historical Geography Of Asia Minor*, Çeviren, Mihri Pektaş, ME, 1961.

TOKGÖZ D.: "*Seyitgazi ve çevresinin Eski Eser ve Turizm Yönünden İnceleme Raporu*", 1974, (Eskişehir Müzesi).

TOKLU G. KUTKAM M.: "*Eskişehir Frig Abideleri Hakkında Rapor*", (Yazılıkaya ve Çevresi, Hanköy. Şerefiye), 1970, (Eskişehir Müzesi).

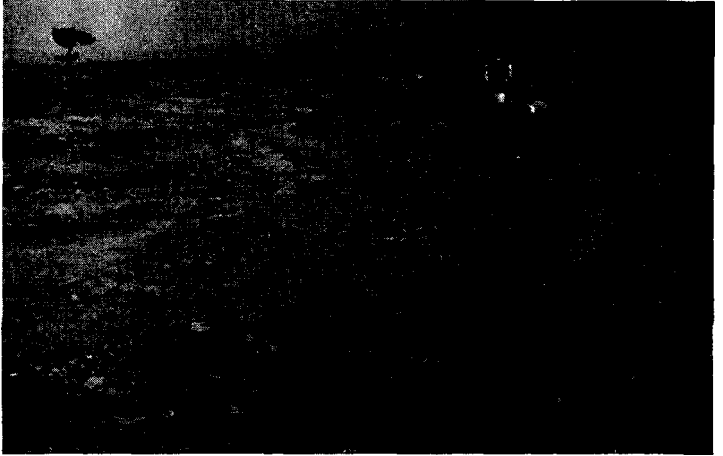
Res: 1 — Plân

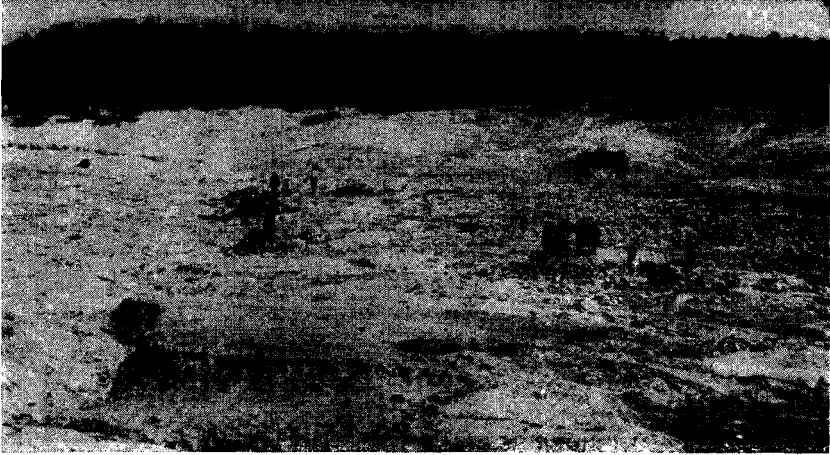
Res : 2 — Şükranlı Nekropolü vaziyet plânı

Res : 3 — Nekropolden Şükranlı Köyünün görünüşü

Res : 5 — Nekropol ve kayaların üzerindeki antik
yol izlerinin görünüşü

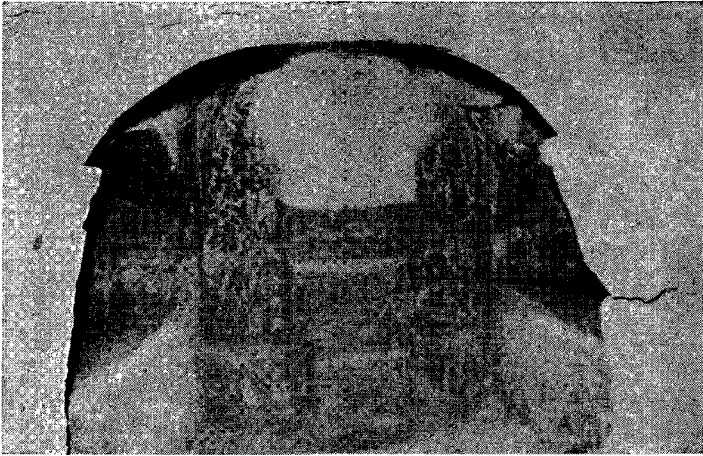
Res : 4 — Şükranlı Nekropolünün batıdan görünüşü

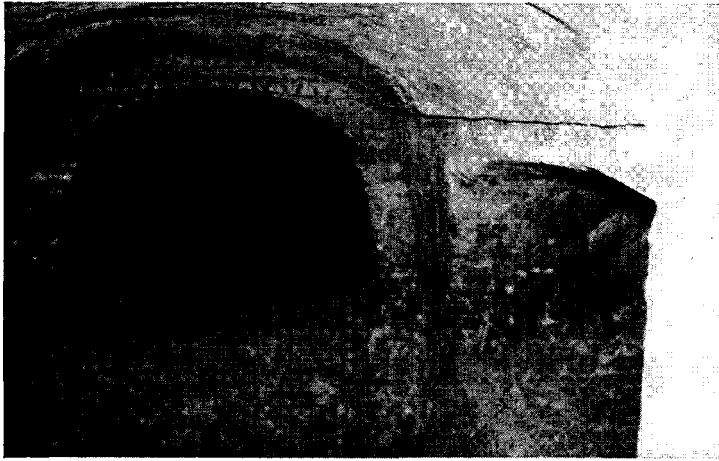
Res : 6 — Mezar 1 giriş ve kapısı

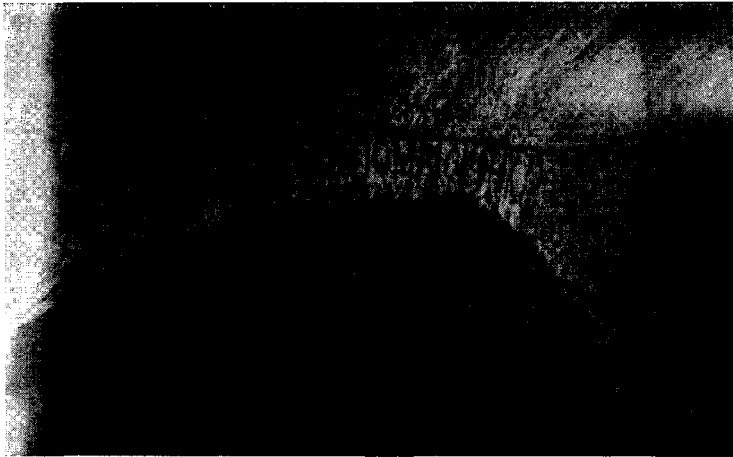
Res : 7 — Mezar 1 in içinden bir görünüş

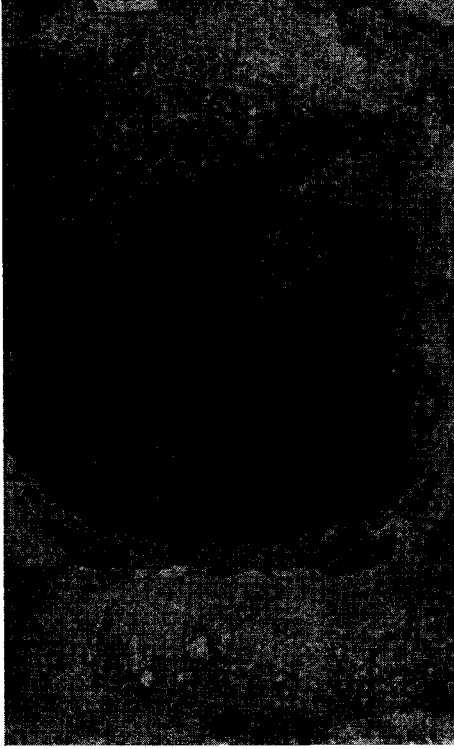
Res : 9 — Mezar 1 in içinden kapısına doğru görünüş

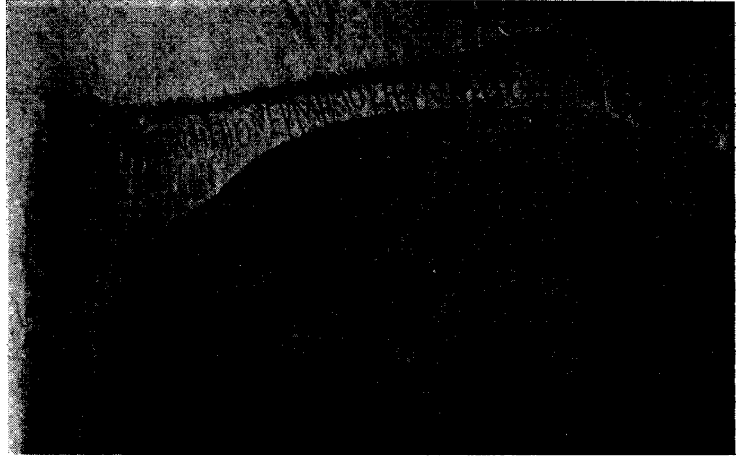
Res : 8 — Mezar 1 den sağ geriye doğru görünüş

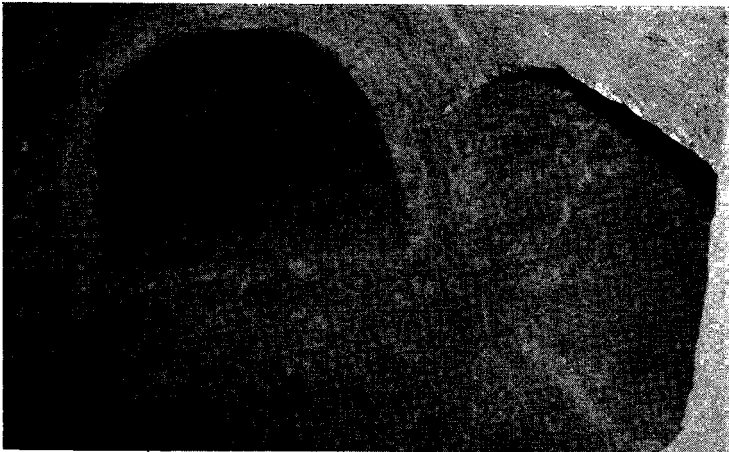
Res : 10 — Mezar 1 in GD arcosoliumu üzerindeki yazılar

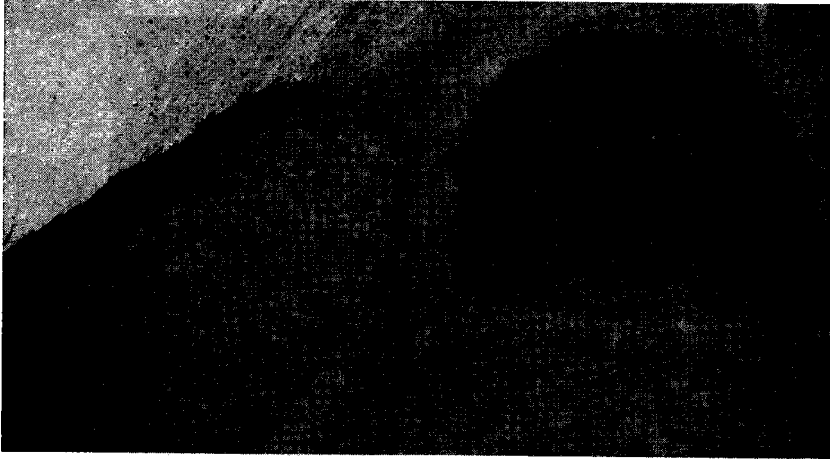
Res : 12 — Mezar 2 nin giriş ve kapısı

Res : 11 — Mezar 1 in KB arcosoliumu üzerindeki yazılar

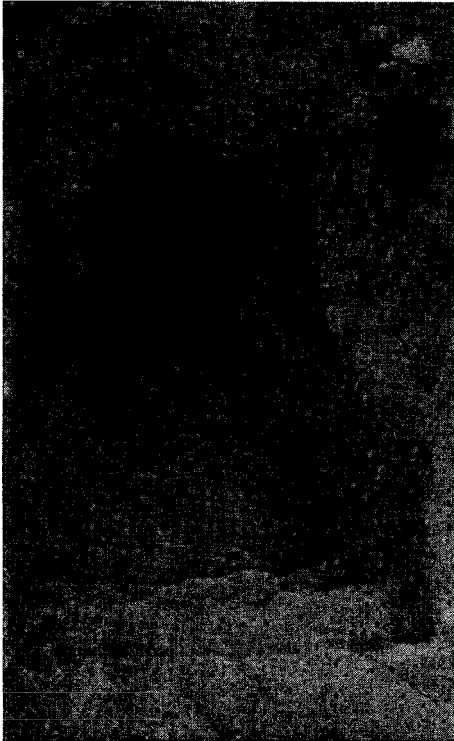
Res : 13 — Mezar 2 nin GD görünüşü

Res : 14 — Mezar 2 nin KB görünüşü

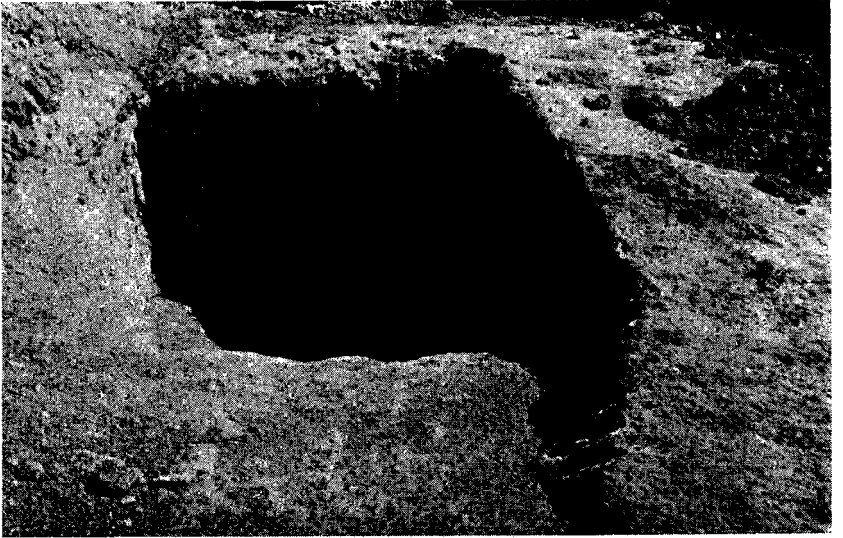
Res : 16 — Mezar 3 ün GD görünüşü

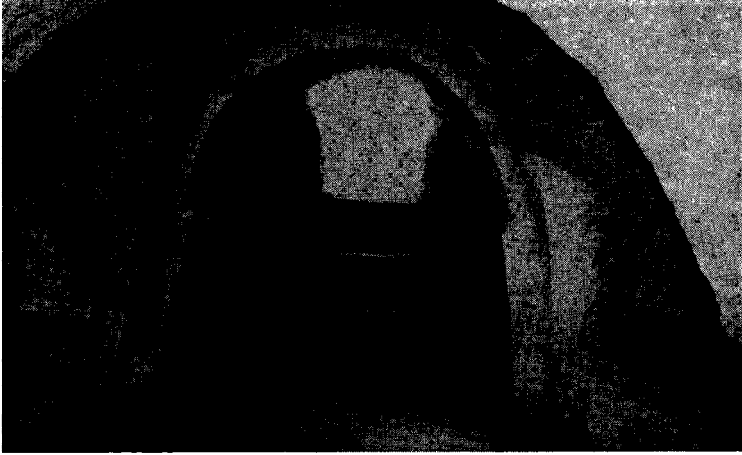
Res : 15 — Mezar 3 ün giriş ve kapısı

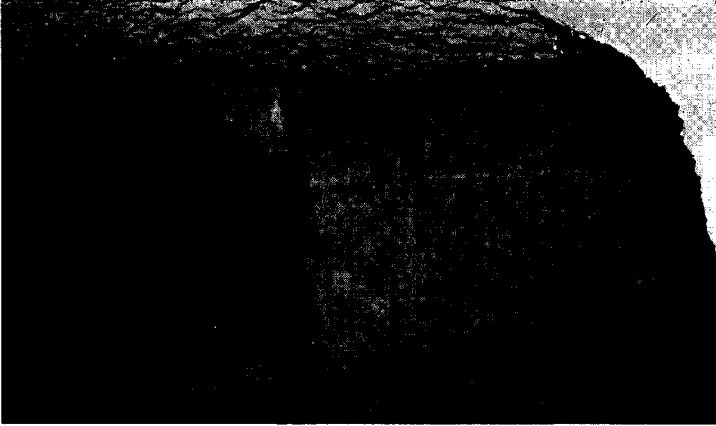
Res : 17 — Mezar 3 ün KB görünüşü

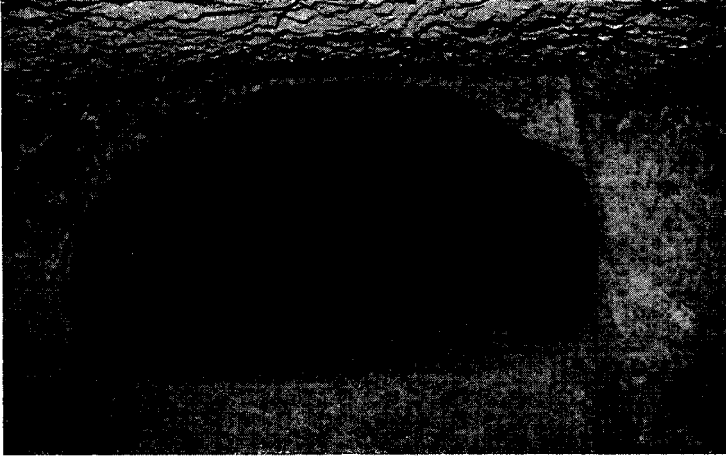
Res : 19 — Mezar 4 ün giriş ve kapısı

Res : 18 — Mezar 3 ün içinden kapısına doğru görünüşü

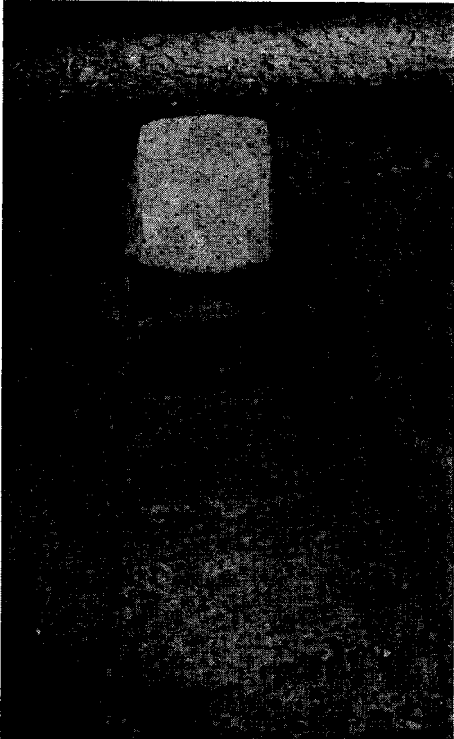
Res : 20 — Mezar 4 ün GD görünüşü

Res : 21 — Mezar 4 ün cephe arcosoliumu

Res : 23 — Mezar 5 in tahrip edilmiş giriş ve kapısı

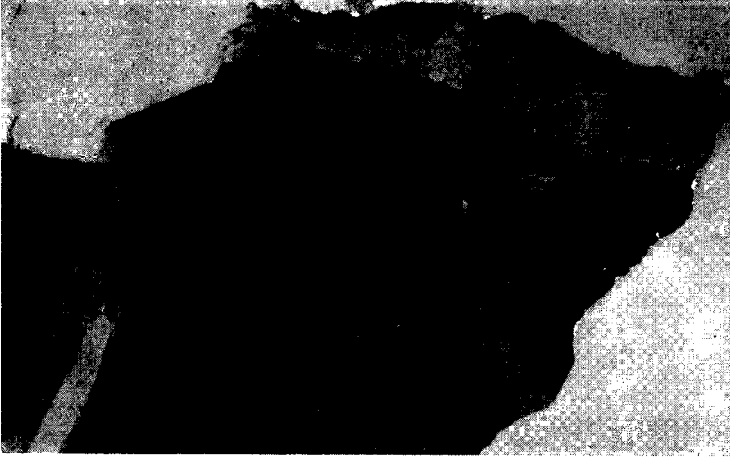
Res : 22 — Mezar 4 ün içinden kapısına doğru görünüşü

Res : 24 — Mezar 5 in üstten görünüşü

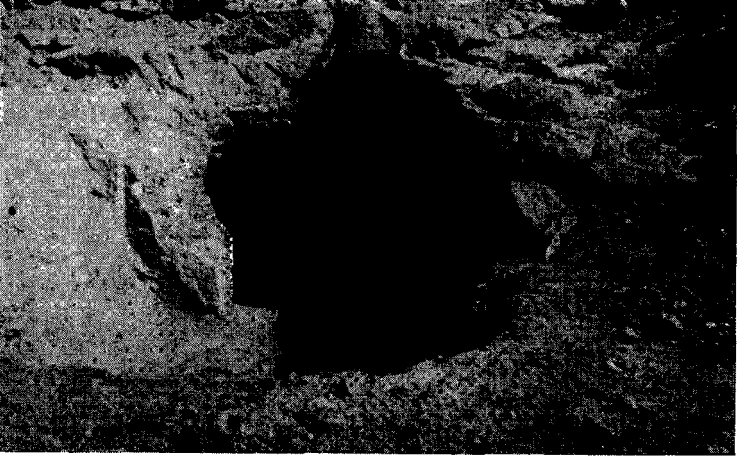
Res : 26 — Mezar 5 in GD görünüşü

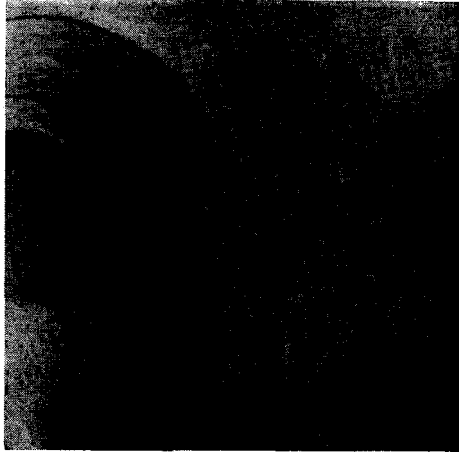
Res : 25 — Mezar 5 in içinden görünüşü

Res : 27 — Mezar 5 in KB görünüşü

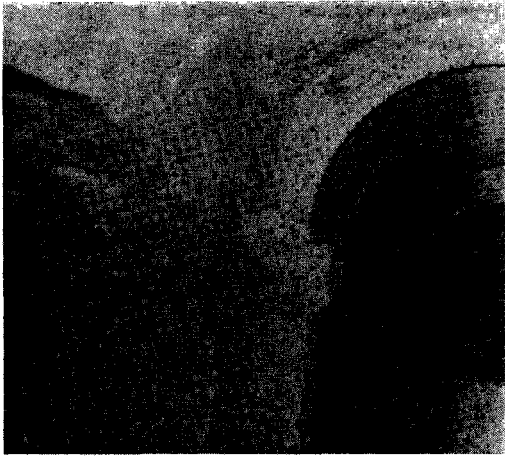
Res : 28 — Mezar 6 nın giriş ve kapısı

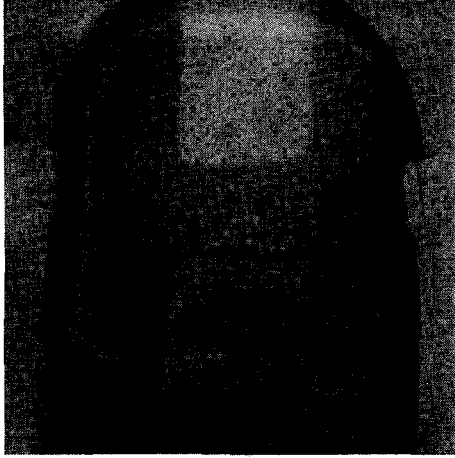
Res : 30 — Mezar 7 nin GD görünüşü

Res : 29 — Mezar 7 nin giriş ve kapısı

Res : 31 — Mezar 7 nin KB görünüşü

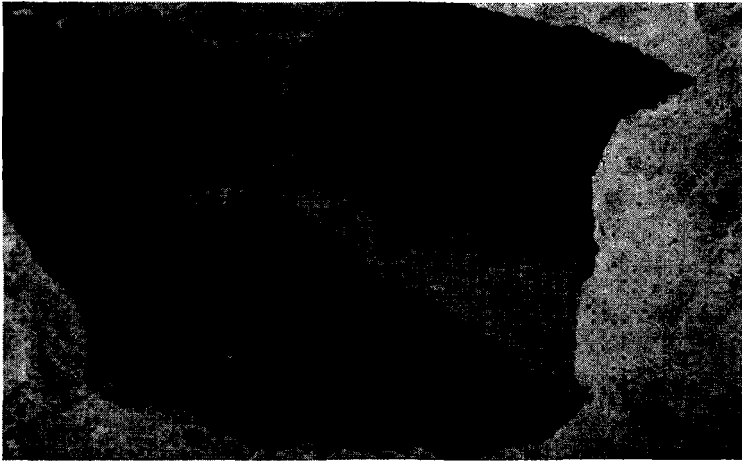
Res : 32 — Mezar 7 nin içinden kapıya doğru görünüşü

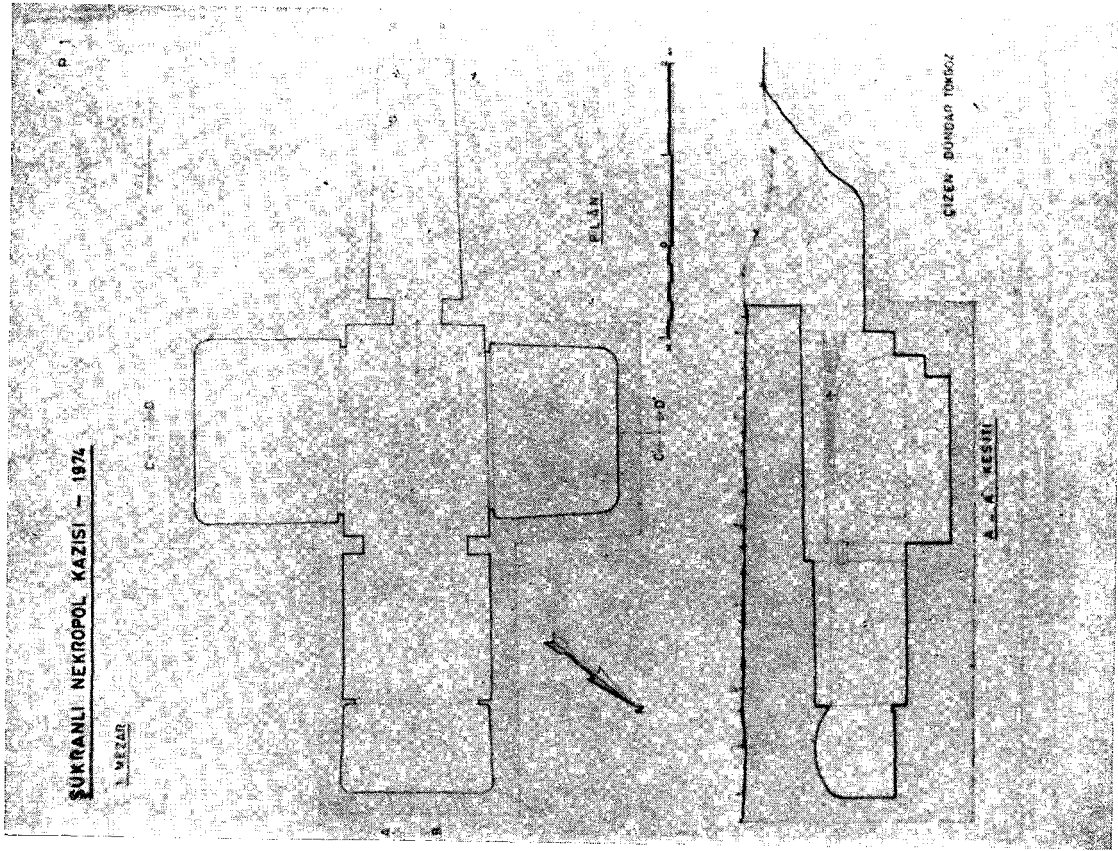
Res : 34 — Mezar 8 in KB görünüşü

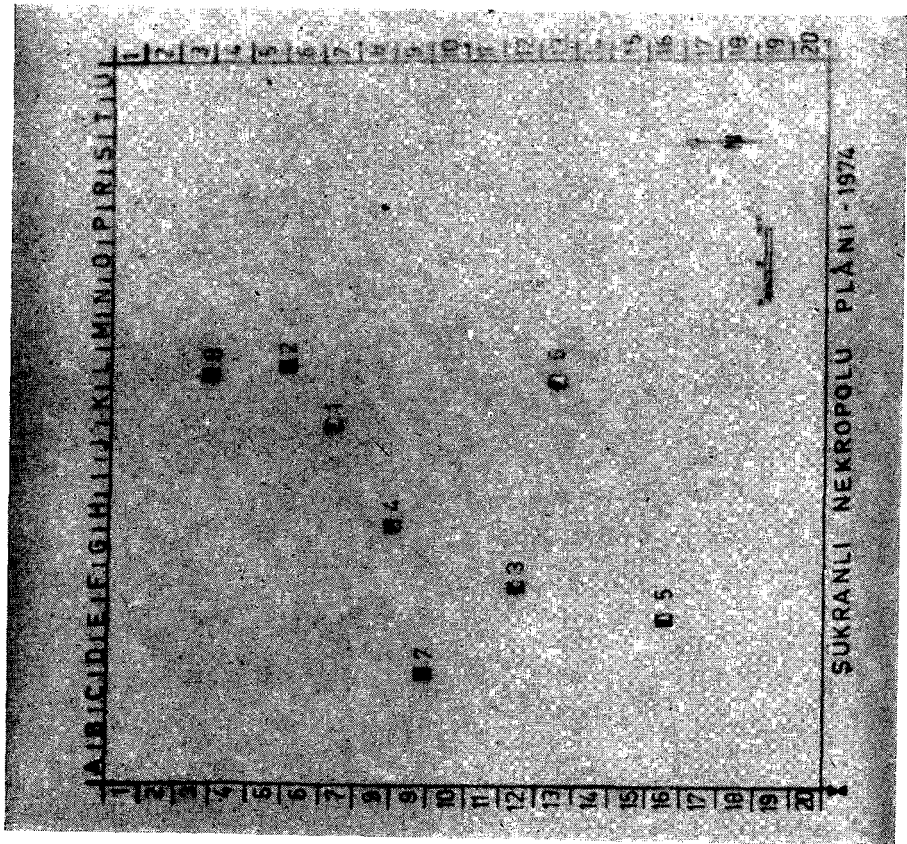
Res : 33 — Mezar 8 in tahrip edilmiş tavanının görünüşü

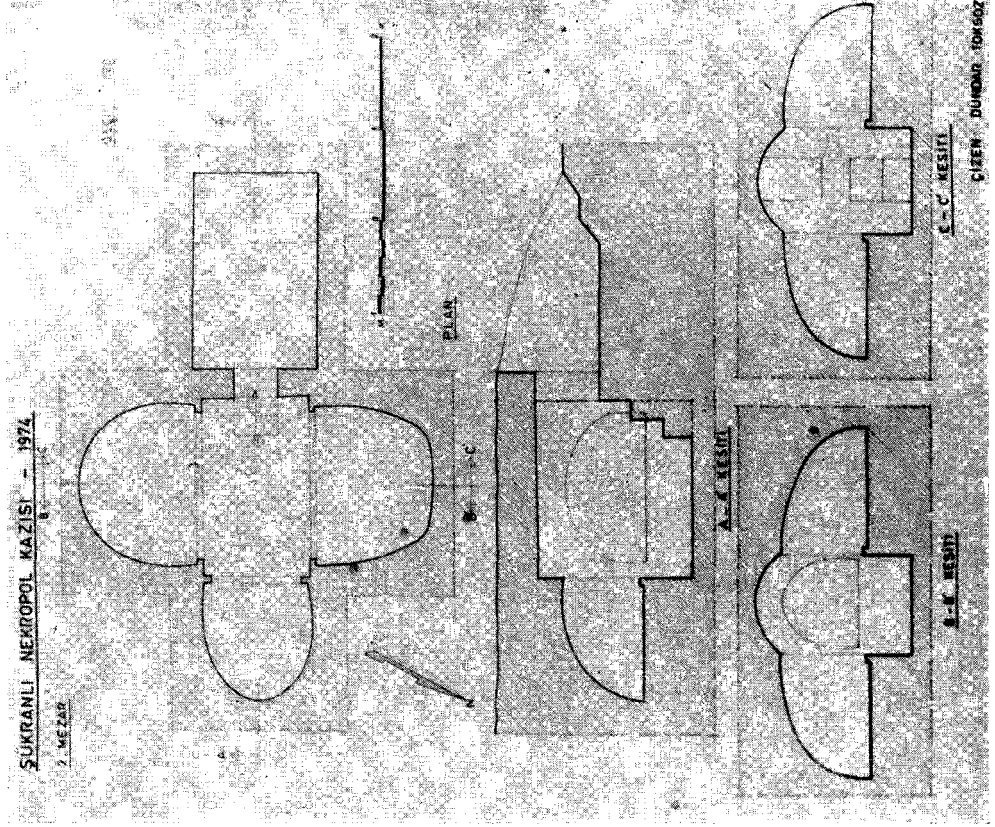
Res : 35 — Mezar 8 in GD görünüşü

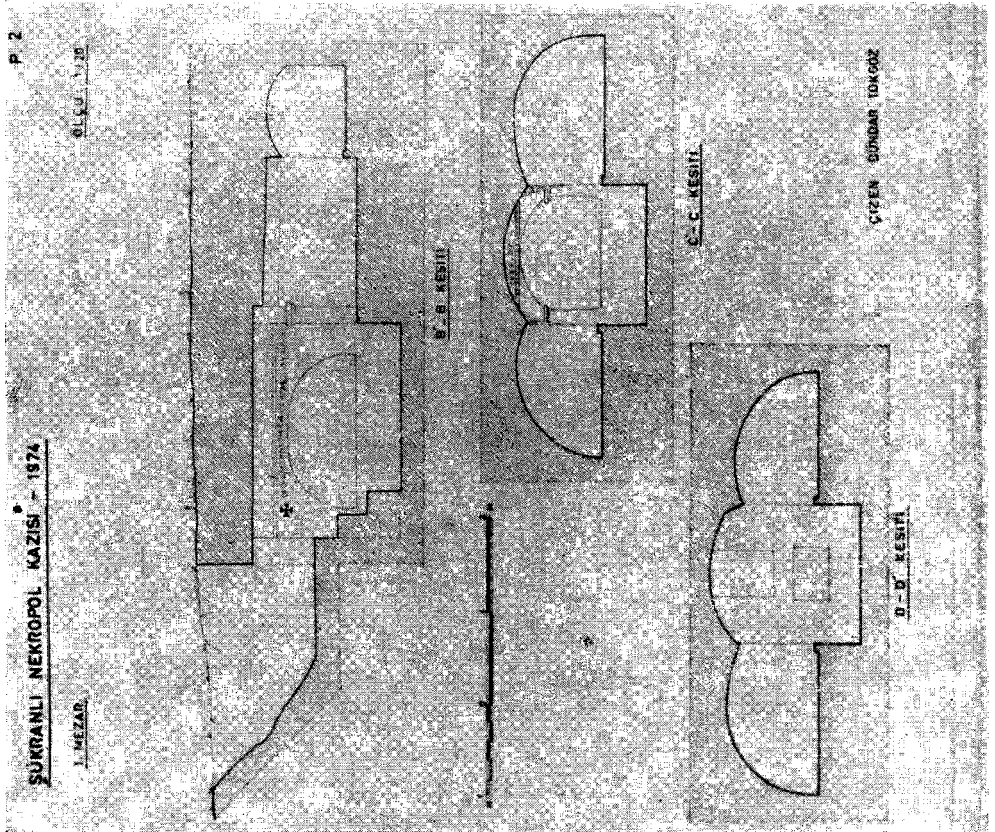
Res. 37

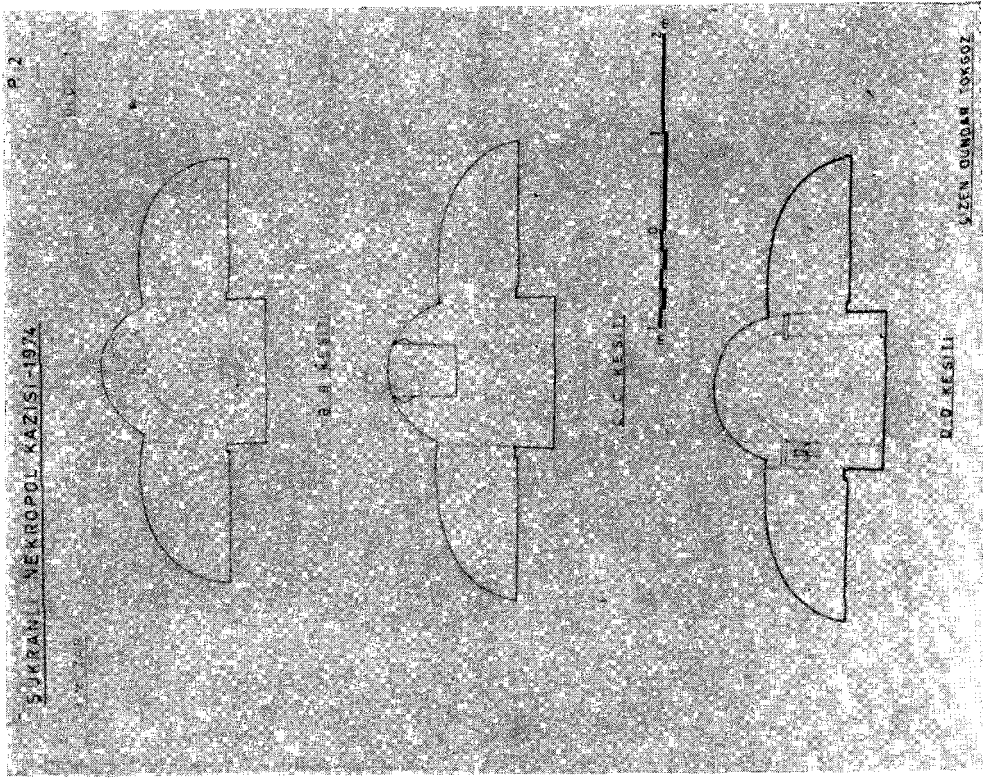
Res. 36

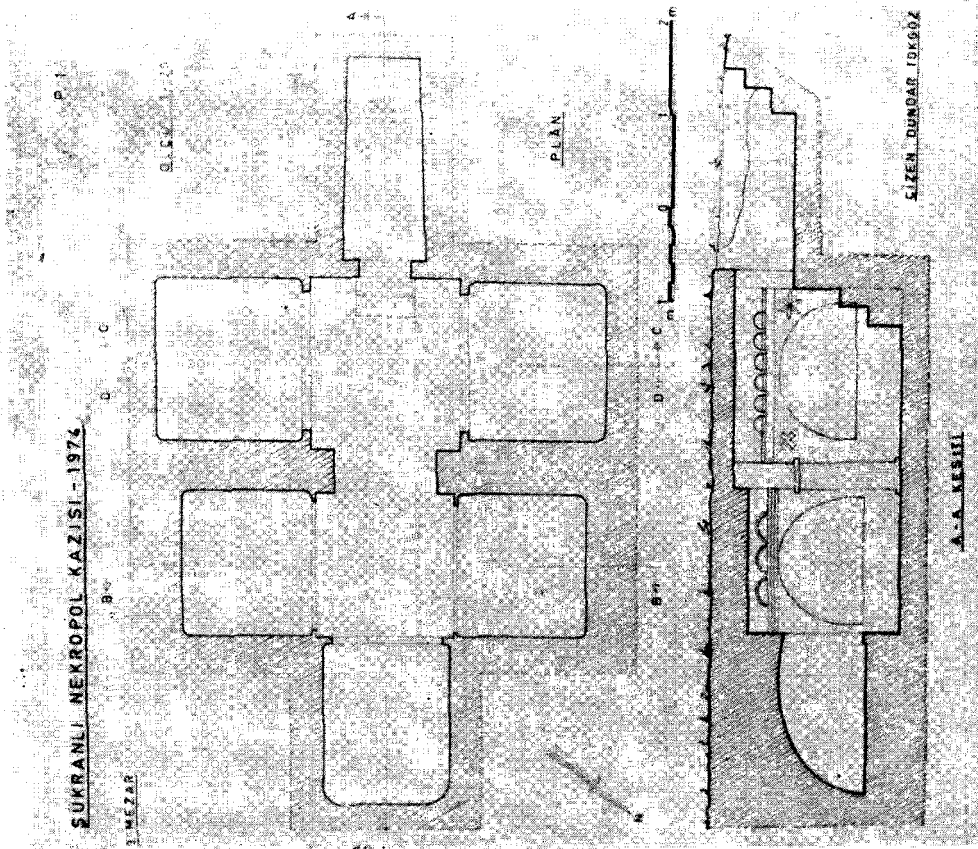
Res. 39

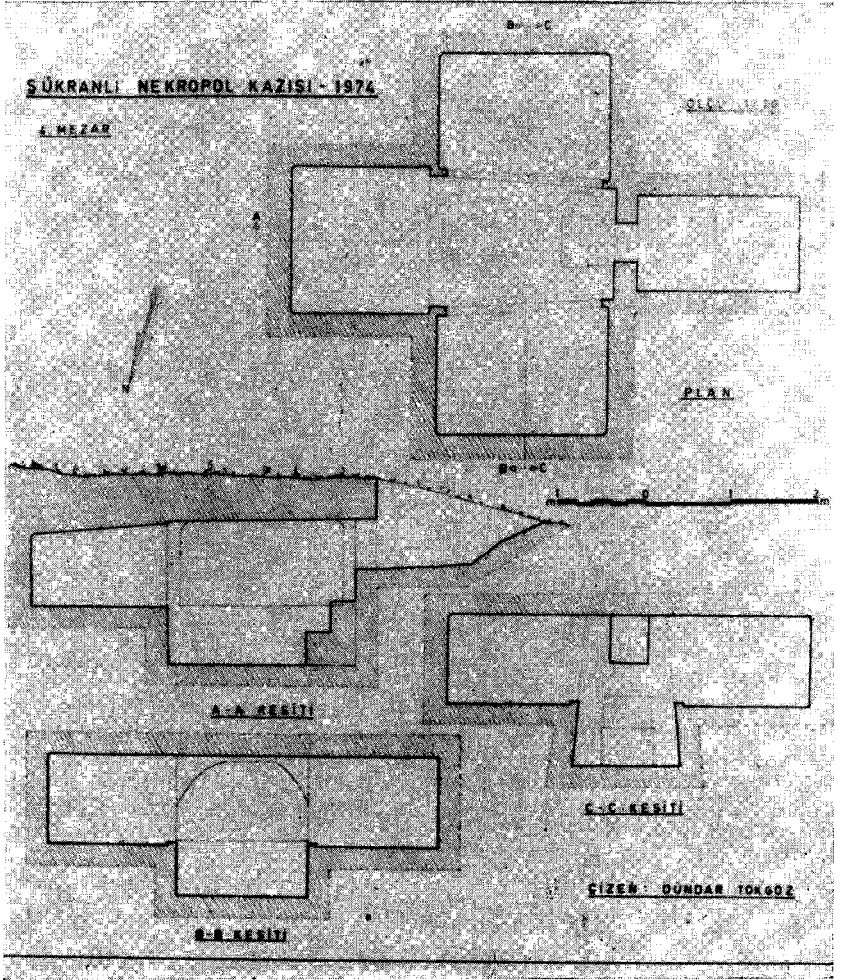
Res. 38

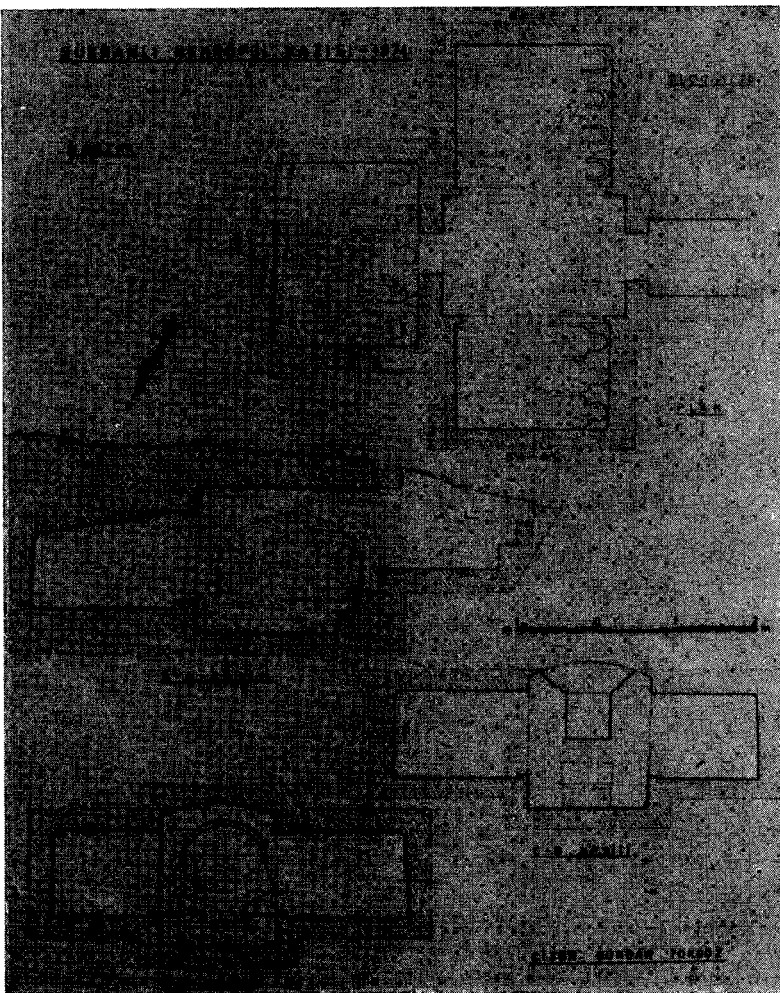
Res. 41

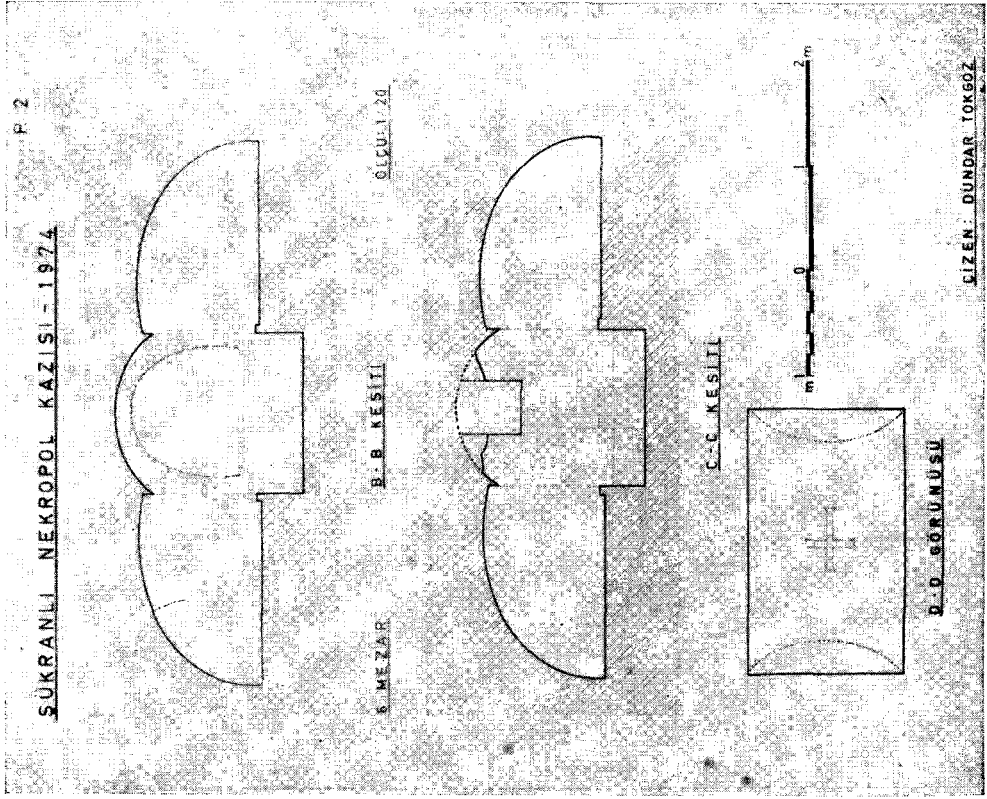
Res. 40

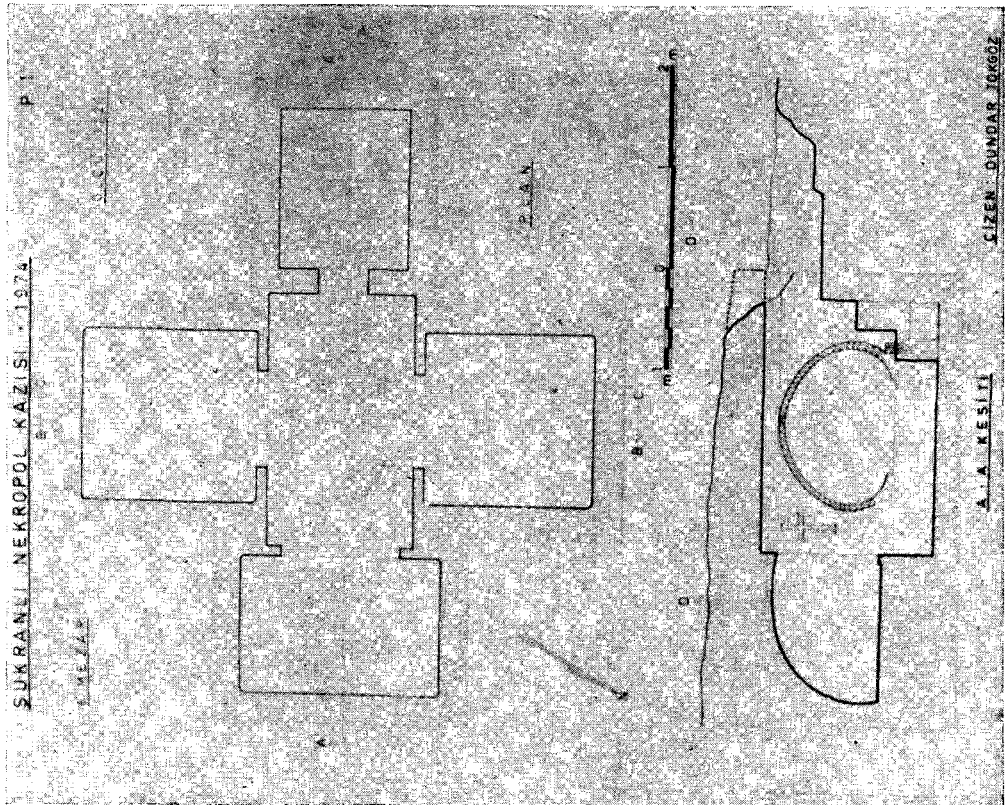
Res. 42

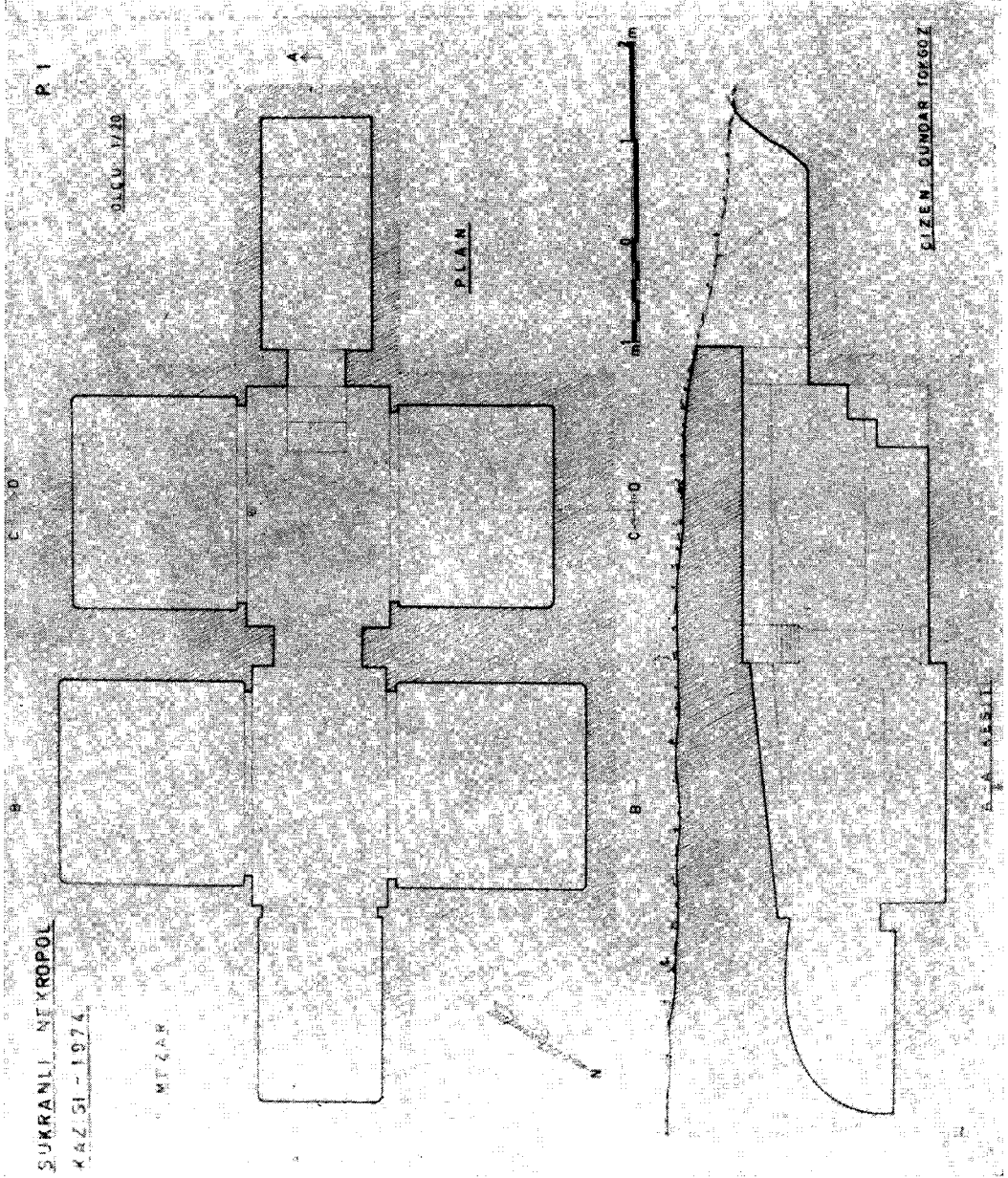
Res. 43

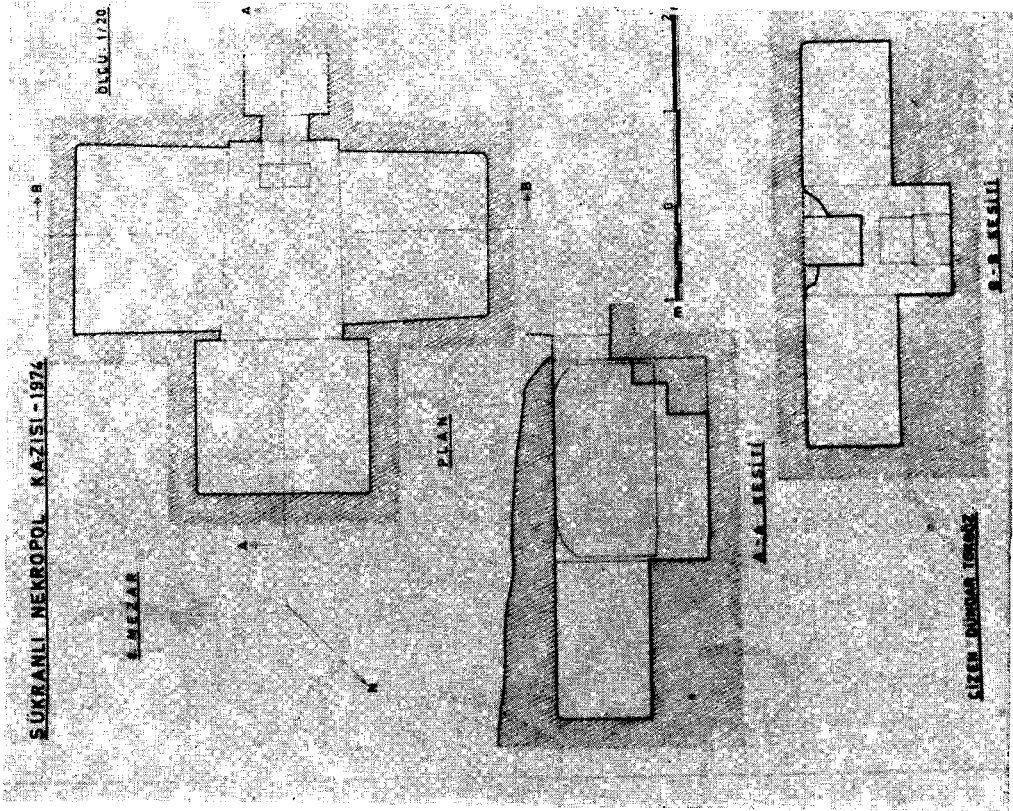
Res. 45

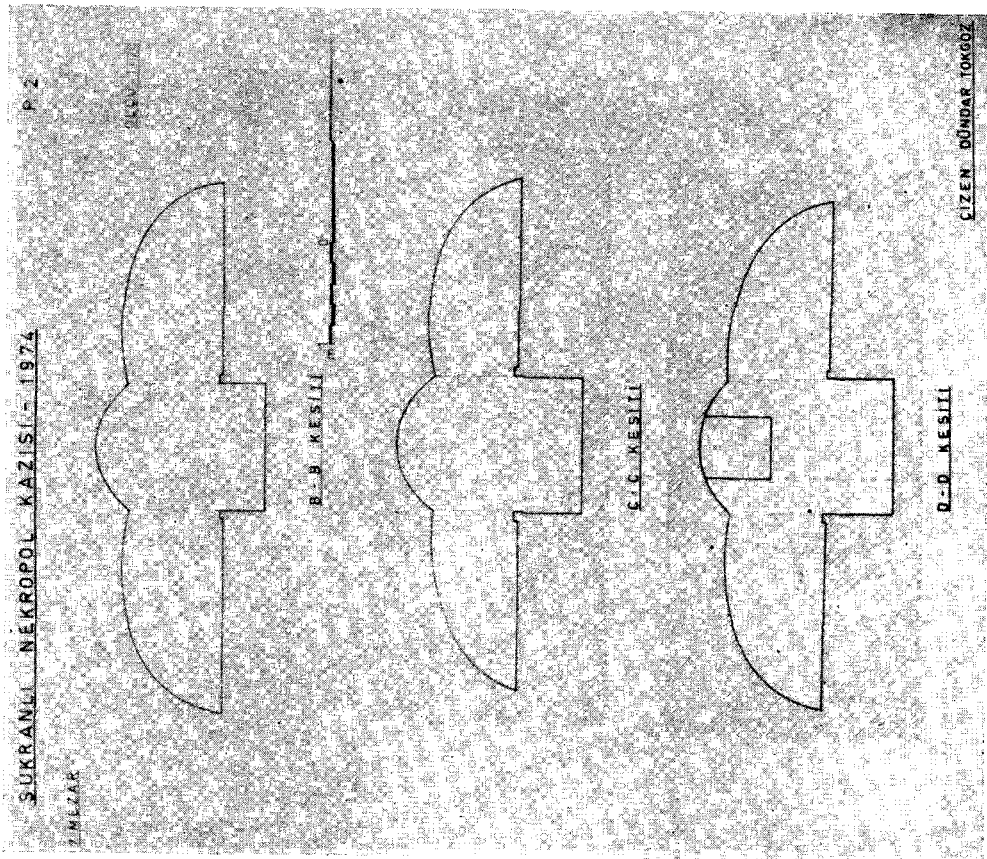
Res. 44

Res. 46

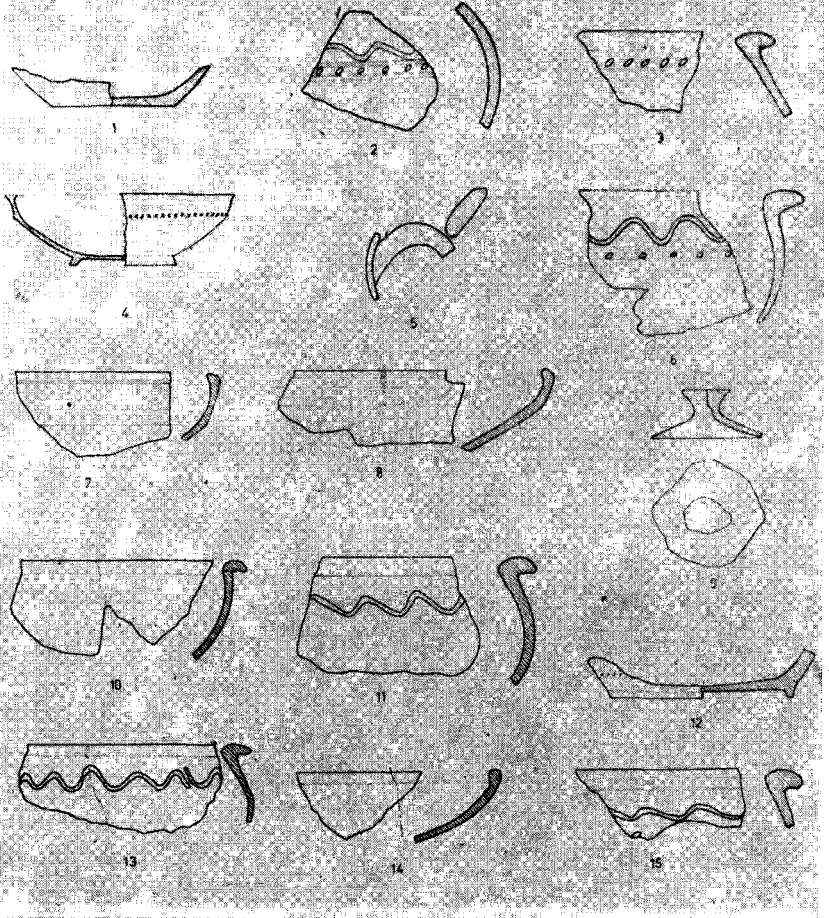

Res. 48

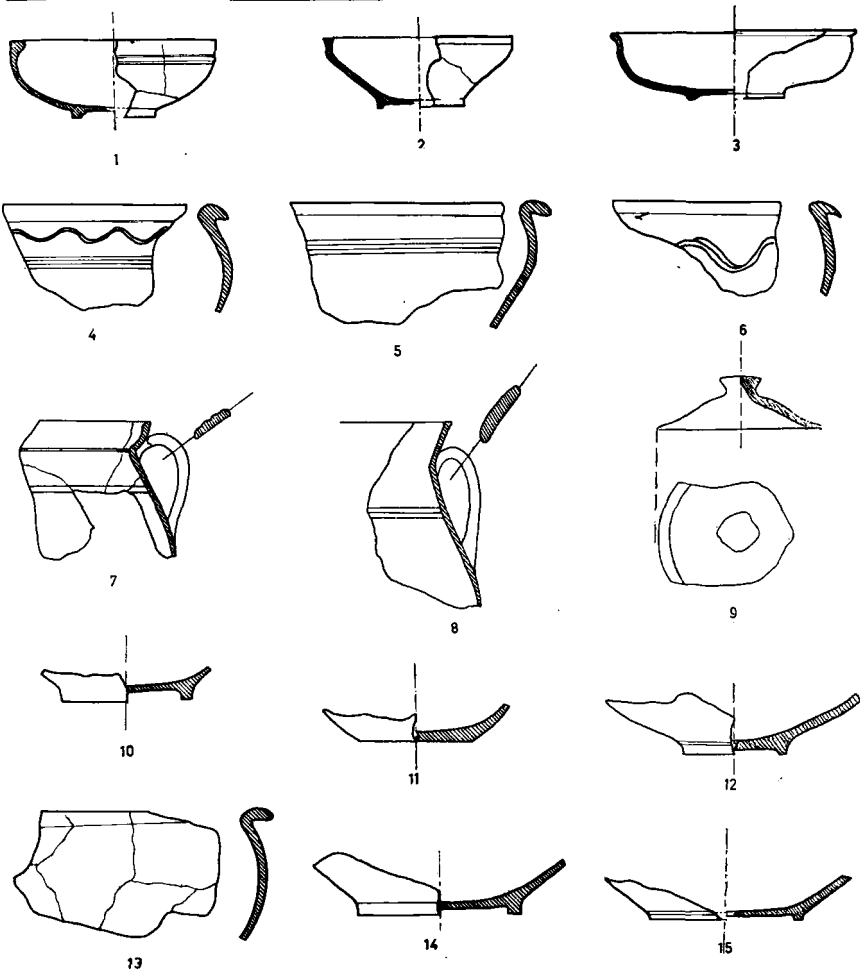

Res. 47

SÜKRANLI NEKROPOL KAZISI - 1974

Res : 50 — Seramik no : 1-2 MEZAR 5) Seramik No : 3-7 MEZAR 6)
Seramik no : 8-10 MEZAR 7) Seramik no : 11-15 MEZAR 8)

Res : 49 — Seramik no : 1-2 MEZAR 1) Seramik no : 3 MEZAR 2) Seramik No : 4-8 MEZAR 3) Seramik No : 9-13 MEZAR 4) Seramik No : 14-15 MEZAR 5)

BERICHT

ÜBER DIE AUSGRABUNGEN IN DEN JAHREN 1973/74.

HERMANN VETTERS

Zum Unterschied von vergangenen Jahren wurde 1973 nur eine Grabungskampagne vom Österreichischen Archäologischen Institut unter der Leitung des Unterzeichneten durchgeführt¹.

Im Frühjahr 1974 fand unter der Leitung von Doz. Wilhelm Alzinger eine Arbeitskampagne ohne Grabungen statt, welche dem Staatsmarkt gewidmet war. Die Herbstkampagne 1974 mußte infolge der politischen Ereignisse zunächst eingestellt werden; als die Fortsetzung möglich gewesen wäre war es bereits zu spät, um nochmals in vollem Umfang zu beginnen.

¹ Teilnehmer waren neben dem Verfasser die Archäologen: Ass. Dr. F. Brein (2. 8.-29. 8.), Doz. Dr. R. Fleischer (7. 9.-4. 10.), Dr. H. Jobst (26. 8.-10. 10.) Ass. Dr. W. Jobst (17. 7.-10. 10.), w. Rat Dr. G. Langmann (7. 9.-10. 10.), die Architekten: w. Rat Dr. A. Bammer, der auch den Unterzeichneten bis zu seiner Ankunft als Leiter vertrat (18. 7.-3. 10.), Dipl. Ing. Eva Miloviz (8. 9.-12. 10.) Dipl. Ing. S. Kasper (10. 8.-10. 10.), Dipl. Ing. H. Witte (31. 7.-18. 9.), als Epigraphiker und verantwortungsvoller Ökonom der Grabung fungierte w. Rat Dr. D. Knibbe (17. 9.-10. 10.), als akad. Restauratoren Dr. M. Dawid (18. 7.-3. 10.), P. Dawid (18. 7.-27. 9.), E. Mohapp (25. 8.-5. 10.), als Präparator F. Prascsaits (7. 9.-10. 10.), als Photograph Ass. T. Römer (8. 9.-10. 10.), als Praktikanten arbeiteten die Kandidaten der Philosophie R. Goth (26. 8.-10. 10.), und R. Meriç (17. 7.-10. 10.). Als Grabungskommissar und Mitarbeiter fungierte Herr Fikret Tek vom Museum Selçuk-Efes. Celsusbibliothek: Doz. Dr. V. M. Strocka als Leiter (21. 7.-10. 10.), die Architekten: Dipl. Ing. F. Hueber (22. 7.-10. 10.), cand. arch. A. Günöven (19. 7.-10. 10.), die akad. Restauratoren: S. Daxner (24. 7.-30. 8.), A. Glaser (1. 8.-30. 8.), P. Holowka (24. 7.-10. 10.), G. Knapp (24. 7.-10. 10.), J. Roewer als Photograph (19. 8.-5. 10.).

Die archäologische Feldaufnahme in Metropolis, Gemeinde Yeniköy bei Torbali, hat R. Meriç fortgesetzt und dabei die Besiedlung dieser Gegend bis in das Neolithikum zurückverfolgen können.

Am Tumulus von Belevi hat S. Kasper² die Aufnahmen weiter vervollständigt, wie Beil. 1 erkennen läßt. Beil. 2 bringt eine Rekonstruktion der ursprünglichen Figuration des Grabhügels in den beiden Perioden. Die Untersuchung des südlich des Tumulus liegenden Baukomplexes mußte auf das nächste Jahr verschoben werden, da die hierfür notwendige Grabungsgenehmigung nicht gewährt worden war.

Die 6. Kampagne zur Aufstellung der Fassade der Celsusbibliothek hat unter der Leitung von V. M. Strocka und F. Hueber in der Hauptsache der Errichtung der Untergeschoß-Wand bis zur Höhe von 5-5.5 m. gedient. Die durch die Figuration gegebenen Wandabschnitte, vgl. Abb. 1, wurden durch die sichergestellten Blöcke entsprechend dem Auslageplan ersetzt, die fehlenden Blöcke in ihrem Betonkern am Ort gegossen, eine Arbeit, die präzise Kranführung und bildhauerische Genauigkeit erforderte. Die vergossenen und mit Stahldrahtkörben armierten Betonkerne, die zur Zeit schmaler als die Fluchten des antiken Quaderverbandes sind, werden im letzten Arbeitsgang durch eine entsprechend getönte und jederzeit deutliche erkennbare Kunststein-Verkleidung ergänzt werden, Taf. 1. Eine

² Vgl. Anz. Wien 110 (1973) 180 f.

besondere Schwierigkeit boten die stark zerbrochenen Säulenschäfte, die mehrfach (bis zu 6 Stück) mit 24 mm-Dübeln armiert werden mußten. Sie machten das Anpassen und Vergießen der vielfach zersplitterten Bruchstellen zu einem Problem, das mit Seilzug und Dreibein nicht mehr bewältigt werden konnte. Nach langwierigen Versuchen wurde es durch F. Hueber gelöst, dank der Konstruktion einer Säulenbahn aus Loren, auf welchen die präzise einstellbaren Säulenschäfte waagrecht gegeneinander gefahren wurden.

Die Säulen des Untergeschosses konnten auf diese Weise zum Teil vergossen und gedübelt werden. In der Auslage auf der Agora wurde die Sortierung der Reihen 16 und 17 bei den Fenstergewänden und Statuensockelprofilen weiter geklärt. Eine reiche Ausbeute an bisher fehlenden Architekturteilen ergab eine Grabung im südlich an die Bibliothek anschließenden Gelände. Es gelang zunächst nicht, die Stratigraphie des anschließenden Wohnhauses zu klären, denn in wesentlich höherer Niveaulage kam ein großes, spätes Mosaik des 5. Jh. n. Chr. zutage. Die Erweiterung über das Mosaik hinaus ergab nun tief im Schutt weitere Architekturteile, so das bisher fehlende achte Kapitell des Obergeschoßes und die fast vollständige Gesimsplatte des südlichen Gebälks. Der Fund eines byzantinischen Bleisiegels³ des 10. bis 11. Jh. n. Chr. über dem Mosaik im tiefsten Schutt ergab eine grobe Datierung. Ist es, wie V. M. Strocka meint, relevant, würde das heißen, daß die Zerstörung der Bibliotheksfassade erst in das hohe Mittelalter zu datieren ist. Auch die Sondagen 2/3 und 3/1 im Lesessaal⁴ wurden bis auf eine Tiefe von - 5.20 m, vom Bibliotheksboden aus gemessen, abgeteuft. In der Tiefe von - 4.00 zeigte sich eine ziemlich starke Brandschicht, unter ihr Versturz wohlbehauener, rechtwinkliger Quadern. Dazwischen befindet sich archaische Keramik

des 6. Jh. v. Chr. Die Fundstelle liegt nur 1-2 m tiefer als die 1972 in Sondage 2/2 angeschnittene Heilige Straße⁵. Es wird Aufgabe der weiteren Arbeiten sein, diesen Straßenzug bis in den Bereich der Tetragonos Agora zu verfolgen. Die Fundamentquadern könnten von abgetragenen Grabbauten stammen, wie die Funde auf dem Staatsmarkt⁶ unter dem Sokkelbau⁷ nahelegen.

Im Artemision hat A. Bammer die flächenmäßige Freilegung zwischen Altarostkante und Tempelbau weiter vorangetrieben⁸. Diese schwierigen Untersuchungen waren durch den ständigen Einsatz einer starken elektrischen Pumpe möglich. Wie ein Vergleich mit dem Plan des Vorjahres⁹ (Beil. 3), ergibt, wurden vor allem in östlicher und westlicher Richtung die Profile 7 und 8 im nördlichen Abschnitt und die senkrecht darauf stehenden Profile 9 und 10 aufgenommen, Beil. 4 und 5. Profil 11, Beil. 6, zeigt die Straten an der Südwand anschließend an Profil 6 des Vorjahres¹⁰. Die Profile ergeben wieder die verfestigte gelbe Strate, die als Gehhorizont zu bezeichnen ist¹¹. Die Bearbeitung der hier, soweit es möglich war, stratigraphisch gehobenen Kleinfunde - vor allem der Keramik - ergibt eine Datierung in die Zeit zwischen 650 und 550 v. Chr. Das bestätigt die Annahme A. Bammers, daß dieses Stratum als Gehniveau der Krösuszeit anzusprechen sein wird. Die erstmals 1970¹² angeschnittene rätselhafte Rinne setzt sich gegen Südosten fort, Taf. 2. Der mit Kalkmergelplatten gepflasterte Weg wurde südlich des kleinen Naiskos wieder angetroffen, Taf. 3. Nach der relativen Chronologie ist also der Weg, der durch den Bau des kleinen

⁵ Anz. Wien 110 (1973) 181.

⁶ G. Langmann, Festschrift Eichler 103 ff.

⁷ Anz. Wien 109 (1972) 85, ebd. 110 (1973) 177 ff.

⁸ Anz. Wien 110 (1973) 183 ff.

⁹ Ebd. Abb. 6.

¹⁰ Ebd. Abb. 6.

¹¹ Ebd. 183.

¹² Anz. Wien 109 (1972) Abb. 6, ebd. 110 (1973)

³ Die Bestimmung wird C. Foss verdankt.

⁴ Anz. Wien 110 (1973) 181.

Tempelchens unterbrochen wurde, älter zu datieren. Allem Anschein nach stört die oben genannte Rinne den Weg, ist also jünger als dieser, Beil. 3. In der Nordwestecke der freigelegten Fläche trafen wir auf eine zur Zeit ungefähr rechteckige Steinlage, die aus weichem Schiefergestein besteht. Die einzelnen Platten sind mit Ton und Lehm gebunden, Taf. 4.

Die Aufarbeitung der Kleinfunde durch F. Brein¹³ ergab, daß den drei von A. Bammer festgestellten Straten auch drei entsprechende Fundkomplexe zugehören, dazu die Beil. 4-6. Es sind dies Fundkomplex 1, der dem Stratum +0 bis -0.3 m über gelbem Boden und Altarfundament entspricht, Komplex 2 liegt zwischen dem gelben Boden und den nicht durchlaufend aufscheinenden Brandschichten, das sind die Koten -0.3 m. bis -0.55, Fundkomplex 3 umfaßt die darunterliegenden Artefakte bis zum sterilen Sand, das sind die Niveaus -0.55 bis -0.75 m¹⁴.

Schichte 2 umfaßt Objekte, vor allem Keramik, die zwischen 650 und 550 v. Chr. zu datieren ist. Die Brandschicht könnte von Zerstörungen des Kimmeriereinfalles herrühren (um 645 v. Chr.), obwohl man erwarten würde, daß sie stärker ausgebildet ist¹⁵. Die Brandschichten streichen unter dem Naiskos. Aus der Schicht darüber stammen die archaischen Funde¹⁶, die auch heuer wieder vermehrt wurden. Besonders erwähnt sei ein Bronzegriff, Taf. 5, der von einem großen Bronzekessel stammt und

sehr gut erhalten ist. Ähnliche Exemplare sind aus Olympia, Samos und Etrurien bekannt¹⁷. Unser Stück wird um 650 v. Chr. zu datieren sein¹⁸. Auch die rätselhaften Bergkristallspulen wurden wieder gefunden, Taf. 19. Weihegeschenke sind zwei bemalte Terrakotten, eine Statuette und eine ebensolche Büste, Taf. 6 und 7. Auch der Unterarm einer etwa 0.50 cm großen Elfenbeinstatuette, Taf. 8, 9, stammt von einem Weihegeschenk, das in seiner Arbeit an die bekannte Ephesierin erinnert²⁰, aber - da die Unterarme eingesetzt waren - später anzusetzen sein wird. Bei der Keramik ist neben dem korinthischen Import, Taf. 10, der gehäuft auftritt, naturgemäß reichlich ostgriechische Ware vertreten, deren Produktionszentren allerdings zur Zeit noch nicht geschieden werden können. Es zeigen sich dabei viele Beziehungen zu Alt-Smyrna.

Eine dritte Gruppe, nämlich die schwarz auf rotem Ton bemalte Keramik, Taf. 11, ist typisch für Südwestanatolien²¹. Unsere Exemplare zeigen besondere Ähnlichkeit mit der Ware von Sardes²², so daß F. Brein mit Recht annimmt, daß diese Keramik dem lydischen Bevölkerungsteil von Ephesos zuzuschreiben ist, wobei die Produktionsstätte wohl Ephesos selbst gewesen sein wird.

Der Komplex 1 als die oberste Schicht ist fundärmer, attischer Import von schwarz- und rotfiguriger Ware ragt hier hervor. Die tiefste Schicht, 3, ist sehr fundarm, hier sind einige spät- und subgeometrische Scherben geborgen worden,

¹³ Ausführlicher darüber F. Brein in den Akten des 10. Internationalen Archäologen-Kongresses Ankara-İzmir (im Druck).

¹⁴ Dies ergibt die Situation des Jahres 1973. Es ist durchaus möglich, daß die Sandschicht eine Überlagerung darstellt. Ob es sich um fluviatile oder marine Ablagerungen handelt, kann erst eine paläontologische Untersuchung ergeben. Wir haben im Altarbereich beide Ablagerungen angetroffen. Vgl. W. Vetter, *Anz.* 109 (1972) 92 f., ebd. 110 (1973) 182 f.

¹⁵ Herodot I, 6, vgl. Lehmann - Haupt, *RE* XI/1, 416 ff. s.v. Kimmerier.

¹⁶ *Anz.* 108 (1971) Taf. II; 109 (1972) Taf. 13, 2; 110 (1973) Taf. 6, 7,

¹⁷ E. Kunze, *Kessel und Kesselteile*, *Berichte über die Ausgrabungen in Olympia II*, 1938, 104 ff. U. Jantzen, *Griechische Greifenkessel*, 1955, *ders.* *A. M.* 73 (1958) 32 ff.

¹⁸ Es handelt sich um ein Exemplar der Gruppe 3. Jantzen, a.a. 0.84 ff. Zum Fundort vgl. Abb. 4.

¹⁹ F. Brein meint, daß diese, wie die Elfenbeinbeschläge und Goldplättchen, zur Verzierung der Möbel dienten. Ein seitlich angebohrtes Exemplar legt dies nahe.

²⁰ Hogarth, *Exc. in Eph.* 155, Taf. 21.

²¹ J. Mellaart, *Bulleten* 19 (1955) 122 f.

²² *BASOR* 162 (1961) 25, Abb. 12.

doch geht bis jetzt kein Stück über das 7. Jh. v. Chr. hinaus²³.

Die Aufstellung einer Säule des Artemision wurde aus statischen Gründen in einer Höhe von 14 m (exklusive des Fundamentsockels) eingestellt, Taf. 12. Es war eine der schwierigsten Anastylosen des Ephesosunternehmens, die, wenn auch wegen des starken Verbrauches der Trommeln vielleicht nicht ganz nach unserer Vorstellung gelungen, dennoch dem Besucher einen Eindruck von der Größe des Riesenbaues vermittelt. Die ursprüngliche Höhe der Säulen betrug nach A. Bammer²⁴ 60 ionische Fuß, das sind etwa 18.30 m.

In der Scholastikiatherme²⁵ hat G. Langmann die Untersuchungen weiter vorangetrieben und auch mit der Fortsetzung der Restaurierungen begonnen. Zunächst wurde das große Caldarium - Raum I - vollständig freigelegt, Taf. 13. Der Unterboden besteht aus wenig behauenen, mörtelgebundenen Steinen. Es handelt sich um eine Anschüttung, die oben auf diese Weise abgedeckt wurde. Hier fanden sich zahlreiche Fragmente einer Marmortäfelung, die auf der geglätteten Oberseite griechische Buchstaben in roter Farbe aufgemalt tragen. Die Buchstabenhöhe beträgt rund 12 - 15 cm. Eine Anpassung der einzelnen Fragmente und damit eine Lesung ist noch nicht gelungen. Der im Osten nur durch Zungenmauern abgegrenzte, anschließende Raum II wurde freizulegen begonnen²⁶. In der großen Wandelhalle IX wurde die Aufstellung der Säulen, die schon F. Miltner begonnen hatte, fortgesetzt, Taf. 14. Auch in den übrigen Räumen der Therme wurde restauriert, das Caldarium wieder eingefügt.

²³ Insgesamt ist das Material sehr reich, so daß erst nach Abschluß der Grabungen im Artemision eine schlüssige Aussage gemacht werden kann.

²⁴ A. Bammer, Die Architektur des jüngeren Artemision von Ephesos, 1972, 27 f.

²⁵ Anz. 110 (1973) 186. Vgl. den Plan ebd. Abb. 9.

²⁶ F. Miltner, ÖJh. 44 (1959) Bb. 251, Abb. 120, der in I sicher zu Unrecht ein riesiges Sudatorium sehen will. Andere Bezeichnungen bei W. Alzinger, RE Suppl. 12, 1619.

Das reich ausgestattete Gewände des Zuges von der Kuretenstraße wurde gefunden und soll 1974 aufgestellt werden.

Auf dem Domitianplatz setzten wir die Gliederung der Architektur fort. Oberhalb des Pollionymphäums²⁷ wurde das hier befindliche Becken freigelegt und der Torso einer überlebensgroßen weiblichen Gewandstatue gefunden, Taf. 15.

Im Hanghaus hat der Unterzeichnete die Freilegung im Bereich der Stiegen-gasse 3 und nördlich der großen Basilika fortgesetzt, Beil. 7. Westlich der Raumflucht H2 SR/25 und H2 SR/26 liegt der rund 7.2 × 3.4 m große fensterlose Raum H2 SR/30, an den H2 SR/31 gegen Westen anschließt. Dieser Raum liegt nördlich der Latrine H2 SR/29. Völlig freigelegt wurde auch der südliche Teil der Stiegen-gasse 3. Beil. 8, 9 geben die steingerechte Aufnahme. Diese zeigt, daß der ursprüngliche Zugang zur Wohneinheit 2 westlich des kleinen impluviumartigen Raumes H2 SR/27 gelegen haben muß. Zur Zeit ist diese Partie durch das byzantinische, tief-fundierte Wasserbecken verdeckt²⁸. Auch die Westfront der nördlich anschließenden Partien H2 (16) und B 17 ist spätzeitlich. Die schwierige Freilegung der Privatbasilika der Wohneinheit 6, welche sich nördlich der Wohneinheiten 4 und 5 erstreckt, ist ohne Unfall vorübergegangen. Taf. 16-18 zeigen drei Phasen der Freilegung. Der Boden dieses überaus hohen Baues ist erst in 6 m Tiefe zu erwarten, wie ein Suchgraben vor der Basilika ergab. Eine Überraschung war es, daß die Apsis deutlich erkennen ließ, daß bei der Basilika zwei Bauperioden zu unterscheiden sind, wie Taf. 18 und Abb. 2 zeigen. Erst nach der Freilegung der gesamten Wohneinheit wird es möglich sein, die Periodisierung zu erarbeiten. An der Westmauer der Basilika, vgl. Taf. 18, öffnet sich die Längswand mit einer hohen Türe, die zu einem ostwestorientierten, ton-

²⁷ Vgl. F. Miltner, ÖJh. 45 (1960) Bb. 23, Abb. 13.

²⁸ Vgl. den Plan 10 im Anz. Wien 110 (1973) und Abb. 11 ebd.

nengewölbten Raum führt, der mit reicher Stuckdekoratoin²⁹ geschmückt ist. Zwei Apsiden beleben die ostwestgerichteten Längswände. Da wir diesen Saal knapp vor der Abreise nach Wien entdeckten, außerdem keine Spezialrestauratoren für Stuck anwesend waren, haben wir den Zugang wieder mit Erde geschlossen und die Freilegung auf 1974 verschoben. Die Längswände der Basilika waren mit großflächigen Gemälden verziert, von denen leider, wie vom Apsismosaik, Taf. 18, nur geringe Reste erhalten sind. Taf. 19 zeigt den Unterleib einer stehenden Figur.

Daneben wurde auch die Konservierung und Abdeckung fortgesetzt. Über den Südtrakt des Peristylhofes H2 SR/22 wurde versuchsweise auf einem Stahlgerüst, Taf. 20, ein Eternitdach gezogen, so daß der darunterliegende figurale Mosaikboden³⁰ geschützt ist. Bei der Wohneinheit 4, die durch das große Dach gesichert ist, wurden an der gegen Norden offenen Seite Regenschürzen angebracht, um das Hereinschlagen des Regens zu verhindern, Taf. 21.

Auch die Konservierung der abgenommenen Fresken wurde fortgesetzt, Taf. 22 zeigt das Fresko der Leopardenbiga³¹ nach der Konservierung. Weit über 100 Fresken wurden bisher von Sturzmauern abgenommen und harren der Konservierung, um in einem eigenen Saal des Museums Selçuk ausgestellt zu werden.

Schließlich ist noch über die Mosaikenaufnahme zu berichten³². Nachdem die Mosaiken der Hanghäuser, der Kuretenstraße, in der Marien- und in der Johanneskirche schon im Vorjahr aufgenommen wurden, konzentrierte sich die Arbeit von W. Jobst auf das Siebenschläfercoeme-

terium³³, die neugefundene, unpublizierte Kirche beim Tusanmotel³⁴, die Kirche beim Ostgymnasium³⁵, weiters den Wohnkomplex nördlich der Scholastikiatherme³⁶, den Nordsaal des Theatergymnasiums³⁷, das Vediusgymnasium³⁸ dann die Porticus westlich des Nymphäum Traiani³⁹ an der Kuretenstraße, die Porticus der Basilika Thermarum des sogenannten Variusbades⁴⁰, Reste am Ostgymnasium⁴¹ und im obersten Rang des großen Theaters,⁴² am Gebäude an der magnesischen Straße⁴³ und (mit Neufunden) das sogenannte Odeionhanghaus nördlich des Prytaneions⁴⁴. Das Fußbodenmosaik der Bestattungskirche wurde anlässlich der Freilegung von F. Miltner⁴⁵ nicht vollständig aufgenommen, auch keine Rekonstruktion versucht. Die neuerliche Freilegung und Konservierung ergab neben der Rekonstruktion des Bodens, Beil. 10, auch datierende Münzen unter dem Mosaik⁴⁶, so daß man die Anlage des gesamten Komplexes von der Zeit Theodosius' II. in die Theodosius'I. hinaufrücken kann. Auch die Wandmalerei datiert Strocka in diese Zeit⁴⁷. In diese Epoche gehört auch das Dekorationssystem des Bodens

²⁹ FiE IV/2.

³⁴ Die auch von W. Jobst vermessen wurden.

³⁵ J. Keil, ÖJh. 28 (1933) Bb. 12.

³⁶ F. Miltner, ÖJh. 44 (1959) Bb. 315 ff.

³⁷ J. Keil, ÖJh. 27 (1931) Vb. 17 f.

³⁸ J. Keil, ÖJh. 24 (1929) Bb. 29 ff., ebd. 25 (1929) Bb. 21. ff., ebd. 26 (1930) Bb. 17 ff.

³⁹ F. Miltner, ÖJh. 44 (1959) Bb. 326, ebd. 45 (1960) Bb. 12 f.

⁴⁰ Anz. Wien 110 (1973) 178, Abb. 1.

⁴¹ Vgl. Anm. 40.

⁴² FiE II.

⁴³ F. Miltner, ÖJh. 43 (1958) Bb. 58 f., Abb. 31.

⁴⁴ F. Eichler, Anz. 99 (1962) 40 f.

⁴⁵ A. a. O. 212 ff. (H. Gerstinger).

⁴⁶ Jüngste der Münzen Valentinians II., allerdings nur terminus post quem, trotzdem ist es auffallend, daß nichts Späteres an Datierungsmaterial gehoben worden ist!

⁴⁷ Für eine frühere Datierung der Anlagen (auf Grund der Malereien) auch M. Restle, Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien I 77 Anm. 223, der sich allerdings dann im Anschluß an A. Grabar, L'age d'or de Justinian, 73, doch für das 5. Jh. entscheidet.

²⁹ Die Tonne schmücken Kassetten, die aus Achtecken und Rundfeldern bestehen, in denen Eroten, Satyren, Löwen und anderes Getier ihr munteres Spiel treiben. Zahlreiche Stuckfragmente liegen auf der von Osten eingebrachten Schutteinfüllung.

³⁰ Anz. 107 (1970) Taf. V.

³¹ Ebd. Taf. VIa.

³² Diesem Teil liegt ein Bericht von W. Jobst zugrunde.

mit seinen Schwarz - Weiß - Rapporten, die an Mosaiken der beiden Hanghäuser erinnern, wo sie dem späten 3. und dem 4. Jahrhundert zuzurechnen sind. Nur die Kreuzblüten des Vorraumes und Achtecksterne zeigen gelbe und rote Tesserae. Parallelen gibt es in der Höhle der hl. Thekla bei Meriamlik, nicht weit, von Silifke. Im Vadiusgymnasium hat seinerzeit J. Keil⁴⁸ in den Räumen IIIa und IV (Flügelssaal und Natatio) Mosaikböden festgestellt. Die neuerliche Freilegung zeigte, daß unter dem von Keil gefundenen Mosaik ein älterer, schwarzweiß gefaßter Boden liegt, den W. Jobst an das Ende des 2. Jh. n. Chr. datiert. Neufunde gab es im sogenannten Odeionhanghaus⁴⁹. Hier sind in zwei Zimmern Mosaiken erhalten. Zimmer 1, Taf. 23, zeigt zwei Hauptfelder mit geometrischen Ornamenten, während Zimmer 2, das östlich von 1 liegt, eine Zentralkomposition besaß, von der allerdings nur die Randpartien erhalten blieben. Die NO-Ecke zeigt im Zwickelfeld die Darstellung des Frühlings, von einem Nimbus umgeben, daher haben die fehlenden restlichen Ecken Sommer, Herbst und Winter gezeigt. Nach Analogien ist im Mittelfeld Dionysos anzunehmen. Auf ihn weisen auch die Kantharoi in Randzonen, aus welchen Efeu sprießt. Nach Norden ist der Boden weiter erhalten, doch ist die Freilegung noch nicht so weit fortgeschritten. Die Komposition zeigt Rechteckfelder mit Tierdarstellungen, so einen fressenden Hund.

Die Untersuchungen im sogenannten Freudenhaus, die 1972 begonnen haben, wurden fortgesetzt. Der Fund des polychromen Mosaiks zeigte, daß es sich nicht um das Frigidarium des Bades im Lupanar handeln kann⁵⁰. Hier lag vielmehr ein Apsidensaal, der nicht vor dem späten

3. Jh. v. Ch. infolge eines Umbaus entstanden sein wird, da sich der Mosaikboden weiter nach Süden fortsetzt und byzantinisch überbaut ist. Die Nachgrabungen erstreckten sich auf den westlich anschließenden Raum - Miltners Atrium - und auf die südlich anschließende Raumeinheit - Miltners Tablinum des Freudenhauses - mit dem Jahreszeitenmosaik⁵¹. Die Grabungen ergaben, vgl. Beil. 11, daß das Zentrum dieser Anlage ein wiederholt umgebaute Peristylhof mit Umgang gewesen ist, wie uns solche aus dem Hanghaus bekannt sind (H2 SR/2, H2 SR/22-23). Um diesen Hof lagen die Wohnräume. Nach den Funden ist die erste Periode in das 1. Jh. n. Chr. zu datieren. Im Rahmen eines großen Umbaus entstand wohl im späten 3. Jh. n. Chr. im Osteingang der lange NS - orientierte Apsidensaal mit dem Gelagemosaik, nach der Darstellung diente er als Speisesaal. Da eine Abschlußmauer fehlt, war er gegen Westen offen. Der im Süden anschließende Raum war nicht Teil eines Freudenhauses, sondern ein Wirtschaftsraum. Das zeigte die vollständige Freilegung, die in der NO-Ecke den Abgang zu einem darunterliegenden Keller ergab; deutlich waren noch die Anschläge der Holzstiege erkennbar, die Abdeckung besorgte eine Falltüre. Die von Miltner als Lagerstatt bezeichnete Aufmauerung (1.90 × 1.15 m) aus Bruchsteinen und Quadern ist sekundär entstanden und an den Verputz der Westwand angesetzt. Der Befund zeigte, daß an der Ecke Marmor-Kuretenstraße gegenüber der Celsusbibliothek Wohnhäuser mit Geschäftskolonen gelegen sind. Maßgebend für die Deutung als Lupanar war die in der Latrine gefundene Inschrift⁵², die von einem Paidiskeion spricht ... τὸν ἄρκον σὺν τοῖς κατ' αὐτοῦ ἐπιχειμένοις παιδισκήοις... Die Architravblöcke gehören zur Latrine. Die lokative Bestimmung des Ausdruckes κατ' αὐτοῦ legt aber nahe, daß das Pai-

⁴⁸ Vgl. Anm. 43.

⁴⁹ Vgl. Anm. 49 und kurz Alzinger RE Suppl. 12, 1641.

⁵⁰ F. Miltner, ÖJh. 44 (1959) Bb. 320 und Abb. 120, vgl. dazu Anz. 110 (1973) 192, Abb. 15.

⁵¹ F. Miltner, ebd. 321, Abb. 157-159.

⁵² F. Miltner, a.a. O. Sp. 264, Anm. 35.

deiskeion unmittelbar unter dem θῦκος, also an die Latrine anschließend, gesucht werden muß und nicht im nördlich liegenden Wohnhaus. Den in der Marmorstraße eingelassenen angeblichen Wegweiser mit Herz und Fußsohle, der mit dem Freudenhaus in Zusammenhang gebracht wurde, hat O. F. A. Meinardus mit Recht ablehnend behandelt⁵³.

Die Aufnahme der Ruinen von Metropolis hat R. Meriç erfolgreich fortgesetzt. Er hat nicht nur die hellenistische Stadt und das byzantinische Centenarium vermessen, sondern konnte auch ein reiches Fundmaterial bis zur Prähistorie sicherstellen. Besonders erwähnt seien der Torso und zahlreiche Fragmente einer späthellenistischen, überlebensgroßen, männlichen Statue, deren Zusammensetzung F. Prascsaits verdankt wird, Taf. 24. Unter den zahlreichen Kleinfunden, die H. Jobst betreute, seien genannt :

Eine Reliefschale (73/2 aus Sond. I/73), die der im 3. Jahrhundert im östlichen Mittelmeerraum (wahrscheinlich in Alexandria) entstandenen Gattung der sogenannten Oinophoroi und Reliefagynoi verwandt zu sein scheint, infolge ihrer älteren Stilformen und sorgfältigeren Ausführung jedoch in die frühe Kaiserzeit zu datieren ist. Das aus der Form gepreßte, außen mit Zungenblättern dekorierte Gefäß hat einen gesondert aufgesetzten Rand; in den glatten Innenboden ist ein Medailon mit Medusenkopf eingelegt, Taf. 25a.

Von der durchwegs östlichen Terra-sigillata ist nur ein gestempeltes Exemplar erhalten : ein Becher (73/4 aus Sond. I/73) mit der Töpfersignatur Ὁεήου, die uns übrigens aus Ephesos bereits bekannt ist (nämlich vom Rundbau auf Panajirdağ). Ein Tellerrandstück (73/43 aus dem Füllschutt von SR/30) mit Rädchenverzierung und appliziertem laufenden Hund ist eindeutig westlicher (arretinischer?) Pro-

venienz. Eine Seltenheit für Ephesos bildet eine Schüssel (73/3 aus Sond. I/73) mit weinrotem Überzug und einfacher weißer Bemalung, die nach Agora - Parallelen in die Mitte des 3. Jahrhunderts gehört.

Das frühe Christentum ist durch eine Ampulla (73/1 aus Sond. I/73), Taf. 25b, des üblichen kleinasiatischen Typus (aus dem 6. Jahrhundert?) vertreten, wie wir ihn aus Ephesos bereits durch Beispiele aus dem Siebenschläfercoemeterium kennen. Das Pilgerfläschchen ist beidseitig reliefiert mit den künstlerisch anspruchslosen Gestalten von Heiligen - der eine Mantelfigur mit Kurzhaarfrisur, sein Gegenstück ein Bärtiger unter einer Arkade, beide mit Buch in der Rechten. Unter der groben Gebrauchsware finden sich überwiegend Amphoren vom Typus I und IV (erwähnenswert eine Amphore mit Dipinto: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ), grautonige Kochtöpfe zum Teil mit Deckel, die kleineren Rillentöpfchen mit und ohne Henkel, und die Kleeblattkannen.

Von den übrigen Tonprodukten ist noch das Köpfchen einer Jupiterstatuette nach hellenistischem Vorbild (73/30) zu nennen, die Matrize für eine Fischfigur (73/91), ein ornamentaler Tonstempel (73/4) und ferner zwei Ziegel mit Monogramm- bzw. Rundstempel (73/52 und 73/70).

Unter den Lampen, die von späthellenistischer Zeit mit den sogenannten Ephesoslampen über frühromische Typen und in der Hauptmasse mit den kleinasiatischen Produkten bis in byzantinische Zeit vertreten sind, fällt wieder jene Gruppe von Bildlampen des 2. Jh. auf (z. B. 73/27 mit Gladiatorenszene), die durch weißen Überzug unter orangebraunem "Firniss" charakterisiert sind. Nach Athen, Korinth und Alexandria, wo sich solche Lampen allerdings in weitaus geringerer Anzahl finden, scheinen sie von Ephesos exportiert worden zu sein. Die schon in früheren Kampagnen festgestellte Gattung von Lampenständern, für die meines Erachtens ebenfalls eine ephesische Werkstatt bean-

⁵³ The alleged Advertisement for the Ephesian Lupanar. Wr. Studien N. F. (86), 1973, 244 ff. Ausführlicher über Ergebnisse wird W. Jobst in den ÖJh. Bd. 51 handeln.

spricht werden muß, ist wieder durch das Fußfragment eines solchen vertreten.

Als Kuriosum ist eine aus der ersten Hälfte des 1. Jahrhundertst stammende Lampe in Form eines Elefantenkopfes, (73/26 aus SR/30) Taf. 25 a,d, hervorzuheben, die an hellenistische Tierkopflampen nach Metallvorbildern anschließt. Der Rüssel endet in das Brennloch; in dem Diskus zwischen den Ohren des Tieres erscheint am Ansatz des Henkelaufsatzes (in Lunulaform) eine kleine Heraklesbüste.

Die Kleinfunde aus anderen Materialien waren eher bescheiden, die Glasgefäße meist nur in Fragmenten erhalten (bis auf ein kleines blaues Schälchen), ebenso die Bronzegeräte. Unter den Beinsachen fanden sich die üblichen Nadeln und Spielsteine; aus Stein bzw. Marmor sind vier Schalen mit Randgriff zu nennen.

Die auch im Herbst 1973 von D. Knibbe fortgesetzte Nachuntersuchung der durchwegs aus Spolien bestehenden Begrenzungsmauern der Agora erbrachte wiederum fünf neue Texte, von denen einer an der Ostseite, die anderen an der Nord-

seite des Platzes östlich der Toranlage gefunden wurden. Im einzelnen handelt es sich um die Aufstellung einer Statue der Tyche Soteira, mehrere Fragmente von Agoranomeninschriften, den Beginn einer Ehreninschrift für einen Vedier, den Beginn der Inschrift eines seitens der Mysterenvereinigung der *σακηφόροι* errichteten Denkmals sowie um eine (lateinische) Ehreninschrift für den bereits bekannten Ti. Cl. Secundus; zwei weitere, Kaiser Hadrian errichtete Denkmäler kamen beim Ausbau des Kanalnetzes der Stadt Selçuk zutage⁵⁴.

Am 10. Internationalen Kongreß für klassische Archäologie (Ankara-Izmir) war die Grabung mit 10 Teilnehmern vertreten, insgesamt wurden 14 Vorträge über Ephesos gehalten, die alle reges Interesse hervorriefen.

Am 2. Oktober hatten wir die Freude, die Teilnehmer des Kongresses- 270 Personen - in Ephesos zu begrüßen und durch die Grabung zu führen. Ein von der Grabungsleitung gegebenes Mittagessen im Strandhotel von Pamucak vereinte alle Besucher zu fruchtbarem Fachgespräch.

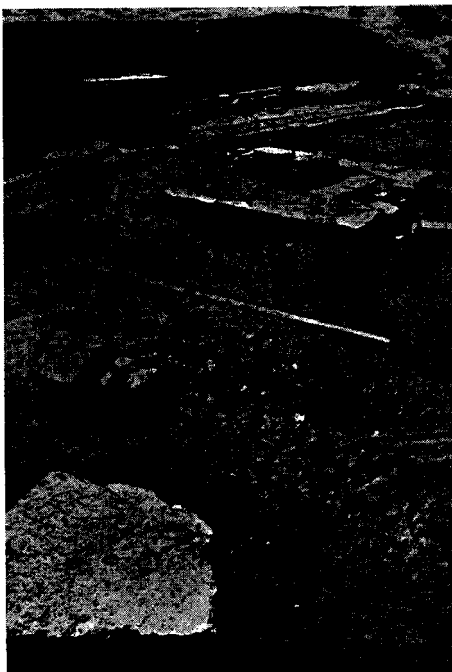
⁵⁴ Vgl. unterdessen Öjh 50, 1972-75 Bb 67 ff.

Tafel 1

Tafel 2

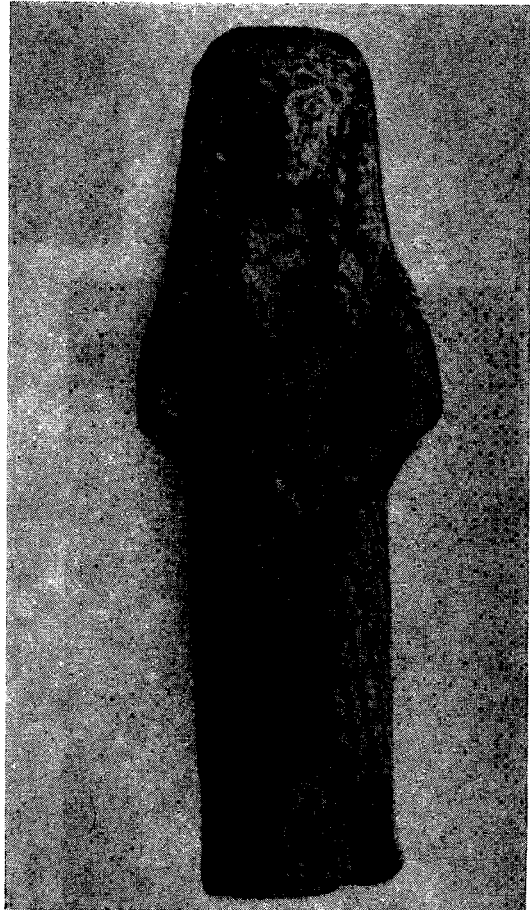
Tafel 3

Tafel 4

Tafel 5

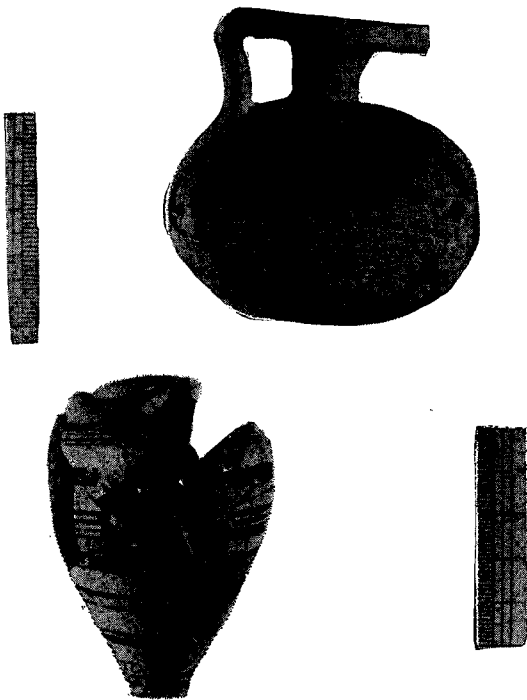
Tafel 6

Tafel 7

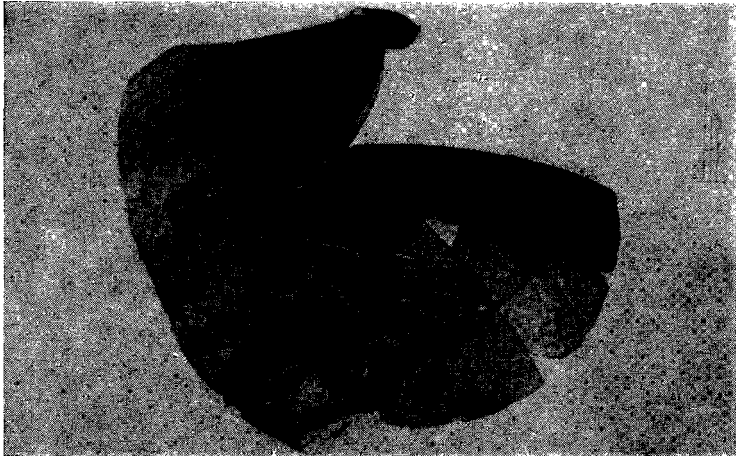
Tafel 8

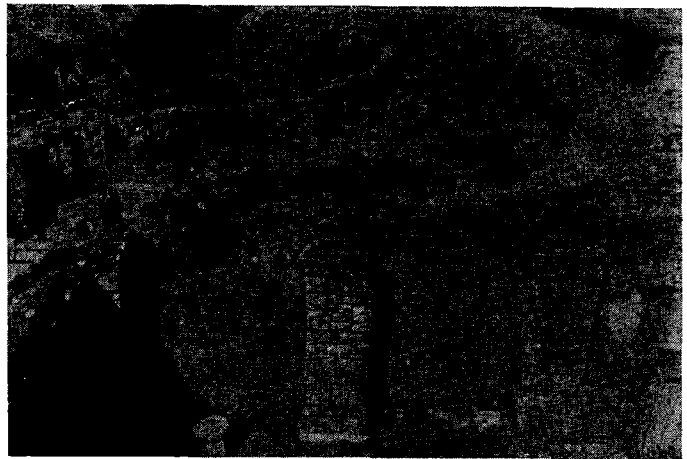
Tafel 9

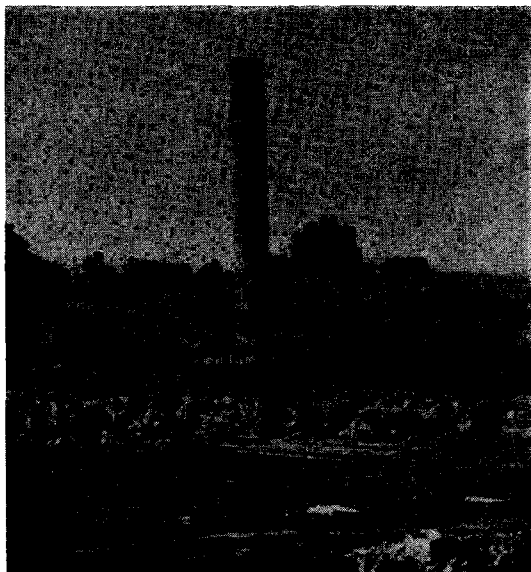
Tafel 10

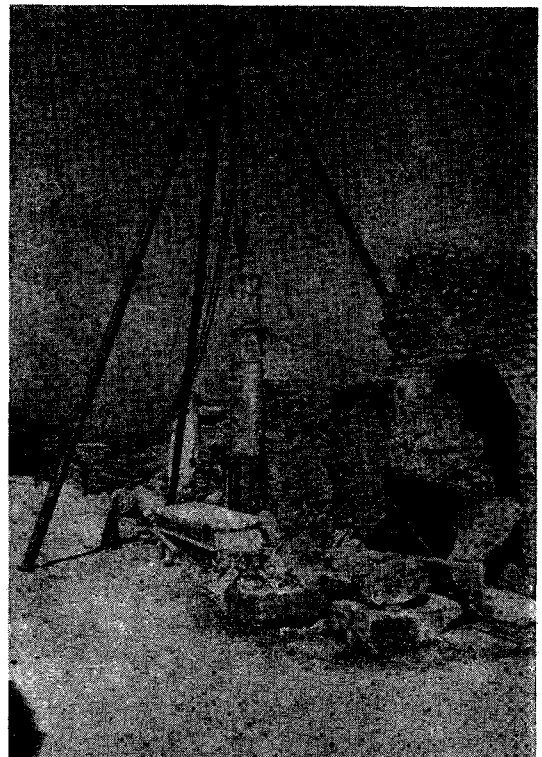
Tafel 11

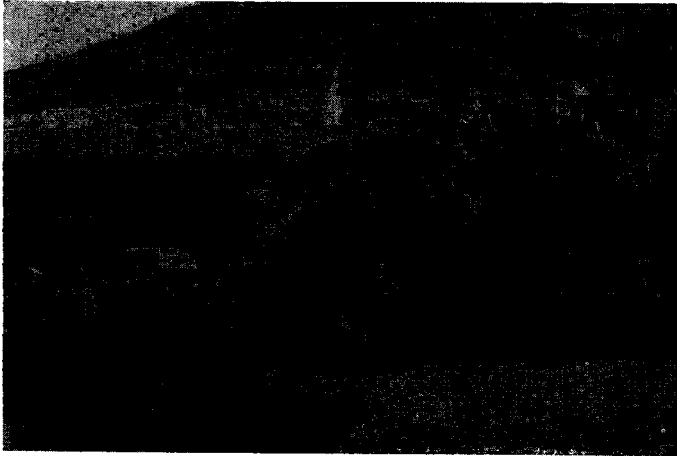
Tafel 12

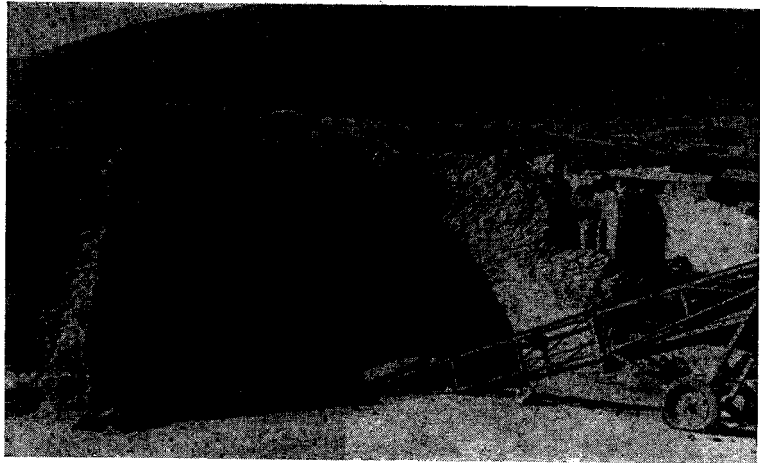
Tafel 13

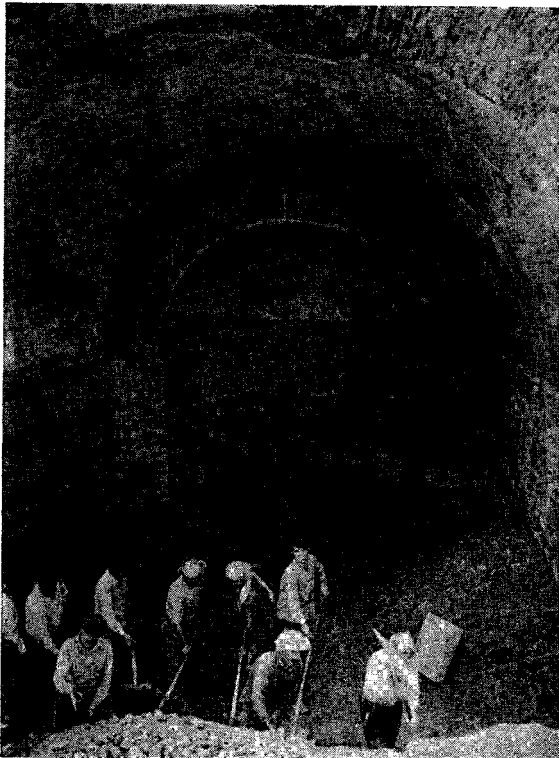
Tafel 14

Tafel 16

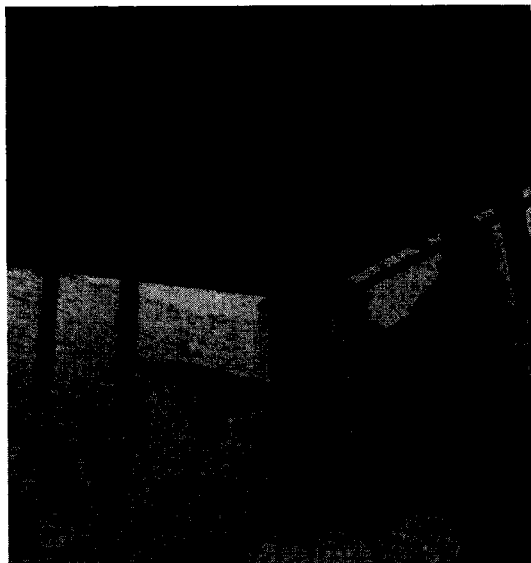
Tafel 17

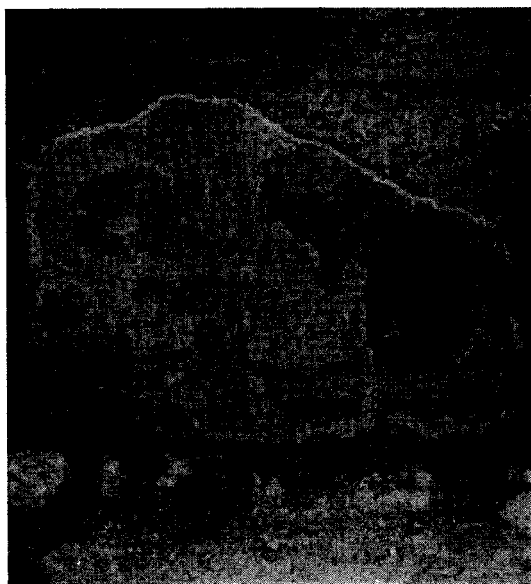
Tafel 15

Tafel 18

Tafel 19

Tafel 21

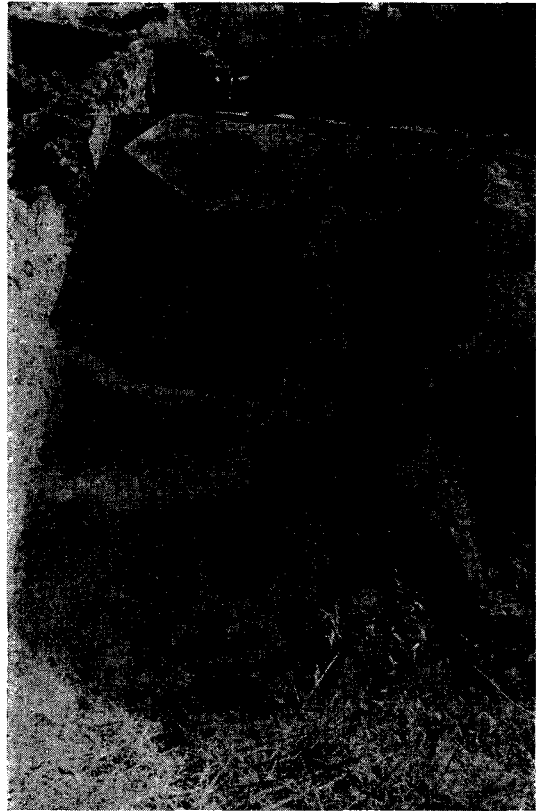
Tafel 20

Tafel 22

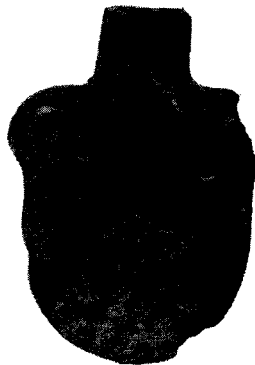
Tafel 23

Tafel 24

Tafel 25 c d

Tafel 25 a b

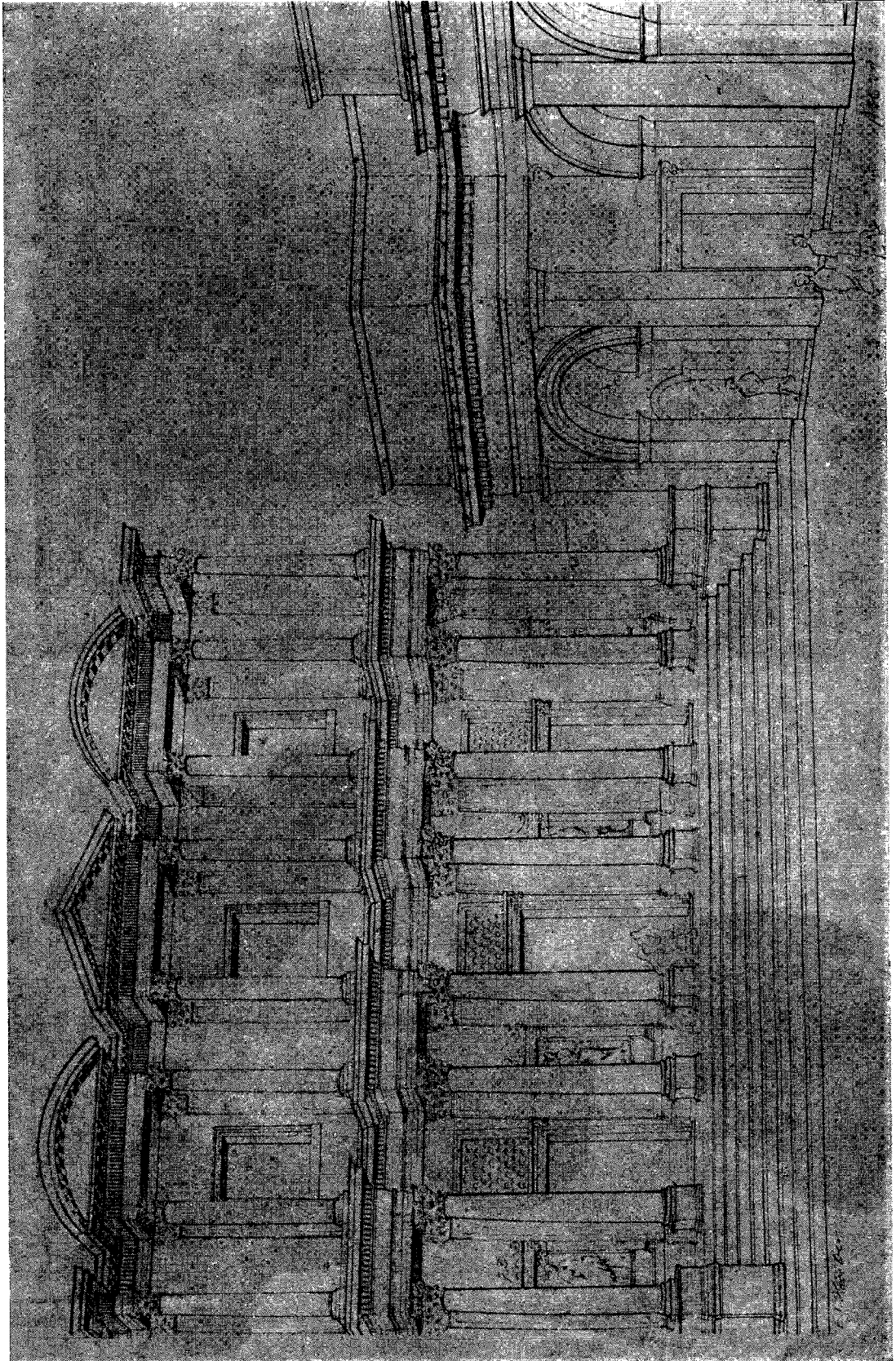

Abb. 1

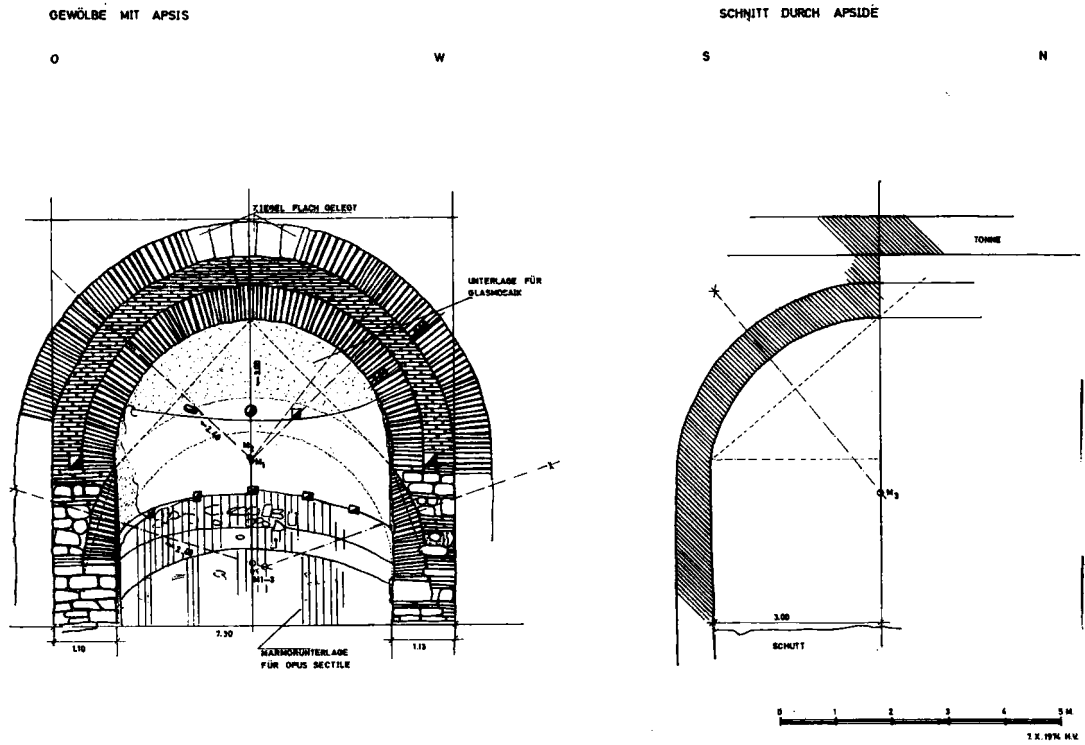
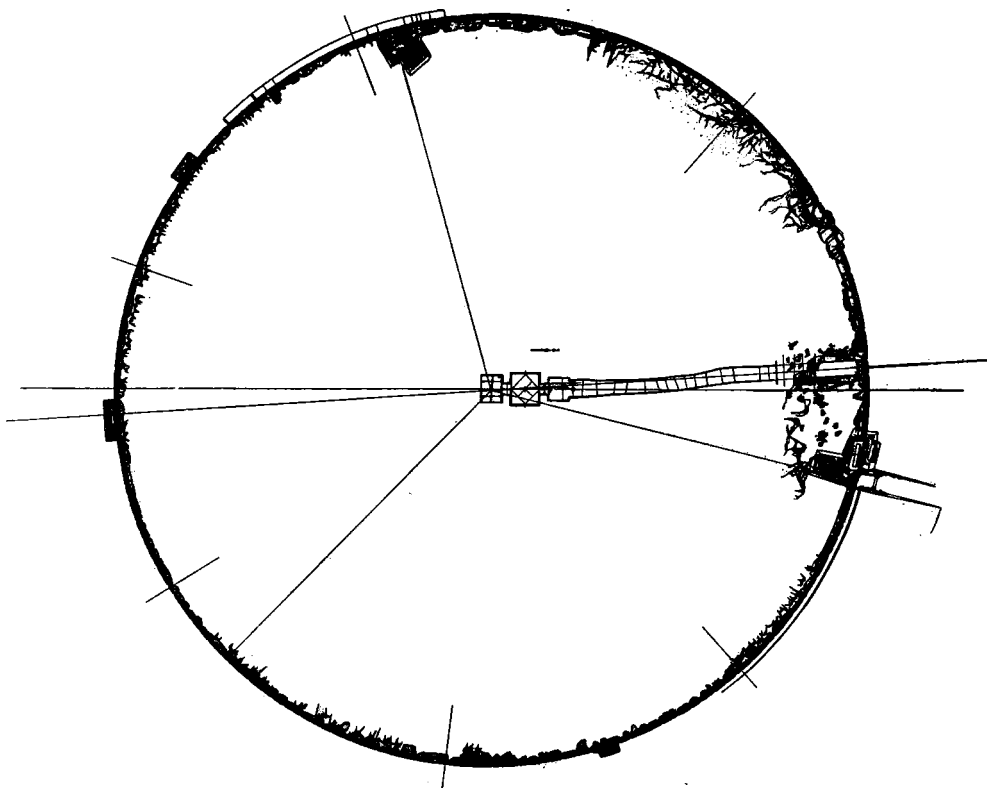
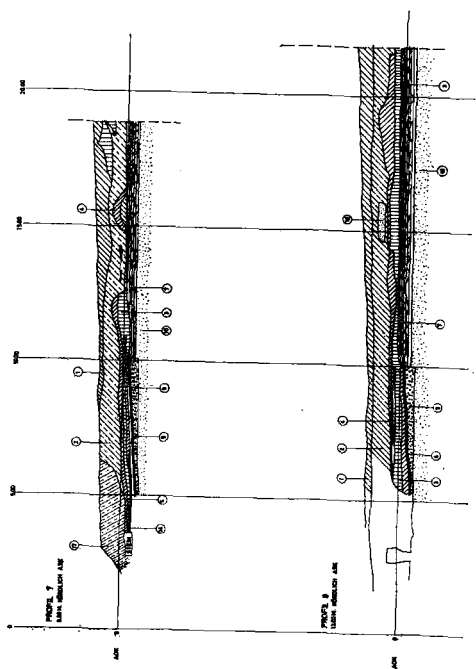

Abb. 2

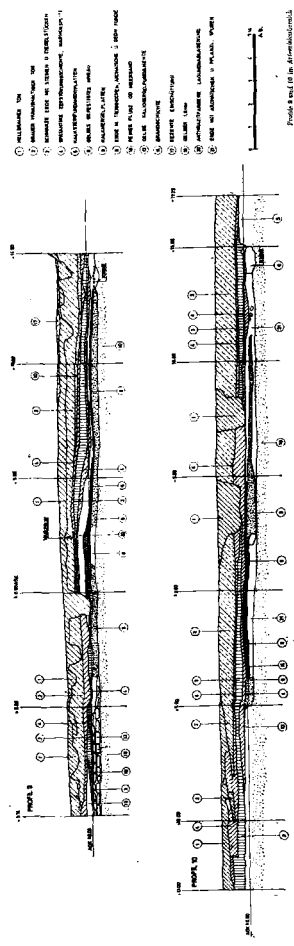
Beil. 1

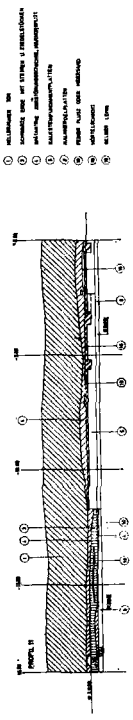
- ① BÜCKELBAHNEN MIT
- ② HARTE UNTERBAUWEISE MIT
- ③ SCHWARZE ERDE MIT STÄUBEN U. ZERSTÄUBUNG
- ④ ABWECHSELNDE ZERSTÄUBUNGS-...MATERIALIEN
- ⑤ HALBTRAGWERKSCHICHTEN
- ⑥ HARTE UNTERBAUWEISE MIT
- ⑦ HALBTRAGWERKSCHICHTEN
- ⑧ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN U. BEWEHRUNG
- ⑨ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑩ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑪ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑫ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑬ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑭ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑮ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑯ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑰ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑱ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑲ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑳ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN

Beil. 4

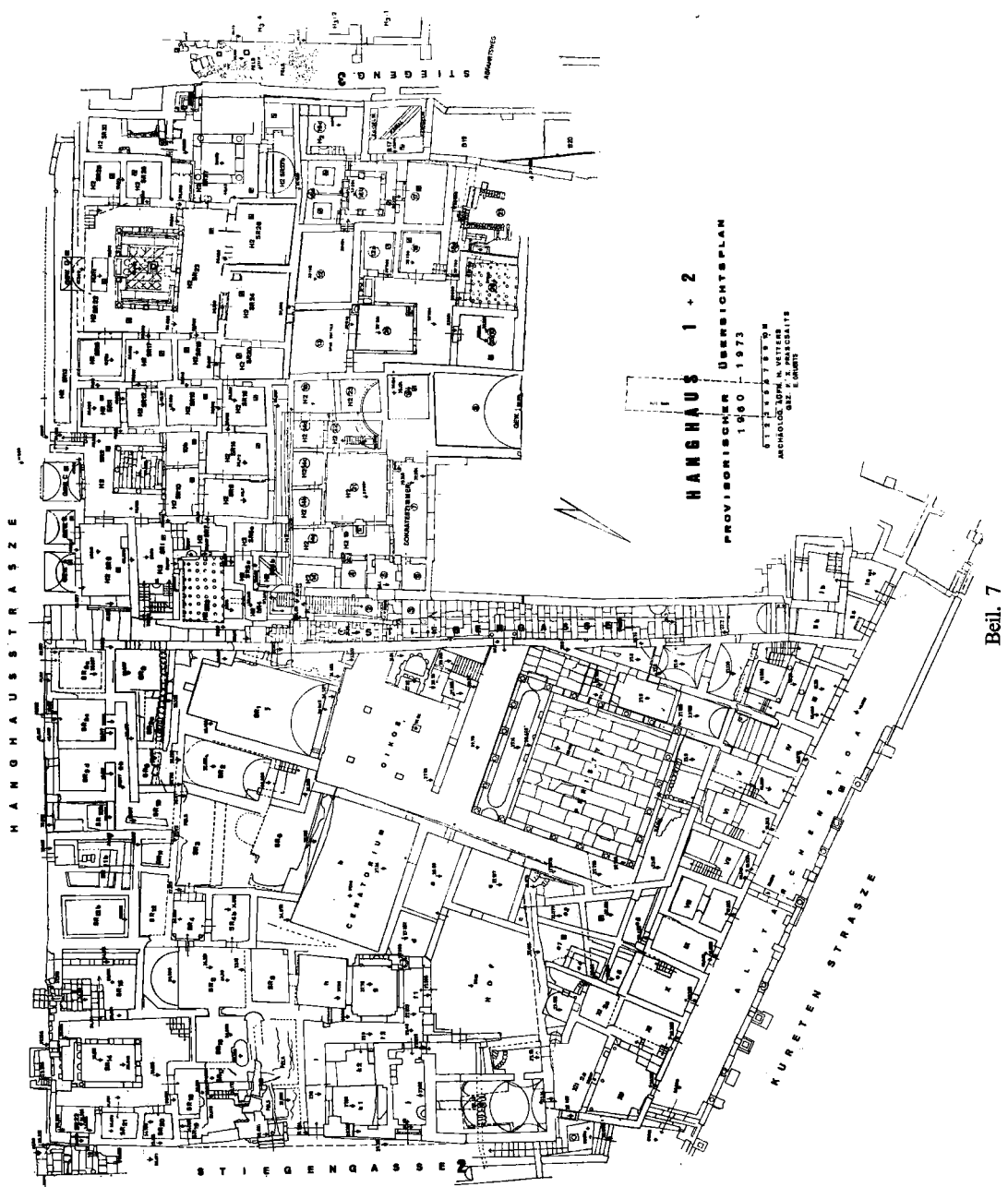
- ① BÜCKELBAHNEN MIT
- ② HARTE UNTERBAUWEISE MIT
- ③ SCHWARZE ERDE MIT STÄUBEN U. ZERSTÄUBUNG
- ④ ABWECHSELNDE ZERSTÄUBUNGS-...MATERIALIEN
- ⑤ HALBTRAGWERKSCHICHTEN
- ⑥ HARTE UNTERBAUWEISE MIT
- ⑦ HALBTRAGWERKSCHICHTEN
- ⑧ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN U. BEWEHRUNG
- ⑨ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑩ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑪ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑫ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑬ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑭ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑮ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑯ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑰ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑱ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑲ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑳ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN

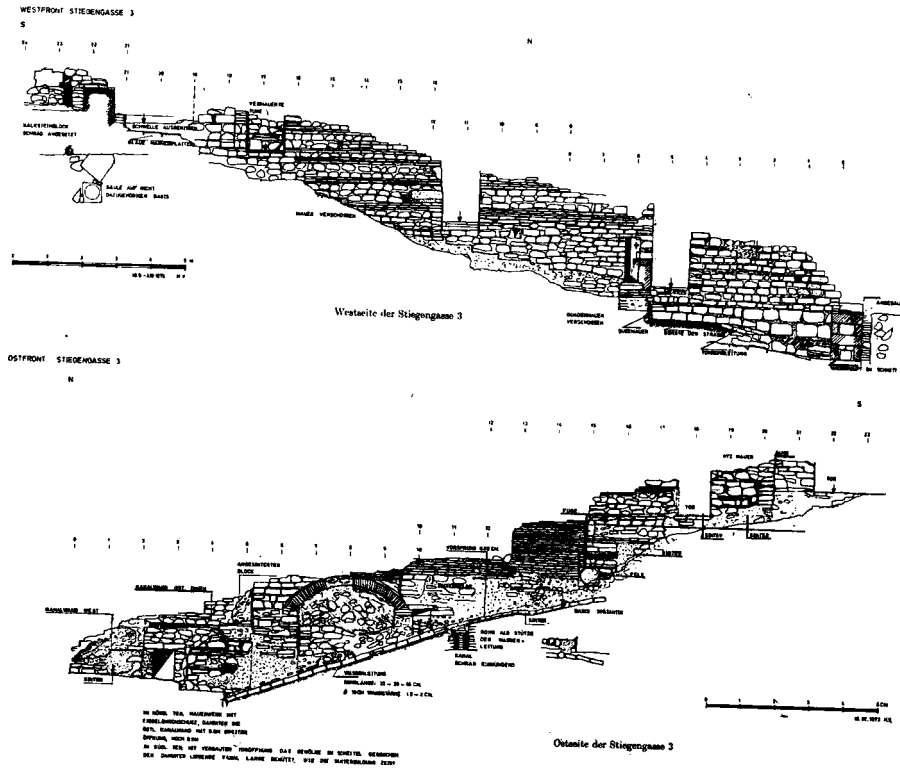

- ① BÜCKELBAHNEN MIT
- ② HARTE UNTERBAUWEISE MIT
- ③ SCHWARZE ERDE MIT STÄUBEN U. ZERSTÄUBUNG
- ④ ABWECHSELNDE ZERSTÄUBUNGS-...MATERIALIEN
- ⑤ HALBTRAGWERKSCHICHTEN
- ⑥ HARTE UNTERBAUWEISE MIT
- ⑦ HALBTRAGWERKSCHICHTEN
- ⑧ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN U. BEWEHRUNG
- ⑨ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑩ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑪ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑫ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑬ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑭ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑮ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑯ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑰ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑱ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑲ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN
- ⑳ ERDE MIT TRAGWERKSCHICHTEN

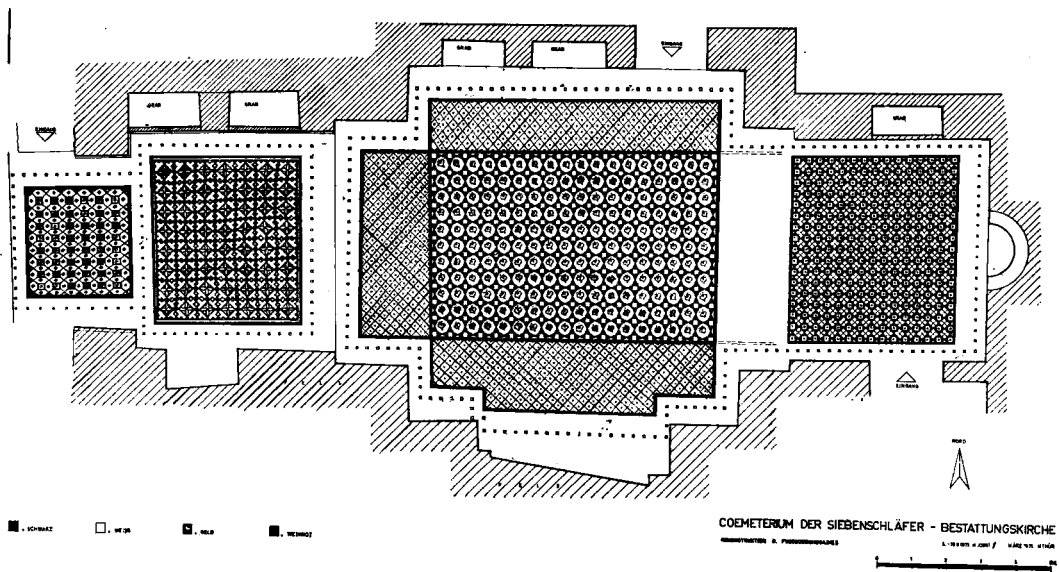

Beil. 5-6

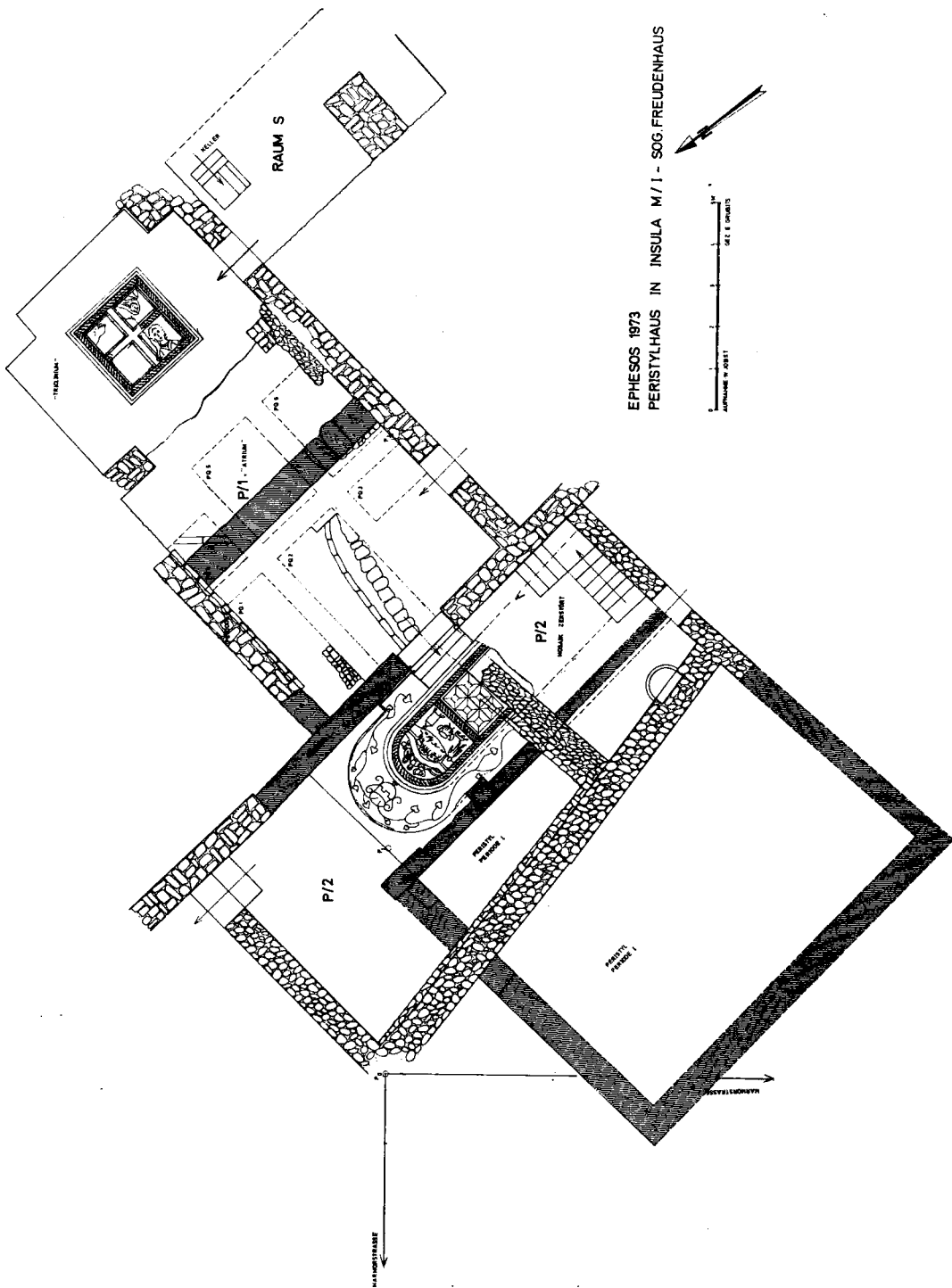

Beil. 8-9

Beil. 10

Beil. 11

İZMİR MÜZESİNDEKİ MESAFE TAŞLARI

MUHSİN YENİM

İ. – Env. no. 174 : Sütun şeklinde Romen Miltaşı.

Bu eser, müze envanterine aşağıdaki şekilde kaydedilmiştir : “Mermer sütun. 1926 yılında İzmir’deki askeri depodan getirilmiştir. Bir yüzünde 13, bir yüzünde 6, bir yüzünde de 6 satır yazı kalıntısı vardır”.

A. – TANIMLANMASI :

Gri-mavimtırak mermerden yontulmuş bu sütunun yukarı kısmı zedelidir; 10-15 cm. derinlikte birkaç parça kopmuştur. Yüksekliği : 1,62 m.; çapı : 0,58 m.dir.

Taşın yüzeyindeki yazıların büyük bir kısmı aşınmış ve silinmiştir. Harf kalınlıklarından anlaşıldığına göre aynı sütun üzerine çeşitli zamanlarda ve değişik boyutlarda iki Grekçe ve dört Latince yazıt kazılmıştır¹. Aynı konuda evvelce yapılmış yayımlar² nazarı itibare alınarak aşağıdaki şekilde restore edilmiş, eser üzerinde okunamıyan veya noksan olan kısımları parantez içinde gösterilmiştir.

a) *Birinci yazıt*, sütun tepesinin 0,57 m. aşağısından başlamakta ve 0,21 X 0, 76 m.lik bir alanı kaplamaktadır. Harf yüksekliği : 0,025 m.dir.

ΗΛΑΜΠΡΟΤΑ(ΤΗΚΑΙ ΠΡΟΤΗ)
ΤΗΣΑΣΙΑΣΚΑΙ Τ(ΡΙ)ΣΝΕΟΚΟΡΟΣ
ΤΟΝΣΕΒΑΣΤΟΝΣΜΥΡΝΑΙΟΝ
ΠΟΛΙΣΑΝΕΣΤ(Η)ΣΕΝΕΤΙ(Ι)ΑΝΘΥΠΑΤ(ΟΥ)
ΛΟΛΛΙΑΝΟΥΓΕΝΤΙΑΝΟΥ

Tercümesi : Asya eyaletinin en ünlüsü ve birincisi ve imparatorların üçüncü kez Neokor’u İzmir şehri, Prokonsül Lollianus Gentianus zamanında (bu yolu) ihya etti.

b) *İkinci yazıt*, birinci yazıtın üstünde yer almaktadır. Yazıtın yüksekliği : 0,51 m.; harf yüksekliği : 0,03 m.dir. Çok bozulmuş olan bu kitabe Le Bas tarafından aşağıdaki şekilde tamamlanmıştır³ :

Imp (eratori) Caes (ari) L (ucio) Septim) io (Severo A) rabico (Adiabe) nico

¹ Boeckhius tarafından (C. I. G. no. 3179) aynı sütun üzerinde daha fazla yazıtın bulunduğu ileri sürülmüştür. Biz, gözle yaptığımız inceleme sonunda ancak 6 yazıt tesbit edebildik. Estampajı alınmadan daha fazla bir şey söylemek mümkün değildir.

² Boeckhius, Corpus Inscriptionum Graecarum, II, Berlin 1843, no 3179; Le Bas, Inscriptions Grecques et Latines, II, Paris 1870, p. 10, no. 8.

³ Le Bas, op. cit. p. 10.

(P) a (rth) ico T(ribunicia) p(otestate) sextum Imp (eratori) XI co(n) s(uli) iterum p(atri) p(atriciae) et Imp (eratori) Caes (ari) M(arco) Aur(elio) Antonin(o) Aug(usto) et L(ucio) Septimio Getae Caes(ari) et Juliae (Augustae), matri (castrorum) (miliarium) sextum)

Tercümesi : Arap'ların, Adiaben'lerin, Parth'ların galibi, Tribunicia yetkisinin altıncı yılında, İmp. XI, ikinci def'a konsül, vatanın babası İmparator Sezar Lukius

Septimius Severus'a ve İmparator Sezar Markus Aurelius Antoninus Augustus'a ve Sezar Lukius Septimius Geta'ya ve ordugâhın anası İmparatoriçe Julia'ya (ithaf edildi). Mil 6.

c) Sütunun arka tarafında bulunan ve 0,055-0,06 m. yükseklikte iri harflerden oluşan *üçüncü yazıt* ise, tepeden itibaren 0,79 × 0,64 m. ölçüsünde bir alan içine kazılmıştır. Taş üzerindeki harf kalıntıları ve yazıtın tamamlanmış şekli şöyledir :

(ΑΥ)ΤΟΚΡΑΤΟΡ
(ΚΑ)ΙΣΑΡΛΟΥΚ(ΙΟΣ)
(ΕΥΣΕ)
ΒΗΣΕΥΤΥΧΗΣΣΕΒ
ΛΠΣΕΒΗΡΕΙΝΑΣΕΒ
(ΣΜ)ΥΡΝΗΣ
Μ Λ (ΕΚΤΟΝ)

(ΑΥ)ΤΟΚΡΑΤΟΡ (ΚΑ)ΙΣΑΡ ΛΟΥΚ(ΙΟΣ) [ΔΟΜΙΤΙΟΣ ΑΥΡΗΛΙΑΝΟΣ]Σ
(ΕΥΣΕ)ΒΗΣ ΕΥΤΥΧΗΣ ΣΕΒ(ΑΣΤΟΣ) [ΚΑΙ ΟΥ] ΛΠ(ΙΑ)ΣΕΒΗΡΕΙΝΑΣΕΒ -
(ΑΣΤΗ), [ΑΠΟ ΣΜ]ΥΡΝΗΣ ΜΙ(ΛΙΑΡΙΟΝ) ΕΚΤΟΝ

Tercümesi : Dindar, mutlu, şanlı İmparator Sezar Lukius Domitius Aurelianus ve İmparatoriçe Ulpia Severina İzmirden itibaren 6 mil (yolu ihya ettiler).

d) *Üçüncü yazıtın* sol yukarısındaki *dördüncü yazıt*, çok bozulmuş olmasına rağmen aşağıdaki şekilde restore edilmiştir⁴.

[D(omino) n(ostro) Dioclet] iano Par[th(ico) Max(imo) A] rm(enico) Max(imo) [P(io) F(elici) et d(omino)] n(ostro) Val(erio) [Maximiano] Carp(ico) Sarm(atico) [P(io) F(elici)], [M(illiarium) sextum]

Tercümesi : Parth'ların, Ermeni'lerin galibi, dindar, mutlu efendimiz Diokletianus'a ve Karpat'luların, Sarmat'ların ga-

libi, dindar, mutlu efendimiz Valerius Maximianus'a (Mil 6).

e) *Beşinci yazıt*, dördüncü yazıtın solunda ve birinci yazıtın yukarısında, 0,58 × 0,41 m. ölçüsünde bir alan içinde yer almaktadır. Harf yüksekliği : 0,035 m.dir. Bu yazıtın taş üzerindeki harf kalıntıları ve restitüsyonu şöyledir⁵.

D D N N
C O N S T A N T I N I
M A X . V I C T O R I S
T R I V M F A T O R I S A C
S E M P E R A V G V S T I
— — — — —

⁴ Bak : Le Bas, op. cit. p. 10.

⁵ 1553 no.lu mesafe taşı ile karşılaştırınız.

ET CONSTANT I
ET CONSTANT I
NOBB CAESS
VI

Dominatorum nostrorum Constantini Max (imi) Victoris triumfatoris ac semper Augusti (et Constantini), et Constanti (i) et Constanti (s) nobilissimorum Caesarum, M(illiarum) sextum.

Tercümesi : Efendilerimiz muzaffer, şanlı ve ebedi İmparator Büyük Konstantin ve çok asil Sezar'lar Konstantin, Konstans ve Konstant tarafından. Mil 6.

f) Latince yazılmış *altıncı yazıt* ise, iri harfli Grekçe yazıtın solunda ve sütun tepesinden 0,46 m. uzaklıkta bulunmaktadır. Harf yükseklikleri 0,035-0,04 m. arasında değişen bu yazıt 0,30 × 0,39 m. ölçüsünde bir alanı doldurmaktadır :

DD NN
FL . VALENTINIANO
ET FL . VALENTI
VICTORRSP
AVGG

Dominis nostris Flavio Valentiniano et Flavio Valenti victoribus semper Augustis.

Tercümesi : Efendilerimiz Flavius Valentinianus'a ve Flavius Valentius'a, muzaffer, ebedi İmparatorlara.

B.- YAZITLARIN TARİHLENDİRİLMESİ

Yukarıda durumu ve özellikleri belirtilen bu sütun Roma Devrinde yapılan çeşitli yol onarımları esnasında tekrar tekrar kullanılmıştır. Üzerinde yer alan altı yazıt incelendiğinde aşağıdaki tarihlen-dirme yapılabilir :

a) *Birinci yazıt* : Bu yazıt, Lollianus Gentianus'un prokonsüllüğü devresine aittir. Boeckhius, Lollianus Gentianus'un M. s. 211 den itibaren Konsül ve daha sonra Prokonsül olduğunu ileri sürmüştür⁶.

Le Bas ise, bu şahsın prokonsüllüğünün Markus Aurelius (M. s. 161-180) den sonra olamayacağını belirtmiştir⁷. İzmir'in üçüncü def'a Neokor⁸ olduğu kabul edilirse bu yazıtın da imparator Karakalla zamanı (M. s. 211-217) veya ondan sonraki yıllara ait olduğu sonucu çıkarılabilir. Mamafih Lollianus Gentianus'un, İzmir⁹ ve Efes¹⁰ kitabelerinden tanıdığımız ve 7 yıl prokonsüllük (M. s. 241-247) yapmış olan Lollianus Egnatius ile bir ilişkisi olup olmadığı araştırılmaya değer.

b) *İkinci yazıt* : Bu yazıtta İmparator Septimius Severus, saltanat ortağı ve büyük oğlu Markus Aurelius Antoninus (Karakalla), küçük oğlu L. Septimius Geta ile Septimius Severus'un karısı Julia Domna söz konusu edilmektedir. Septimius Severus'un onbirinci def'a İmparator¹¹, ikinci def'a Konsül¹², altıncı def'a Tribunicia Potestas¹³ olduğu ve küçük oğlu Geta'nın Sezar¹⁴ ilân edildiği M. s. 198 yılı, yazıtımızın da tarihi olmaktadır.

c) *Üçüncü yazıt*, imparator Lukius Domitius Aurelianus ve karısı Ulpia Severina zamanına (M. s. 270-275) aittir.

d) *Dördüncü yazıt*, imparator Diokletianus ve imparator Maximianus'un müşterek saltanat devresini (M. s. 286-305) işaret etmektedir.

⁷ Le Bas, op. cit. p. 11.

⁸ İzmir şehri (Smyrna) birinci def'a Tiberius, ikinci def'a Hadrianus ve üçüncü def'a Karakalla zamanında Neokor olmuştur. Bak : Ikonomos-Slars, Etude sur Smyrne, Smyrne 1868, p. 24 ff.

⁹ İzmir Müzesi Env. no : 122.

¹⁰ Fr. Mitner, XXII. Forläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, Öjh. Bd. XLIV, s. 257.

¹¹ Imperator kelimesi kumandan, general demektir. İmparatorun gerçek ve anayasaya dayanan kudretini gösterir (E. Bosch).

¹² Roma Cumhuriyetinin en yüksek sıfatı olan konsüllük de sene sene sayılırdı. Çokluk imparatorların kendileri de konsül olmuşlardır.

¹³ Tribunicia potestas, halk tribününün (mahkemesinin) memuriyet yetkisidir. Bu memuriyet bir yıl müddetle geçerli olduğundan her yıl yeniden verilmesi gerekiyordu. Bu bakımdan kısaltılmış şekli olan TR P veya TRIB POT kelimelerinin yanında eklenen sayılar, imparatorun saltanat yıllarını da göstermektedir.

¹⁴ Sezar (Kaiser) kelimesi, burada şehzade anlamında kullanılmıştır.

⁶ Boeckhius, op. cit. p. 727.

e) *Beşinci yazıt*, imparator Büyük Konstantin ve üç oğlu Konstantin, Konstans ve Konstant tarafından yaptırılan yol onarımı ile ilgilidir. Burada Konstans ve Konstant sezar ünvanını taşımış olduklarından bu yazıtın M. s. 335-337 yılları arasına tarihlenmesi gerekir.

f) *Altıncı yazıt*, imparator Fl. Valentinianus ve kardeşi imparator Fl. Valens müştereken saltanat ederlerken yâni M.s. 364-375 yılları arasında aynı sütun üzerine kazılmıştır.

C.- BULUNTU YERİ

F. Slaars tarafından ifade edildiğine göre söz konusu sütun 1868 yılında Pınarbaşı köyünün batısındaki Türk mezarlığı içinde görülmüştür¹⁵. Pocockius'a atfen verilen bilgiye (C. I. G. n. 3179) göre ise, İzmir'in doğusunda Hacılar (bu-

günkü Naldöken) köyü yöresindeki Türk mezarlığında¹⁶ bulunmuştur. Bu mahal, Pınarbaşı köyünden uzakta değildir¹⁷. Buna göre bu taşın ilk buluntu yerinin bu çevrede olduğu anlaşılır.

İzmir'den başlayarak Pınarbaşı, Belkahve ve Kemalpaşa'dan (antik Nymphaion) geçen yol, Turgutlu'ya varmazdan biraz önce ikiye ayrılır. Bir kolu Manisa'ya doğru gider, diğer kolu ise Salihli (Sart) doğrultusunda uzanır. Bu modern yolun, antik çağlarda buradan geçen anayol üzerinde bulunduğu bir gerçektir¹⁸. Roma devrinde yukarıda belirtilen zamanlarda yapılan yol onarımını göstermesi bakımından bu mesafe taşının arkeoloji için özel bir önemi vardır.

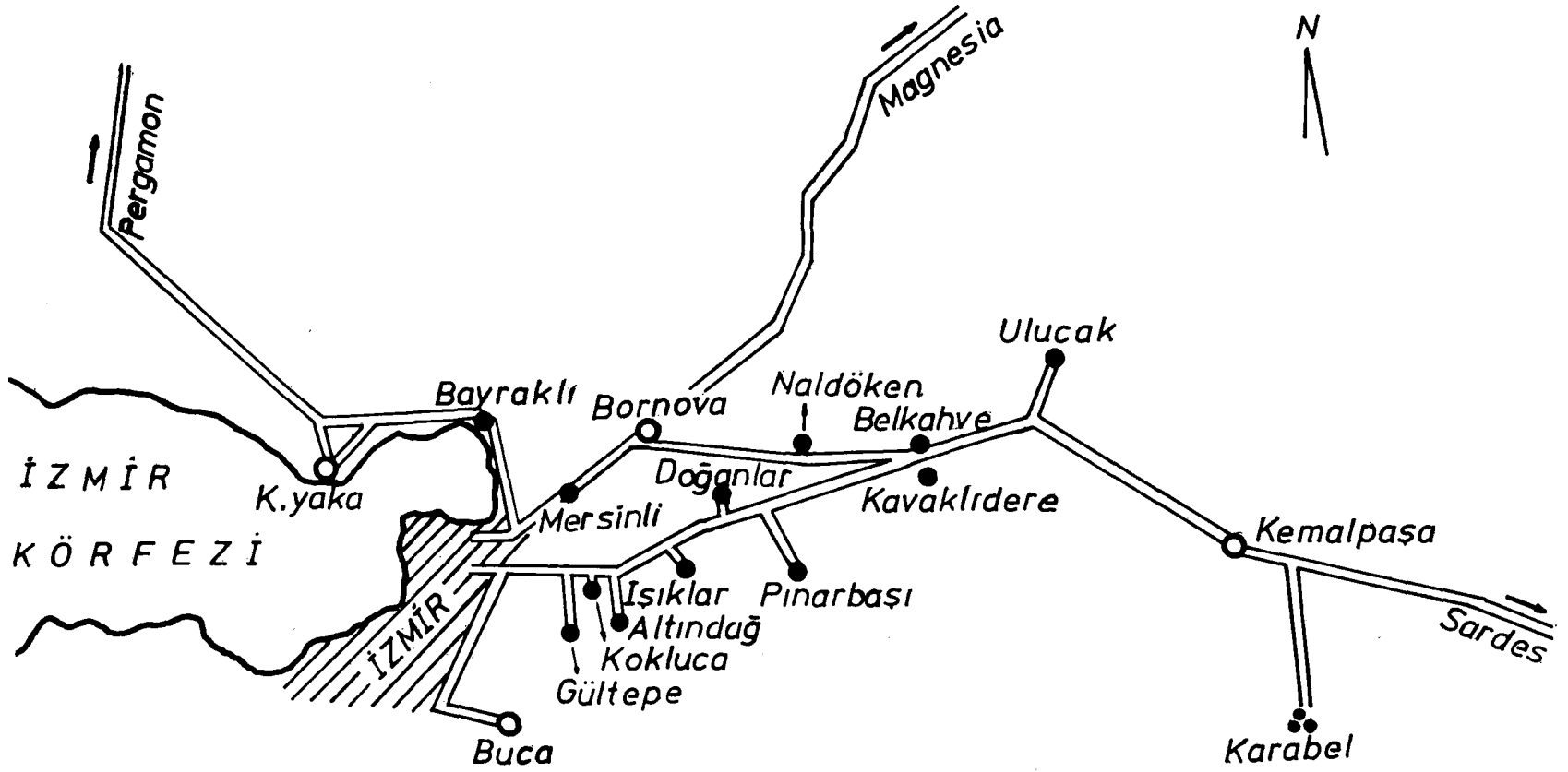
İzmir'deki askeri depoda toplanmış birçok antik eser gibi bu sütun da, İzmir Müzesinin kurulmasıyla buraya taşınmıştır.

¹⁵ Slaars, op. cit. p. 9, note 16.

¹⁶ Burası, eskiden hacca giden deve kervanlarının konakladığı yer olduğu için halen "Hacılar Kır" adını taşımaktadır.

¹⁷ Ekli plâna bakınız.

¹⁸ Aynı yol üzerinde biri Altındağ köyünün altındaki Kokluca Mezarlığında, diğeri Belkahve çeşmesinde olmak üzere iki miltası daha bulunmuştur. Bak : İzmir Müzesi Env. no : 1553, 3229.

İzmir ve çevresinin planı

İzmir ve çevresi yol haritası

Res. 1. İzmir Müzesindeki Romen miltaş
(Env. No. 174)

Res. 2. İzmir Agorasındaki Romen miltaş
(Env. No. 1553)